سعید بھٹا

کمال کہانی

سانجھ

کمال کہانی

کمال کہانی

سعید بھُٹا

سانجھ

پہلی وار : اکتوبر2006ء
مُکھ چتر : صابر نذر
مُل : 160 رُوپے
چھاپہ خانہ : شرکت پریس لہور

ورتاوے
صدیق بک ڈپو مین بازار سلانوالی

ISBN: 969-8957-09-X

سانجھ
دوجی منزل، مفتی بلڈنگ 17/31 ٹمپل روڈ لہور
فون:042-7355323
sanjhpk@yahoo.com

نادرعلی دے ناں

سارنی

''کمال کہانی'' دی کہانی

تحصیل چنیوٹ جھنگ ضلعے دی تے تحصیل ساہیوال سرگودھے دی، ایتھوں دے جتنے دانے بینے بندے ہین، پڑھیں پنچایت دے گل باتیے، سُر تے بندے، اوہناں دے دِلاں وِچ میئیں کمال دِین کان ہِک موہ ہے۔میئیں کمال دِین دا ناں اساں بچپنے توں ای سُنیا ہویا ہائی۔ اساڈے علاقے دا میراثی ہے۔ اوہ کہانیاں سُنیندا ہے تے کہانی وی اِنج بھئی بستے بنھ دیندا ہے۔ پر کمال دِین وڈیرڑا بندہ سیانیاں کول بہن آلا۔ کدی ستھر تے کدی پڑھیں پنچایت وِچ۔ اساں بالاں نال تاں اوہدا واہ کوئی نہ۔ بن ای نہ سگدا۔ جیہناں تھاہراں تے اوس جاونا ہا اوتھے اساں نہ جاونا۔ ناں اوہدا ضرور سُنیا ہویا ہا، جیہڑے چھوہر ذری ول عُمر دے ہان، ستھر تے یاں پڑھیں اِچ جا کے بہہ لینا، اوہ آ کے سُنیندے ہان میئیں کمال دِین اج ایہہ لطیفہ سُنایا ہے۔ لطیفے اوہ مُغل بادشاہواں دے تے مہاراجا رنجیت سِنگھ دے ہان۔ اوہ لطیفے وی ہِکو جیڈ یاں توں سُنے ہوئے ہان۔ بالپنے وِچ میئیں کمال دِین دا ایہو کُجھ پتہ ہا بھئی رونقی بندہ ہے۔

وڈیاں ہویاں پنجابی دی چس لگی۔ اساڈے علاقے اِچ ہِک شاعر ہویا ہے مُراد بھٹی۔ میں سوچیا: اوہدے بارے مضمون لِکھاں۔ میرا گواڈھی وی ہا تے اوہدی شاعری دی لوکاں وِچ مانتا وی ہا۔ اوہدے اُتے مضمون لِکھن توں پہلاں مینوں

اوہدے ترائے چار بند یاد ہان۔ میں اوہناں دے تھینہہ چ جا نکلیوم ۔ تھینہہ دا ناں کوٹ سُلطان ہے۔ میئیں مُراد دی اولاد نوں جا مِلیوم۔ اوہناں تھوں میئیں مُراد بارے کُجھ پُچھیا دسیا۔ اوہناں آکھیا،''اسانوں تاں ایہناں گلاں دا پتہ کوئی نہیں۔ میاں کمال دِین میراثی ہے اوہ سدا دینے ہاں۔'' کمال دِین دا گھر اوتھوں نال فرلانگ ہِک تے ہے۔ کمال دِین آ گیا۔ کمال دِین میرے وڈکیاں نوں جاندا ہا۔ کوٹ سُلطان دے بندیاں میرا دسیا۔

میئیں کمال دِین توں گلاں پُچھیاں میئیں مُراد بھٹی بارے۔ جیہڑی گل میں پُچھی اوس ہر گل دا جواب دِتا۔ اوہدی گل اِچ کوئی ودھیکی، کوئی چکر ناہی۔ شاعری اوہنوں میئیں مُراد بھٹی دی کافی ساری یاد ہا۔ یاد ای اوہنوں اِنج ہا۔ ہِک تاں بھٹیاں دا میراثی جوں ہا۔ دُوآ میئیں مُراد دی اولاد وِچوں دو بُڈھڑیاں مائیاں ہان، اوہناں نوں میئیں مُراد دی شاعری یاد ہا۔ بندہ اوس ٹبر اِچ کوئی سیانا ہا۔ اوس سوچیا ایہہ شاعری ایہناں بُڈھڑیاں دے نال ای ٹُر جاونی ہے۔ اوس میئیں کمال دِین نوں سدوا کے اوہ شاعری مُراد بھٹی دی لِکھوا لئی۔ جدوں میاں کمال دین مینوں مِلیا ہا تاں شاعری اوس کول لِکھی ہوئی کائی نہ، اُنج اوہنوں کافی ساری زبانی یاد ہا۔ ایہہ میئیں کمال دِین نال پہلی مِلنی ہا میری۔

مُڑ میں ''نواب مُظفر خان دی پوڑی'' سودھن لگا تاں کِسے دسیا میاں کمال دِین ایہہ پوڑی پڑھدا ہے۔ میں کمال دِین آل بندہ گھلیا۔ اوہ آ گیا۔ میں دسیا ایہہ ایہہ کم ہے۔ اوس آکھیا،''میں پوڑی سُنیندا ہام تے بڑی سُنیندا ہام۔ بندیاں کولوں ''مُظفر دی پوڑی'' سُنا کے مجھیں وی لئیاں ہین۔ اوہ زمانے لد گئے۔ اوہ بندے ٹُر گئے جیہناں نوں چس آوندی ہا ایہناں شئیں دی۔ ہُن پَوڑیاں سُندے ای گھٹ نیں۔ ہولی ہولی اساڈے چیتے وِچوں ای اَٹاں اُڈ گئین۔'' پوڑی کمال دِین بڑے کمال دی سُنیندا ہا۔

ایہہ تاں ڈھیر بندے آہدِن۔ ہُن بھاویں دند نیہسوں رہے پر اج وی چنگی سُنیندا ہے۔ شیریں وی ہے۔ سواد وی ہے۔ اَٹ پڑھن دی جاچ وی ہیس۔

کمال دِین راتیں اساڈے کول رہیا۔ میں آکھیا، ''سُنیا ہے میاں کمال دِین تُسیں کہانیاں سُنیندے او۔ اج کائی کہانی سنائیو؟'' اوس آکھیا، ''تُہانوں کہانیاں دو سناونیاں ہین۔ ہِک ''راجا پورس'' دی تے دُوئی ''گامن سچیار'' دی۔'' راجا پورس دا ناں کِسے پنجابی اگے لیوے تاں اوہنوں دھروہ تاں پونی ہے۔ دِل دھرکیونا تاں ہے۔ اساڈا ایڈا وڈا سُورما اساں تاں اوہدا کُجھ وی سانبھ کے نہ رکھیا۔ جو کُجھ اساڈے کول لِکھیا ہے اوہ پرائیاں دا لِکھیا ہویا ہے۔ تہاڈا پورس ایہہ آہے۔ پنجابی کیویں ویہدِن؟ میں کہانی فیتہ بند کرلئی۔ جیس ایلے کہانی اُتاری تے اوہدے بعد پڑھی۔ مینوں گل ای ہور نظر آئی۔ ہِک احساس جیہا ہویا۔ پنجاب دی تاریخ دا ایڈا وڈا واقعہ تے لوک ادب وِچ کدائیں وی نہ دِسیا۔ چھاں تے ہزاراں سال پہلے دی کہانی اج وی سینہ بہ سینہ ٹُری آوندی ہے۔ دُوئی گل بولی ہا کہانی دی۔ جیہڑی نثر اساں پڑھی ہوئی ہائی اوہ اُکا ای ہورویں ہے۔ اوہدے پچھے اثر ہے اُردو تے فارسی دا۔ فِقرے دی بنتر ڈھیر واری مانگویں لگدی ہے۔ پورس دی کہانی تاں جیندی نثر لگی پنجابی دی۔ جیویں پنجاب دی فِکشن ہوونی چاہیدی ہا۔ ایس گل مینوں ہلُونیا۔

''راجا پورس'' دی کہانی 1993ء دے ''راوی'' وِچ چھپی تاں یاراں بیلیاں تے بابیاں وی پڑھی۔ اوہناں وی وڈا سراہیا۔ اوتھوں من دے وِچ ہِک چیٹک لگی۔ بندہ بہوں گُنی ہے ایہدیاں کہانیاں سانبھنیاں چاہیدیاں نیں۔ نال نال لوک ادب پڑھنا شُروع کیتا۔ انگریزاں تے سِکھ کھوجیاں دا کم وی ویکھیا۔ انگریزاں دے کم وِچ ہِک خاص گل کھٹکی۔ انگریزی ہوون دی وجہ توں اوہدے وِچ پنجابی فوک آلی گل کائی نہ رہی۔ فوک دی چس تاں نہ، اُنج مفہوم تاں دِس ای پوندا ہے۔ ونجارے

بیدی دے کم وِچوں مینوں ہِک بڑی مت ملی۔ ونجارے بیدی لِکھیا ہے۔ میں کہانیاں اکٹھیاں کرن نِکلیوم۔ ہِک بندے توں کہانیاں سُنیاں۔ میں نال نال نوٹس لیندا گیوم۔ جیس ایلے گھر آ کے اوہ نوٹس ویکھ کے کہانی بناونی شُروع کیتی لوک کہانی نہ رہے میری کہانی بن جاوے۔ اوس ایلے سمجھ آئی انج تاں لوک کہانی نہیں ہوندی۔ میں وت گیوم۔ اوہناں بندیاں توں اوہناں دی زبان اچ سُنیاں تے نال نال لِکھدا رہیوم۔ ونجارا بیدی دی ایہہ گل پڑھن مگروں گُھنڈی مینوں وی سمجھ آ گئی۔ کٹاہنگے پدھ توں بچ گیوم۔

ایہدے مگروں میئیں کمال دِین توں کہانیاں سنیاں شُروع کر دِتیاں۔ میں جدوں لہوروں جاواں تھینہہ اپنے۔ میئیں کمال دِین نوں سدلئیں۔ اوہ بُڈھڑا بندہ۔ دیہاڑ اِچ دو کہانیاں سُنائے یا ترائے۔ اِنج کر کے میں اوہدے کولوں 22 کہانیاں فیتے بند کر لئیاں۔

ایہناں کہانیاں دی ہِک خاص گل تاریخی ہوون ہے۔ ایہہ گلاں نِریاں گلاں وی نہیں۔ ٹھیک ہے کہانی وِچ تاریخ اُنج نہیں آوندی جیویں تاریخ دے عِلم وِچ۔ لوک کہانیاں سینہ بہ سینہ ہوندیَن۔ گلاں اِچ وادھے گھاٹے وی ہوندِن۔ تھوڑا بُہتا زمانے نال زبان دا فرق وی پے جاندا ہے۔ ہِک تاں ایہناں کہانیاں دے باہلے پاتراں دی اولاد سگویاں تھاہراں تے بیٹھی ہے۔ کہانیاں دے پاتراں اُتے ڈھولے، واراں تے سد اج وی لبھدِن، جیہڑے ایس حاضری توں اُتوں چھپویساں۔ دُوئی گل ایہہ کہ ایہہ پاتر اجیہے نہیں جیہڑے نِرے میراثیاں دے پاتر ہوون یاں میراثیاں ای ایہناں نوں بچایا ہووے۔ ایہہ اوس وسوں دے پاتر ہن۔ ہر کہانی وِچ ہِک خاص اخلاقی نُکتہ ہے، جیہڑی لوک سِکھ نوں اُساردی ہے۔ اُتلی نظریں تاں ایہہ کہانیاں لگدیاں ہین فیوڈل دِیاں پر ایہناں دی ہیٹھلی پدھر وِچ راٹھ اوہنوں ای منیا گیا ہے جیہدے وِچ بندیائی

ہووے۔ کدائیں ظالم تے انیائی دا سوہلا نہیں۔

ایہناں کہانیاں وِچ جیہڑا زور ہے ایہہ ہکلے کمال دِین دا کمال نہیں۔ زور ہے وسیب دا۔ ہزاراں ورھیاں دی کہانی سُنن سُناون دی رِیت ہے۔ اوہدے پچھے ستھاں دا زور ہے۔ جدوں ستھی بہندِن تاں مُلزم مُدعی دِیاں گلاں سُندِن۔ ستھی مُلزم تے مُدعی کولوں ہِک ڈھنگ نال گل سُندا ہے تے اوہدی کیتی گل دِیاں پرتاں کھولی جاندا ہے تے اوتھائیں بیٹھیاں گل دا نِروار کرلیندا ہے۔ ہِک پاسے تاں ایہہ گل ہے کہ ستھی کولوں بندے سِکھدِن گل دی جاچ۔ پر ستھی کِدوں سِکھدا ہے؟ ستھی پچھے وی لوک سیانف ہوندی ہے۔ اوہ دانے بِینے بندے۔ راتاں نوں بہہ کے کہانیاں سُنیاں تے اوہناں دے راہیں بندے نوں سمجھنا۔ اِنج ایہہ دوہرا کم ہوندا ہے۔

اج دا اساڈا جیہڑا پواڑا ہے کہانی دا، ایہدے پچھے انگریزی، اُردو دے افسانے دی سِکھلائی تے نقالی ہے۔ اج دا اساڈا کہانی کار جے لوک کہانی تے لوک خزانیاں نال اپنے آپ نوں جوڑ لیندا ہے لفظالی، بنتر تے اسلوب دی پدھر اُتے، تاں ہی وڈے نثر دے لکھاری جم سکدن۔ اسیں جے رل کے لوک کہانی اکٹھی کرن دے کم نوں ہتھ پایئے تاں اسیں نثر آلا کھپا وی پُور سکدے ہاں۔ ایہدی نینہہ اُتے نویں کہانی وی اُسار سکدے ہاں۔

کمال دیاں گلاں

س : ایہہ دسو میاں جی تُہاڈے وڈکے کتھوں دے رہن آلے ہان؟

ک: جی اسیں ابتدا دے ای کوٹ سُلطان (تحصیل چنیوٹ، ضلع جھنگ) دے رہن آلے ہاں۔ کوٹ سُلطان تاں پچھے سُلطان بھٹی گھتیا ہے۔ گرواہاں دا ٹھٹا پہلے ہویا ہے۔ ایتھے ریحان ہوئن۔ پُھلّرون ہوئن۔ لکاں آلی مسیت اج وی کھلی ہے۔ راء سُلطان دے نانکے ہان پُھلّرون۔ اوہ لا ولد گئے تاں ایتھے راء سُلطان آیا نانکی پتی تے، بھوڑانی دے وچوں۔ اودوں ایہدا ناں کوٹ سُلطان رکھیا۔ گرواہاں ''باگھڑ'' کھوہ دی زمین دتی ہائی بھئی اساڈا وی دوہترا ہے، پُھلّروناں دا جوں دوہترا ہے۔ اوس ویلے لوکاں نوں لجاں ہوندیاں ہان۔ گرواہاں دا ٹھٹا اج وی نال کھلا ہے۔تھوڑی جیہی آبادی ہے۔اسیں میراثی جدّی گرواہ دے ہاں۔

س: بھٹیاں دے نیہے؟

ک: نہیں اُنج بھٹیاں دے شجرے،سدّ، پوڑیاں ایہہ ساریاں مینوں یاد ہین۔شجرہ بھٹیاں دا وی میرے کول ہے۔جدّی اسیں گرواہ دے ہاں۔ایتھے ای میرا پیو دادا رہندے ہان۔ پیو میرے دا ناں کرم ہے۔ دادے میرے دا ناں میاں خواجہ ہے۔ایہہ

بڑے کارکُن ہوئن۔کم تند تانی دا کریندے ہائن۔محنت نوں اچھیاں جاندے ہان۔بڑے بختاں دے وچ ہوئن۔ بڑیاں ڈھوڑاں ہوئیَن ایہناں دِیاں۔ اللہ دی قُدرت ایسی بنی ،پیو میرے شادی کیتی۔ وڈے بھرا میرے دا ناں جمال ہا۔ پتریر دا ناں لال۔ مُڑ میرا بھرا دتا۔ مُڑ پتریر میرا مٹھا۔ ایہہ تُہاڈے دادے میئیں امیر بخش ہوراں ناں رکھے ہان۔ اساڈیاں وڈکیاں دے مُرشد حضرت میاں کرم بخش بھُٹا ہوریں ہائن۔ میرا ناں تُہاڈے بزرگاں ہی کمال رکھیا ہا۔ میرا جمّنا 18-1917 دا ہے کیوں جو پیو میرا کتیں دی بیماری اِچ فوت ہویا ہا۔

س: کتیں آلی بیماری 1918ء وچ آئی؟
ک: اِنجیں ہوسی۔ وِساکھ اِچ میں جمیا ہام۔ میں اجے ہندا ای ناہم جوں پیو تے چاچا فوت ہو گئے۔ اسیں یتیم ہوگیاسے۔ ماواں اساڈیاں رنڈیں ہو گئیاں۔

س: چاچا کدوں مویا؟
ک: میرا پیو تے چاچا بخش ہکسے راتیں موئے ہان۔اللہ تعالیٰ جنت بخشے اساڈیاں ماواں نوں۔جے اسانوں نوکریاں تے لیندیاں بھٹیاں دیاں تے تاں کاہیں اج ایتھے پُہنچنا ہا۔اوہناں سانوں پڑھایا۔ میں دُوئی جمات پڑھدا ہام تے میں پہلی نظم لِکھی۔

س: پڑھدے کِتھے ہائے؟
ک: کوٹ سُلطان اِچ۔

س: سکول اِچ یا مسیت اِچ؟

ک: سکول اِچ۔ ایس سکول دے وِچ اوس ویلے پنج پڑھائیاں جاندیاں ہان۔ میں دُوئی چوں فیل ہویوم۔ مُڑ اوسے دُوئی دے وِچ بہایا گیا۔ اوس ویلے میں مانیٹر ہو گیوم۔ مُڑ میں پنجویں تائیں مانیٹر رہیوم۔

س: تُسیں پڑھیائے کِتویں تیکر؟
ک: جی میں پنجویں چوں ہٹ آیا ہام۔ اُستاد ماریا ہا۔

س: اُستاد بہشتی دا ناں یاد ہے نیں؟
ک: (نِمھا جیہا ہس کے) اوہ جی اللہ یار سیال ہا۔

س: اگے نظم دی گل کرن لگے ہائے۔
ک: دُوئی دے وِچ میں ایہہ نظم لِکھی:

میں سوراں رب رحمان، خُداوند پاک نوں
رازق رب یزدان، ہے مخلوقات دا
اوس بھیجیا پاک قُرآن، محمد مُصطفیٰؐ
حُر آیا وِچ مدان، تے نعرے مار کے

اِنج دی اِک نظم بنائی۔ پتہ اوس ویلے مینوں ایہو کجھ ہا کہ سُجان میں ص نال لِکھدا ہام۔

س: شاعری دا شوق تُہانوں کیویں لگا؟
ک: ماما میرا دِینا ناں ہاوس۔ اوہ کُجھ شاعری کریندا ہا مگر ایڈا چنگا شاعر نہ۔ اوہدے

کولوں مینوں شوق لگا بھئی میں ای لِکھاں۔ اوہنوں میں اُستاد جاندا ہام۔ جیس ویلے اُستاد ماریا تاں مُڑ میں نِکل کے مسیتی جا پیوم۔ میاں رمضان موچی اوہ اُستاد ہان ساڈے۔

س: اوتھائیں کوٹ سُلطان وِچ؟
ک: جی آ۔ اوہ میئیں عُمر کے سدِیندے ہان۔ کئیں پیڑھیاں گُزر گئیاں ملوان گتی کریندیاں۔ میئیں رمضان کول میں قُرآن شریف پڑھیوم ناظرے۔ اوس ویلے مولوی منور دِین صاحب آ گئے منگلیاں دے چک (ضِلعے سرگودھے دا پِنڈ۔) میں مُڑ اوہناں دا جا مُرید ہویوم۔

س: مولوی منور دِین کِتھوں دے رہن آلے ہان؟
ک: ایہہ بوچھالاں (ضِلع چکوال) دے ہان۔

س: فوت ہوگئن؟
ک: جی آ۔ ڈھیر سال ہو گئن۔

س: کوئی اوہناں کتاب وی لِکھی؟
ک: اوہناں جی توحید دا ڈنکا اساڈے علاقے وِچ ماریا ہا۔ میں اوہناں دا مُرید ہویوم۔ اوتھے مُڑ میں کُجھ فقیری وی سِکھی ہے۔ ذِکر اذکار۔ توحید وی سمجھی ہے۔ سورہ فاتحہ جیویں میں بیان کریناں اِنج تھوڑے عالم کریسن۔ اوہناں دے کول قُرآن سِکھیا۔ عقیدہ سمجھیا۔ مُڑ میں نظماں لکھن لگ پیوم۔ مُڑ میں بہوں نظماں کرن لگ پیوم۔ ''کلمے دی

شرح''، ''اعتقادِ مُشرکین مکہ''، ''جنگ بدر''، ''جنگ 1965''، ''جھنڈا اِسلام۔'' جھنڈے اِسلام دے وِچ میں جناب مُحمد مصطفیٰ توں لَے کے ایوب تیکر جرنیل گِنوائے ہین۔ ہور چیزاں بہوں سارِیاں لِکھیاں ہان۔

س: مولوی منور ہوراں کول کِتنا عرصہ رہیائے؟

ک: انج میں رہیا نہیں۔ جُمعے دے جُمعے ویندا ہام۔ پہلی نظم مُڑ میں اوتھے پڑھی ہے۔ میں ٹھُلھا (موٹا) ہام۔ پیو مینوں گھیلا سدیندا ہا۔ اوہ گھیلا، کمال دے اُتے چڑھ گیا۔ میں گھیلو مشہور ہام۔ جیس ویلے میں ایہہ نظم پڑھی:

غیبوں کا وِرثہ نبیوں کو ہوتا تو آدمؑ نہ کرتے قریبی شجر کی
اگر نارِ گُلزار کا عِلم ہوتا تو عِزت نہ بڑھتی جلیل القدر کی

اوس ویلے مولوی صاحب آکھیا، ''ایہنوں کمال دِین سدیائے۔ مت کوئی گھیلا سدے۔'' تاں اوہ بلا میرے مگروں لتھی۔ نہیں تاں میں انجانو تھاہر تے جاواں ہام تے اوہ پچھن ہا ناں تیرا؟ میں آکھاں، ''گھیلا۔'' اوہ جگت سمجھدے ہان۔ ڈھیر بندے کوّڑی پوندے ہان۔ مُڑ میں شاعریاں کرن لگ پیوم۔ ایہناں شاعریاں اِچ مُڑ مینوں بہوں سار کمائی مِلی۔ زمیندار وی چاہن لگ پئے۔ دُوئے بندے وی۔ مولوی وی۔ اج وی اللہ دا فضل ہے جتھے جاواں بندے عِزت دی نظر نال ویہدِن۔ نظم سُندِن۔

س: تُسیں مولوی منور توں اڈ کِسے ہور کول وی پڑھے ہو؟

ک: نہیں جی۔ اوہناں دے بعد میں کِسے ہور اُستاد کول نہیں گیا۔

س: تُہانوں پنجابی دے کئی شاعراں دا کلام زبانی یاد ہے۔ ایہہ شوق کیویں لگا؟

ک: پہلوں مینوں شوق لگا ''پوڑی نواب مظفر خان'' دی دا۔ کرم دِین میراثی ہا شاہ پور دا۔ اوس توں جا میں لِکھوائی۔

س: کرم دِین ایتھے آوندا ہا اساڈے عِلاقے وِچ؟
ک: اساڈا لگدا بندہ ہا۔ اوہ وی آوندا ہا اسیں وی جاندے ہاسے۔

س: ایتھے چنھاں تے پربھ ہاسوں؟
ک: نہیں جی اوہ اودوں دا ہا۔ سانوں مِلن آوندا ہا۔ اوہدے کولوں میں نواب دی پوڑی لِکھی۔ مُڑ مینوں ''نادر دی پوڑی'' دا شوق لگا۔ ایہہ میں میراثیاں حاجی عُثمان (تحصیل چنیوٹ)آلیاں توں منگی۔اوہناں نہ دتی۔مُڑ میں گیوم چک ڈوگھڑے (تحصیل چنیوٹ) اوتھے اساڈے مسیر ہوندے ہائن۔ اوتھے ولی محمد سیہُل قوم پاولی دا، اوس تے ''پوڑی نادر دی'' یاد ہائی۔ اوس آکھیا، ''تیرا مُونہہ پڑھن آلا کوئی نہیں۔ توہیں جیہے اُستاد نوں لعنت گھتیندِن۔'' میں چُپ کر گیوم۔ میں میراثیاں مییئں گہنے کے گھر آ گیوم۔ اوہناں مینوں آکھیا، ''بچیا! پوڑی نواب دی سُنا۔'' میں پڑھن لگ پیوم۔ سوتے دی نماز پڑھ کے ولی محمد گھر پیا ویندا ہا۔ اوس گلی وِچ آواز سُنیا تاں ہٹ آیا۔ بہہ رہیا۔ جیہڑے ایلے پوڑی سُنیوس، اوہ اُٹھیا تے اوس آ کے تھبا بھریا۔ اوس آکھیا، ''مینوں غلطی لگی ہائی۔ میں سمجھیا ایس بندے پڑھنا کوئی نہیں۔ تیرا مُونہہ اِنجیں بھولا جیہا ہے۔'' اوس مُڑ ''نادر دی پوڑی'' دِتی۔

س: ایہہ پاکستان بنن توں پہلے دی گل ہے؟
ک: بہوں پہلے دی۔ میں اودوں لوّا ہام۔ مُڑ میں رتے (تحصیل جھنگ) گیوم۔ اوتھے

غُلام اکبر شاہ سیّد ہا۔ محمد وارث دا نانا۔ اوس توں میں ''ذوالفقار علیؑ دی'' لِکھوائی۔

س: ''ذوالفقار علیؑ دی'' کیہ ہے؟
ک: جیس ویلے مرحب حضرت علیؑ نال لڑائی کریندا ہے:
بھڑک تیغ حیدر دی جاوت میانوں
مِثل برق دِیداے لسکار نِکلی
ایس طرز دی چلی جاندی ہے۔

س: ایہہ کیہدی شاعری ہے؟
ک: فِدا ہِک میراثی ہویا ہے مُلتان دا۔ فِدا تے گدا دو بھرا ہوئن۔ ذاکر ہان۔

س: ایہہ تُساں ساری یاد کرلئی؟
ک: اوددوں شوق وی اِنج ہا تے دماغ وی اللہ ایسا دِتا ہا کہ میں اوتھوں ٹُریوم رتیوں۔ کوٹ سُلطان دے پیا آوندا ہام۔ شادی پور دے آوندیاں پکا لئی۔ کاغذ پاڑ سٹیا۔ ''نادر دی پوڑی'' میں بارھاں دینہاں اِچ یاد کیتی ہائی۔

س: ''نادر دی پوڑی'' ولی محمد کول لِکھی ہوئی ہائی؟
ک: نہیں جی۔ اوہ تاں ان پڑھ بندا ہا۔ اوہنوں زبانی آوندی ہائی۔ اوہدے پیونوں چھ وِیہاں اَٹ یاد ہائی۔ اگوں اوس تے 70 اَٹ یاد ہائی۔ جیہڑی میں لِکھی۔ اِنجیں ہار ڈھیر چیزاں ہن، جیہڑیاں بندیاں توں لئیاں۔ میں ہُن گِن وی نہیں سکدا۔ ''کبِت نواب مُظفر دے'' بُوٹے بھٹ توں لئے۔

س: اوہ کتھوں دا ہا؟
ک: وسناں ہن ناں بوچھالاں دے، اوتھوں دا ہا۔ اساڈے علاقے وِچ بہوں آوندا ہا۔ ہُن نِمانا مر گیا ہویا ہے۔ بس ایس طرز نال ایہہ چیزاں میں لئیاں ہان۔ جیہڑے ''سدّ'' ہین بھٹیاں دے، ایہہ میں نوں گوش کیاں ناہن دِتے۔ اوہناں دے بنے ہوئے۔ ایہہ سُن سُن کے یاد ہوئن۔

س: میئیں باز نال کیہ تعلق ہا تُہاڈا؟
ک: بھٹیاں دا میراثی ہا۔ ایہہ بھٹیاں کول بہوں ویندا ہا۔ گلاں اوہدے کولوں سُنیاں ہین۔ پڑھیا اوہدے کول میں کُجھ نہیں۔

س: اوہدے نال نیہے رہے؟
ک: نال میں رہیا کوئی نہیں۔ بندہ ایس مزاج دا ہا اللہ جنت بخشے۔ دو گلاں دا شُکریہ ادا کریناں۔ ہِک ایس حسد نہیں کیتا۔ دُوآ جتھے جتھے رہیا ہے میئیں باز، ایس قدر بنائی ہے اپنی قوم دی۔

س: میاں باز گل کیہو جیہی کریندا ہا؟
ک: ہِک اوہدے وِچ ایہہ صِفت ہائی، کِسے دی پھٹک نہیں بنائی۔ دُوآ گِلہ نہ کریندا۔

س: تُہاڈے کولوں بڑیاں سُچیاں کہانیاں سُنیاں ہن۔ ایہہ تُساں کِدوں لئیاں ہن؟
ک: پیو دادے دیاں گلاں وِچوں میرے ہتھیں کُجھ نہیں آیا۔ میں تاں اودوں بال ہام،

جدوں اوہ موئے۔ ماما میرا جیہڑا ہے، اوس نوں گلاں تے کہانیاں یاد ہان۔ اوہدے کولوں میں سُن کے پکائیاں ہن، ''اکبر بادشاہ دی''، ''راجپُوتاں دی''، ''راجے پورس دی''، ''راجے کرنال دی۔'' باقی دِیاں ایدوں آدوں۔ بھٹی کوٹ سُلطان دے بڑے دانا ہان۔ راٹھاں دِیاں گلاں بہوں کریندے ہان۔ راٹھاں دِیاں گلاں یا بھٹیاں کولوں سُنیاں یا میئیں باز توں۔

س: آہدِن کوٹ سُلطان دے وِچ بندے بڑی مِٹھی سوہنی تے ٹھہا کے گل کریندن؟
ک: بھٹیاں نوں راٹھاں دِیاں گلاں بہوں یاد ہان۔ جیسے، چدھرڑ، لک، ماہنی، لالی۔ جیہڑ یاں گلاں میں کریناں ہاں، اوہناں تھوں سُنیاں ہین۔ اوہناں دی دانائی دی ہِک گل سُنائیں؟

س: جی سُناوَ۔
ک: راء ملک، راء شہادت دا رتے گیا۔ اودوں ہٹیا تاں سردارے آلے تے رات پے گئیوس۔ اوتھے دِھی پرنی ہوئی ہاس، اوہناں تے رہ پیا۔ اوہناں دودھ دِتا۔ دودھ داگُھٹ بھر کے آکھیوس ساڈی حمیل مجھ دا ہے ایتھے کیویں آیا ہے؟ اوہناں دسیا: اساڈی مجھ مرگئی ہا تاں تُہاڈے گھر دیاں دے گھلی ہے۔

س: تُساں ایہناں بندیاں دِیاں گلاں سُنیاں؟
ک: جی آ۔ کچی گل تاں ہوندی جوں نہ۔

س: تُہاڈا پھیرا ٹورا کیہڑے کیہڑے علاقے وِچ رہندا ہے؟

ک: میں ویہت، چنھاں تاں بہوں بھنویا ہاں۔ راوی تے کدی کم نال ای جویندا ہے۔ اُنج میری عادت نہیں عام بُو ہے تے جاون دی۔ جیہنوں سِک ہووے اوہدے کول جانا ہاں۔

س: جیس تُہانوں ہِک واری مِلنا ہے سِک تاں اوہنوں رہنی ہوئی۔
ک: (ہس پیندے نیں۔)

س: تُساں زِندگی اِچ کئی میراثی ویکھے ہوسن۔ کوئی چنگا تاثیر آلا، جیہڑا تُہانوں چنگا لگا ہووے؟
ک: میری نظر اِچ تاں باز جیہا کوئی نہ۔

س: گوش کے میراثیاں وی چنگے ''سدّ'' لِکھے ہین؟
ک: میں تُہانوں ایہناں دی گل سُنیندا ہاں۔ ولیاں دا میراثی ہا۔ گھوڑی آلے دے بھٹی منگیوائے گئے کوٹ موہلے دے۔میاں باز آہدا ہے: اسیں وی جا نکلیا سے پیو پُتر۔ بھٹی دربار لیندے ہان اوس ویلے۔ صاحب میراثی وی آ گیا ولیاں آلا۔ سارنگی اوہدے کول ہا۔ عالم جھنڈے دے آکھیا، ''ہلا بھائی سد سُنا۔'' اوس سارنگی تے سد شُروع کیتے۔ ایدوں روٹی آ گئی۔ سد اکھے لکاں تے لالیاں دے سُنا۔ اوس شُروع کر دِتے:

راٹھ ساون دے بدل ہین، چڑھ آئیاں ہین گھٹاں
محرم امام ہے، پڑ نیتی ہے اٹھاں
سمو، سائل نوں پون تلواریں، جیویں آہرن تے سٹّاں
حاکم جیے دیاں امبر بھوندیاں ہین، گُنڈے اودھ ولٹاں

ٹاہ ٹاہ اوہ وی بزار ہے، ہڑتال ہوئی ہے ہٹاں
پڑ تاں لالیاں ہے، سمو خان، سائل تے لکاں
مارے جواناں دے بُت دھرتی ہیٹھ،
جیویں سٹے ہین بھار سوداگراں، پڑ خالی پیّاں ہین چھٹاں

اِتنے نوں روٹی آ گئی عالم دی وی۔ ''روٹی کھا۔'' اوس آکھیا، ''ہِک واری محرم تے سمو، سائل دا متھے ہیٹے لگدِن۔ روٹی رکھو۔'' اوہناں آکھیا، ''کھاوندا ای رہیں تے سُندا ای رہیں۔'' بھٹی پہلا گرانہہ بھن کے مُونہہ اِچ گھتیا۔ میراثی آکھیا ہے:

آویں او حاکم، سائل وی جاوے
سائل پڑ بنھ کھلوتا، جیس نوں لڑن دے دعوے
تلوار حاکم جیپے دی ہے، وڈھ کوپر، سر اگانہہ ماس جگر دا کھاوے
آہدا حاکم ایہہ ہئی مُراد، خان، سائل، جیہدے سر تے بنھدا ہاؤں، نِت وَیراں دے دعوے
مارے سمو، خان، سائل توں پچھے، مہر داد دو دلیلیں ہے،
دُھکھ رات وِہاوے

ایتھے میراثی آیا ہے عالم ڈھٹھا ہے۔ اوہدی جِند نِکل گئی۔ اپنے مارے یاد آ گئے۔

س: پوڑی تے سد اِچ کیہ فرق ہے؟

ک: جیہڑی زمین یا چال رکھدے ہین نا شاعر، اوہدا فرق ہے۔ پوڑی دو پواں سدیندے ہاں، جیہدا آدھی دے وِچ ردیف (قافیہ) ہووے۔

نواب صاحب دِل تکڑی، کر کے بولیا

توہیں گل نہ کیتی پکڑی، مرزا قُطب دِین
ہووے کسب جھاں دا ترکڑی، کیہ لڑ جاندے
ایہہ وی اٹ ہے پوڑی دی۔ ایس طرز دی وی چلدی۔
اول دِلّی توَراں کر اپنی پائی
وت لئی چوہاناں کُجھ مُد وسائی
وت لئی سی غوریاں گھت تلوار کُٹائی

ایہہ دوطرزاں ہین پوڑی دِیاں۔ ہِک دا اخیر تے ردیف (قافیہ۔) ہِک دا آدھی وِچ۔ جیہڑا سد ہے نا ایہہ ڈھولا ہے۔ کیوں جو ایہنوں ڈکا کوئی نہیں۔ کر کے مسلت تے دھا پیڑا وگے

بھٹی پین بلوچاں نوں جیویں ساون مینہہ ارڈاوٹ دا ہے بدل سار دا گجے
متھا محمد یار تے لطف، کریم دے دا ہے، شینہہ چھُٹ گئے ہین بگے
سد تے ڈھولا ہِک شے ہے۔ پوڑی دے وِچ قافیہ نہیں گھتا جاندا۔

س: تُسیں جدوں کہانی سُناوندے ہو تاں ڈھیر سارے شاعراں دے شعر سُناوندے ہو جیویں حافظ برخوردار، علی حیدر، نجابت، مُراد بھٹی، شاہ عظیم، وارث شاہ۔
ک: حافظ برخوردار دی شاعری مینوں بُہت پائے دی لگدی ہے۔

س: تُساں کیویں یاد کیتی؟
ک: میرے کول ہِک کتاب وی ہوندا ہا۔ نالے میں قِصیاں آلیاں کولوں بہوں پکائے ہین۔
س: قِصیاں دی رِیت کیہ ہوندی ہا؟

ک: ایہہ جیہڑے دو تاریاں تے قِصے گا کے سُنیندن۔ اوہناں دے کولوں۔

س: اگے ایتھے رواج ہا، کیویں گاوندے ہان؟
ک: عام طور تے میئیں گوش کے وی سارنگی تے حافظ دا مرزا گاوندے ہان۔مُسلی وی آہدِن۔

س: کیہڑے کیہڑے قِصے زیادہ گاوندے ہان؟
ک: مرزا گاوندے ہان۔ ہیر چوغطے دی۔

س: چوغطہ رجوعے دی جُوہ دا؟
ک: جی آ۔ ہیر چوغطے دی تے میئیں وارث شاہ دی۔''مشری دا قِصہ'' اکبر شاہ سیّد دا ہا۔ ڈھول بادشاہ دا قِصہ۔ آپو آپ شاعراں لِکھے ہین۔ بندیاں نوں اگے شوق ہوندا ہا۔

س: حافظ برخوردار بارے پئے دسدے ہائے؟
ک: اصل وِچ اوس فقر اچ گل کیتی ہے۔ ایہہ گل تاں بہوں اُچی ہے۔ آہدا ہے:

حُجرے شاہ مقیم دے ہِک جٹی عرض کرے

مطلب ہے شاہ مُقیم ہمیشاں قائم رہن آلا بادشاہ خُدا ہے۔

پنجے مرن گواڈھنیں، پنجاں نوں تاپ چڑھے

دَہ لطیفے ہین اِنسان دے اندر۔ پنج عالم امر دے ہین۔ رُوح تے نفس دا مُقابلہ ہے۔ پنج چیزاں نفس دِیاں ہین، جیہڑا عالم دُنیا ہے۔ عالم ارواح دے وِچ پنج چیزاں جیہڑیاں آوندیاں ہن: رُوحی، اخفی، خفی، سر تے قلب۔ ایہناں دا مُقابلہ اگ مٹی، پانی، ہوا تے

نفس نال ہے۔ ایہہ فقیر جاندِن۔ جے رُوح نفس نوں ڈھا لئے تاں اِنسان دا پرواز فرشتیاں توں اُچا ہے تے جے ڈھے جاوے تاں مُڑ نیچی توں نیچی مخلوق چوں اُٹھاونا ہے۔ پنج گواڈھنیں مرن یعنی نفس مریوے تاں رُوح جاگے۔ پنجاں نوں تاپ چڑھے یعنی ذِکر وِچ آ جاون۔

کُتی مرے فقیر دی، جیہڑی ٹوں ٹوں نِت کرے

ایہہ زبان کُتی فقیر دی ہے۔ ایہدے وِچوں بکواس نِکلنے بند ہو جاون۔

ہٹی سڑے کراڑ دی، جتھے ڈیوا نِت بلے

ایہہ پیٹ ہٹی کراڑ دی ہے۔ ایہنوں حرام حلال نال واسطہ کوئی نہیں۔ ایہنوں رجن نال واسطہ ہے۔

سُنجیاں ہوون گلیاں، تد مرزا سیر کرے

تاں رب آوندا ہے۔ اِنج دی شاعری ہے ایہہ۔

س: میاں کمال دِین بال کِتنے ہین تُہاڈے تے کیہ کریندن؟

ک: چھڈو پرانہہ کچیاں گلاں نوں۔ کائی ہور پُچھو۔

س: اپنی شاعری ای سُناؤ؟

ک: ہِک دِن مینوں خیال آیا کمال توں کیہ شے ویں۔ ایویں تیرا ناں کمال رکھیا نیں:

ز۔زاری سُن کمال دی، اے قادر جل جلال
مینوں حِرص دُنیا دے گھیریا، لکھ گاٹے پئے جنجال
میرے کپر پئے جہاز دا، توہیں کرنا ہیں آپ خیال
میں کشتی ٹھیلی ہے کچ دی، توں آپے لئیں سمھال

توں بخشن ہار غفور ہیں، میں اوگن ہار کنگال
پُر دفتر بدیاں والڑے، جیہڑے وزنوں پئے پتال
میرا راہ شیطاناں مَلیا، مینوں چڑھنا پار مُحال
نہ ظاہر کریں پر عیب دے، فن، مکر تے کوڑ پلال
اے محرم راز قدیم دے، چاں نظر مہر دی بھال
توڑے چر کا آیا ہاں دُور توں، پر توں میرا الجپال
میری ہر ہر حرکت عیب ہے، بس ایویں ناں کمال

س: میاں کمال دِین بُہت مہربانی۔ تُساں بڑیاں کمال دِیاں گلاں دسیاں ہن۔
ک: اللہ راضی ہونیں۔

راجا پورس

بادشاہ ڈھیر ہن پر جیہڑا اعظم سداونا ہے، ایہہ بہوں گھٹ سدوا گئن۔ دارا اعظم ایران دا بادشاہ ہویا ہے۔ مُڑ سکندر وی اعظم سدوایا ہے۔ مُغل بادشاہ اکبر وی اعظم سدوایا ہے تے اشوک اعظم وی اعظم سدوا گیا ہے۔

شاہ دارا ایران دا بادشاہ ہویا ہے۔ اوہ ہفت اقلیم ہویا ہے۔ ست ولایتیں اوہدے ماتحت ہائن۔ مقدونیہ دا بادشاہ فیلقوس ہویا ہے۔ فیلقوس سکندر دا پیو ہے۔ ایہہ فیلقوس ٹکے تاریندا ہا، شاہ دارا ایران آلے دے اگے۔ اوس زمانے جیہڑا ٹکا بنیا ہویا ہا سونے دے انڈے بنا کے دیندے ہائن۔ فیلقوس فوت ہو گیا ہے تاں ستارھاں سالاں دی عمر وچ سکندر بادشاہ بنیا ہے تے پیو دی گدی اُتے بہہ گیا ہے۔ چھماہی گزری کھلی ہائی کہ ہلکارے بادشاہ دارے دے آ گئن تے اوہناں آ کھیا، ''اوہ انڈے دے۔'' سکندر آ کھیا، ''اساڈی اوہ ککڑی مرگئی ہے، جیہڑی انڈے دیندی ہائی۔'' وزیر، امیر تے مصاحب بول اُٹھن، ''سکندر ہوش نال گل کر۔ اسیں ایران نال لڑن جوگے کُجھ نہیں۔'' سکندر آ کھیا، ''جِتنا جیونا ہے شیر دی زندگی جِیونا ہے۔ گِدڑ دی زندگی مینوں منظور ہی نہیں۔ میں اپنے مُلک دا پیسہ ہِک بادشاہ دے ڈرتوں دے چھڈاں، نہ اوہ دھی دے لیکھے نہ دھیہن دے لیکھے۔ کیوں دیواں؟''

اودوں ایران تے وڈے عروج ہوئن۔ اوہناں دا تاں چھوہ ہی نہ بھریندا ایہو جیہاں اُتے۔ شاہ دارے نوں اوہناں ہلکاریاں جا کے گل کیتی ہے کہ سکندر باغی ہوگیا ہے۔ بغاوت تروڑن کان شاہ دارا ایران توں چڑھیا ہے تے مقدونیہ دی کدھ نال جا جھنڈا لایا ہے۔ جیہڑی قوم اُٹھیندی پئی ہووے اوہ جفاکش ہوندی ہے۔ ایرانی قوم عروج تے گئی کھلوتی ہا۔ ایہہ شرابی ہو چُکے ہائن۔ زانی ہو چُکے ہائن تے عیاش ہوچُکے ہائن۔ سکندر دی قوم ایرانیاں نوں دَھک کے ایران جا جھنڈا لایا ہے۔ اِتنا پچھانہہ مار آندا سُوں۔ اِتنے تائیں ایرانی جنگ توں تنگ آچُکے ہائن کیوں جو عیشاں نہ رہیاں۔ اوس ویلے اوہ سوانیاں دی جوانی ڈھوڈھیندے ہائن۔ راگ ڈھوڈھیندے ہائن۔جیس ویلے کوئی قوم ترُٹّے تاں ایہناں کِتیّاں کماں اُتے آپوندِن جیویں اج ٹکڑاں اُتے آپین۔ خیر جنگ ہو رہی ہے۔ شاہ دارے دے دو وزیر، میدان جنگ وِچ، رات دا وقت ہے، اوہ آ گئن۔ اکھے، ''اساں سکندر نوں مِلنا ہے۔ شاہ دارے دے وزیر ہاں۔'' سکندر آکھیا، ''تلاشی لے لووتے آون دیوو۔'' اوہناں آکھیا، ''روپیہ لکھ اسانوں دے، دیوبھرے اسیں تینوں دارا مار دیندے ہاں۔'' سکندر لکھ لِکھ دِتا۔ جیہڑے ویلے دھمی فوجاں اکٹھ کیتا، شاہ دارے تقریر کیتی ہے جیویں ''نادر دی پَوڑی'' آلا آہدا ہے:

خاں دوراں کرے سوال، تے سد سپاہ نوں
اج بنیا حشر زوال ، دِلی دے تخت نوں
صدمہ ایہو کمال، سِرے تے کڑکیا ہے
ایہہ زر فرزند تے مال، نہ ویسی نال کوئی
کیہ ہوسی ہِک سال، پچھیرے جیونا
اج کرو نمک حلال، مُحمد شاہ دی

دارا تقریر کریندا کھلا ہے کہ کل تائیں ایہہ لوک اساڈے غُلام رہن تے اج

ایہہ غُلامی دا طوق اساڈے گل وِچ ہووے تاں اسیں دُنیا نوں کیہ مُونہہ وکھیسائیں؟اِتنے تائیں دارے دی فوج وِچوں ہاتھی جیڈے قد دے دو بندے نِکلِن: گینڈے دے چماں آلے۔ آن کے اوہناں ہِک ہِک تلوار دارے نوں ماری ہے تے دارا ڈھے پیا ہے تے اوہ بھج کے سکندر دی فوج وِچ جا کے رَل گئن۔ فوجاں جمگھٹ ہائن سوڑے کھلوندے ہائن دوویں دَل کیوں جو اودوں پھادھویں ہتھیار ہوندے ہائن۔ ایدوں دارے دیاں فوجاں وجیّاں ہن لڑائی کرن کان۔ شاہ دارے ہتھ کھلا کیتا ہے، ''ٹھہرو۔'' ٹھہر گئن۔ اوس آکھیا، ''ہتھیار سٹ چھڈو۔ میں تُسانوں وصیت کریناں کہ سکندر جیڈا بندہ تُہانوں نہیں لبھنا۔ تُسیں قیامت تک لڑدے ای رہسو۔ سکندر گو میرا دُشمن ہے پر ایڈا قابل ہے کہ ایس نوں بادشاہ من لیئو تد ہی امن نال وس سکدے ہو۔''

واہ ماریا پیا ہے پر مخلوق دی بھلائی کان۔ سکندر اوہدی گل سُن لئی ہائی۔ اوہ بھنّا ہے تے اوس دارے دا سِر اپنی جھولی وِچ رکھیا ہے تے رووݨ لگ پیا ہے۔ آکھیوس، ''چاچا! مینوں ایہہ عِلم ناہی کہ توں ایڈے پائے دا آدمی ہیں۔ میں تینوں نہ مراونا۔ مینوں ماف وی کرتے کائی مت وی دِتی جا۔ پیو تاں مرگیا ہے توں وی پیو بن۔'' دارے آکھیا، ''میری پہلی مت ایہہ ہئی کہ کِسے وَیری دے مِٹھے کلام تے وِس کے اِنج نہ کریں جیویں میرا سِر جھولی وِچ گھتیا ہئی۔ میرے کول ہتھیار کوئی نہ، نہیں تاں تینوں مار لیندوم۔ دُوئی مت ایہہ وے کہ ایہہ قوم جیہڑی میری ہے، ایہہ تینوں شاہی نہ کرن دیسی تے نہ ای میں ایہناں نوں بھُلنا ہاں۔ توہیں ایہناں دے ہتھوں مری جاونا۔ توں، دھی میری نال شادی کریں تاں توں ایس قوم اُتے شاہی کرسکسیں۔ تریئی مت ہئی، جیہناں دو وزیراں مینوں ماریا ہے پتہ ہئی ایہہ کون ہن تے کیوں ماریاہے؟'' اکھے، ''نہیں۔'' اکھے، ''جیس ویلے میں جاوا سماٹرا اُتے دھاوا کیتا ہے، ایہہ

دوویں وزیر ہائن اوس بادشاہ دے جدّی۔ایہناں لکھ روپیہ میتھوں لے کے اپنا جدّی بادشاہ مار لیا ہا۔ جیہناں دے پیڑھیو پیڑھی وزیر لگے آئن، اوہناں دی نمک حرامی کر سکدِن تے میری کیوں نہیں۔ میں اِتنی ندانی کیتی تے ایہناں نوں نیڑے لے آندا۔اج ایسے نیڑتا پچھے ماریا گیا۔'' سکندر دوواں قاتلاں نوں بُلایا۔ اوہ آ گئے۔ اوس آ کھیا بھئی روپیہ لکھ جیہنوں دیونائے، دے لوو۔ ایہہ تاں میری زبان جُو ہے۔''جلاد!'' اکھے، ''جی۔'' ''دوواں دے سِر لاہ چھڈ۔'' اجن تائیں دارا جیندا پیا ہائی کہ اوہناں دے سِر توئیں توئیں کریندے وتدے ہائن۔ دارا سکندر تے بہُت خوش ہوکے مویا ہے۔ سکندر ایران دی شاہی وی یونان نال رلالئی۔

سکندر دا اُستاد ہویا ہے ارسطو۔ بڑا سیانا بندہ ہویا ہے۔ اوسے ارسطو نوں سکندر وزیر چاں کیتا ہے۔نوشابہ ناں دی ہِک سوانی یونان وِچ ہوئی ہے۔ آہدِن: دُنیا وِچ اوس دا حُسن منیا ہویا ہائی۔ اوہ سکندر دی بیلانی ہا۔ سکندر ایران فتح کیتا ہے تاں اوہنوں وی یونان چوں سدوا لیا ہے۔ شاہ دارے دی دھی ارسطو نوں سدوایا ہے۔ اوس آ کھیا،''سکندر دا اُستاد ہیں۔ پیو مرگیا ہے۔ میرا وی پیو ہیں۔ گل ایہہ وے کہ عورت ایہہ بے عِزتی تاں سہہ سکدی ہے کہ سکندر میرے پیو دا قاتل ہے تے میں اوہدی سوانی ہاں ، پر سوکا عورت نہیں سہہ سکدی۔ ایہہ گل سکندر نوں سمجھا۔ ایس نوں بہاونا ہے سو تاں اودائیں مقدُونیہ بہائے۔ میرے روبرو میرے شہر وِچ نہ وسے۔'' ارسطو آ کھیا،''غلطی میری ہے میں اوہنوں ہوڑیا نہیں، پر ہُن توں اگانہہ ساہ نہ کڈھیں۔ جے سکندر تائیں ایہہ گل اپڑی تاں شاید تینوں اوکھیا ں کرے۔ میں کائی کریناں۔'' ارسطو سوچن لگ پیا ہے،'میں ایہدے نال کیہ کراں؟'

سکندر دا ارادہ بنیا ہے کہ ہِند اُتے دھاوا کراں۔ سکندر دا ایہہ دعویٰ ہائی کہ دُنیا اُتے ہِکو بادشاہ ہوونا چاہیدا ہے۔ سکندر دربار خاص کیتا ہے۔ چیدہ چیدہ آدمی

بُلائے سُو۔ ارسطو وی وِچ بیٹھا ہے۔ سارے فوجی افسر اوتھائیں بیٹھن۔ سکندر پُچھیا، ''میں ہِند اُتے دھاوا کرُو ہاں۔تُسیں مینوں اپنے وچار دسو کہ کراں یاں نہ کراں۔'' سارے وزیر دلیلاں دیندے رہے کہ دھاوا ضرور کر کیوں جو تیری طاقت ہے۔ سکندر آکھیا،''اُستاد جی تُسیں نہیں بولے۔'' ارسطو آکھیا،''بچیا! ایہہ آپو آپ ہن خیال لوکاں دے۔ ایہناں دا خیال ہے توں دھاوا کر۔ میں تینوں ہوڑیناں۔ توں دھاوا نہ کر۔'' ''کیوں؟''، سکندر پُچھیا۔ارسطو اگوں آکھیا،''جیس قوم راجپُوت نال توں متھا مارُو ہیں، تُوں اوس قوم نوں نیہوں جاندا۔ کدی موقع بنیا تاں میں تینوں وکھیساں۔ راجپُوتاں وِچ جیہڑے جتی ستی ہوسن اوہ ساری عُمر شادی نہ کریسن۔ اوس قوم نال توں متھا مارُو ہیں تے کھیڈدا چھوہرِیں نال ہیں۔ جیہناں نال توں متھا لاؤ ہیں اوتھے فوارے خُون دے اُڈدِن تے جیہڑے تیرے کرتُوت ہن: ایتھے شراب، راگ تے ناچ ہے۔ میں تینوں آہناں لڑائی نہ کر۔ کافی ہئی مُلک اپنا تے ایتھائیں کھا پی۔ سوچ سوچ کے سکندر ڈھیر ڈِھل پچھوں بولیا،''اُستاد جی! ہور میرے وِچ کوئی بھَیڑ نہیں ، پر نوشابہ واسطے میں قسم چیناں کہ اوہدا پیا رچھڈ دیساں۔'' اوہ چاہندا ای ایہو کُجھ ہا، اوہدی گل منی گئی۔

دربار چوں اُٹھی کے گھر گیا تاں نوشابہ ہار سنگھار کرکے اوہدے کول جا اپڑی۔ سکندر مُونہہ پھیر لیا۔ سکندر دا مُونہہ پھیر نا کہ اوہدے دِل تے ٹھوکر لگی۔ حافظ برخوردار آہدا ہے:

اج یار نہ مِلیا ہس کے، کائی بھاری بنی مُصیب
کِسے دُوتی پکڑ رنجانیا، میرا مرزا یار غریب
میں نج جمدی گھر ماپیاں، یاں ہوندی نیک نصیب
بچن مُحال آزاریاں، جدوں روگی ہون طبیب

آہدا ہے:

اوہدے ہتھیں مہندی رانگلی، اوہ آئی ہے میلڑے ویس
جٹ دے کے وٹ سریر نوں، پیا غُصے نال تکیس
نیہوں نظر مِہر دی بھالدا، پیا طعنیاں نال سڑیس
سانوں نِت اُڈیکاں تیریاں، لَے جا راوی دے دیس

نوشابہ روون لگ پئی ہے کہ کیہ قصور ہے میرا، توہیں مُونہہ پھیرلیا ہے؟ سکندر آ کھیا، ''تیرا قصور کوئی نہیں۔ میں اپنے اُستاد ارسطو اگے قسم چائی ہے کہ کِسے سوانی آل نہ ویکھساں۔'' نوشابہ آ کھیا، ''ارسطو اُستاد دی اسّی سال عُمر ہے۔ ارسطو میں نہیں ڈِٹھا ہویا تے اوس مینوں نہیں ڈِٹھا ہویا۔ میرے نال لگا آ۔ میں سُنیا ہویا ہے کہ اوہ باغ دے وِچ رہندا ہے۔ جے اوہ ویکھ کے ایمان وِچ رہ جاوے تاں تیری قسم۔ جے اُستاد ہوریں آپ ڈھے جاون تاں وت تیری قسم کائی نہ۔'' سکندر نوں پک ہے کہ ہو سکدا ہی نہیں کہ اسّی سال عُمر اوس دی تے اُلٹا مینوں متیں دیون آلا۔ نوشابہ آ کھیا، ''چل۔'' ٹُر پئے۔ سکندر نوں نوشابہ بُوٹیاں وِچ چابہایا ہے۔ ارسطُو دی ماڑی بہوں اُچی ہے، وِچ باغ دے۔ مطلب کیہ کہ میرا دماغ مُعطر رہوے۔ کُتب خانہ تُنیا پیا ہے کتاباں نال تے اوہ ساریاں کتاباں وِچ مغز دے۔ ساہویں تلاں ہائی، نوشابہ اوتھے کھلو کے گیت گانویا ہے۔ تکیا ہے ارسطُو یاں بہشت دی حُور بھُلیں پَے کے آ گئی ہے یاں پری پرستان توں اُتر آئی ہے۔ آدم ذات تاں ہے نہیں۔ ماڑی توں لہی آیا ہے۔ جدوں کول آیا ہے تاں پچھیوس، ''آپ دی تعریف؟'' نوشابہ آ کھیا، ''میں تاں ہِک بدنصیب جیہی سوانی ہاں، میرا ناں نوشابہ ہے۔'' ''اوہ نوشابہ یونان والی؟'' اکھے، ''جی ہاں۔'' اوس آ کھیا، ''سکندر جوابی ہوگیا ہے۔ میں ہُن کِسے ہور نال یاری لائیں تاں ٹھاہندی نہیں۔ گھٹدی دی گل ہے۔ میں آ کھیا، چلو عورت مرد اِک دُوئے توں سوا رہ نہیں سکدے۔اوہ ناتا توڑاں تاں میں سکندر دے اُستاد نال یاری لائیں۔ گھٹیا بندے نال

وی ہُن کیہ لاونی ہوئی ۔'' بابا ہسیا تے پیلیاں ہنُوآں اخیر آلیاں وی نِکل آئیاں۔ پھَدّاں دے وِچوں تندوں وی اُٹھیاں۔ اوس آکھیا،''زوئے قسمت، اِدّھوں اُتے میں کیہ منگدا ہاں جے تُوں آویں تاں۔''

پاہنوں پیر سوریندی ہے جنج یارے دی آوے

ارسطُو آکھیا،''چل۔'' اکھے،''مینوں چا لا۔'' ارسطو آکھیا،''بیڑا ٹھِل جاوی، ویکھن والا کوئی کیہ آکھسی؟''

ع: عِشق جیہناں دے خیال پیا، سوئی چُلدے چُلدے چُک گئے نی
رتی ماس نہ ہا تن عاشِقاں دے، اوہ سُکدے سُکدے سُک گئے نی
دُکھاں آن کے سُکھاں نوں زیر کیتا، سُکھ لُکدے لُکدے لُک گئے نی
علی حیدرا وے دھوئیں عاشِقاں دے، ایویں دُھکھدے دُھکھدے دُھکھ گئے نی

نوشابہ آکھیا،''میں ویکھو ہاں کہ تُوں محبت کرُو ایں کہ ایویں ڈانگھ لاؤ ایں۔'' اوس آکھیا ہے،''توہیں ٹھیک آکھیا ہے۔'' بابا جھک گیا ہے تے اوہ اُتے چڑھ گئی ہے۔ آہدا ہے۔

عِشق نہیں گھر گاڈواں، نہیں بازار وکا
عِشق اُٹھیندا اندروں، جیویں بارُود چوں بھاہ
عِشق پٹیندا اریو، دیندائے دُھوڑ دُھما
عِشق عِلم سٹاوے عالماں، تخت سٹن بادشاہ
عِشق پاڑے بُرقعے سَتر دے ، لاہے شرم حیا
نِت عاشِق کُوچے یار دے ، ٹُکڑے کرن گدا

ایتھے علم گُھرل ہو جاندِن۔ بابا نیوں گیا ہے تے اوہ پلاکی مار کے چڑھی ہے

تے آکھیا سُو، ''چل میرے گھوڑے۔'' سکندر ویہدا پیا ہا۔ سکندر دا رنگ ہوگیا ہے جیویں:

تپ پھالا ہوندائے لال وِچالے اگ دے

''مینوں کیہ آہدا ہا!''

من مُنڈیا تے مُونہہ ملوانا دِلوں خورندہ راگ دا
بافندہ بردہ کُسریاں ، کیا رستہ جانے باگ دا
نہ پہنچیا جا رنگریز تے نہ مِلیوس شالا لاگ دا
کُتّا بھریا مُوتر دا کیہ لاون سوائن تے جاگ دا

سکندر اگے آ گیا ہے۔ اوس زمانے دا چالا ہائی کہ اُستاد نوں سلام کرن ہا تاں سجّا گوڈا بھوئیں اُتے رکھ کے کریندے ہائن، پر سکندر اوس ویلے سلام ادب توں نہیں چرٹ توں کیتا ہے۔ کیا کہنے داناواں دے۔ ایجیہے موقعے تے وی کھلوتیاں آکھیوس، ''سکندر بچیا! اجے وی تینوں مت نہ آوے تاں افسوس ہے تیرے واسطے۔ میں ایسے تُوں تینوں آکھیا ہا، جیہڑے ایہناں نال کھیڈن اوہ سُورمے نہیں ہوندے۔ ہُن کوئی مینوں اپنی قوم دا آگو چُنے تاں میں بنّن جوگا ہاں؟ جیہڑے ایہناں نال پیار کرن اوہ کجھ ہو جاندن۔''

سکندر بولیا، ''اُستاد جی! تُہاڈی مت اِتنا اثر نہ کیتا جِتنا تُہاڈی ایس مثال کیتا ہے۔ بالکل توہیں ٹھیک آکھیا ہے۔ زمانے دا اُستاد ہوکے ایس تیرا عقل کڈھ لیا ہے۔'' تے آکھیوس، ''میرے واسطے اوہی قسم ہے۔''

نمانی نوشابہ ترلا تاں کیتا ہا سکندر واسطے، نہیں تاں ارسطو جیہاں نوں اوہ کدوں نیڑے آون دیندی ہائی۔ گل اوتھائیں دی اوتھائیں رہی۔ سکندر کولوں پُچھیا ہے نوشابہ، ''ہِک گل تاں مینوں دس۔ ہِند اُتے جُوں دھاوا کرُو ہیں، کوئی اجیہا راجا وی

اوتھے ہے جیہدا تینوں کوئی بھَو ہووے؟'' ''ہاں''۔ اوس آ کھیا، ''راجا پورس جیہڑا بھیرے دا سردار ہے اوہدیاں گلاں میتھے پہنچدیاں رہندیَن، اوہدا خیال آوندا ہے تاں پھپھڑ تھڑکدا ہے۔''

نوشابہ سوداگر دا لباس چاں کیتا ہے، نال کروان لدوا لئے سُو سامان دے۔ ایرانی سوداگر بن کے ہند چاں تکیا سُو:

بھاویں جانے تے مُول نہ جانے
میرا ڈھول جوانیاں مانے

سکندر اجے تیاریاں پیا کریندا ہائی کہ نوشابہ پنجاب اپڑگئی ہے۔نوشابہ پنجاب آئی ہے تاں اودوں پندرھویں ساون نوں ہائی۔جیس شہر کولوں لگھدی ہے عورتاں سنب سنگھار کے پیگھاں پئیاں چڑھیندیَن۔ نوشابہ پُچھیا ہے، ''کائی عید ہے؟'' ہندو سوانیاں آ کھیا، ''جی ، اج رکھنی دا دیہاڑ ہے۔'' ''رکھنی کِس نوں سدیندیاں ہو؟ '' اگوں اوہناں سوانیاں آ کھیا،''جدوں پندرھاں ساون نوں ہووے تاں ایہہ ہند دی عید ہے۔ جیہڑیاں بھیناں دے بھرا جیندے ہِن نا، اوہ اوہناں نوں گانے بنھدیَن تے اوہناں توں لاگ لَیندیَن۔ مُڑ خوشیاں کریندیَن۔ کپڑے پیندیَن، کھانے پکیندیَن تے پیگھاں چڑھیندیَن۔ جیہناں بھیناں دا بھرا کوئی نہیں اوہ اج کالے کپڑے پا کے ہِک دُوئی نوں مُکاناں دیسن تے کائی خوشی نہ کریسن۔''

شالا زندگی ہووے دراز تیری، بھیناں جیندیَن بھائیاں دے بھار اُتے

نوشابہ پُچھیا ہے، ''راجے پورس دیاں کِتنیاں بھیناں ہِن؟'' اوہناں آ کھیا، ''اوہ دھی جاونی نہیں چاہندے، بھین کِدوں ہووے؟'' ''کائی نہیں سو؟'' اکھے، ''نہیں۔''

نوشابہ بہہ کے نولڑیا گانا چاں بدھا ہے۔جیس وِچ یاقوت ہائن جیویں راجے

دی شان ہائی۔ زرق برق لباس پا کے، گانا ہتھ وِچ نپ کے راجے پورس دی حویلی وِچ آوڑی ہے۔ راجا پورس اپنے شاہی محل وِچ بیٹھا ہے۔ سکندر دا اعلان جنگ آ چُکا ہے۔ پورس میز اُتے ہند تے ایران دا نقشہ رکھیا ہویا ہے۔ اوہ ویہدا بیٹھا ہے ایس رستیوں آونا سو۔ ایہہ دریا جھاگنے سو۔ایہہ پہاڑ لگھنے سو۔ ایدوں ہو کے آوسی۔ پورس دا حُکم ہے کہ کوئی جی ایس ویلے میرے آل نہ آوے۔ نوشابہ جیس ویلے محل نوں وڑی ہے، پہریداراں دی جُرات ہی نہیں پئی کہ پُچھن چاں کہ تُوں کون ہیں تے کِدے جاونا ہے۔حُسن اِک اجیہی خُدا داد چیز ہے کہ ایہنوں ڈِٹھیاں ہر ہِک دا دِل پگھر ویندا ہے۔ بیگمات والے محل وِچ آئی ہے تاں جِتنیاں رانیاں، مہارانیاں بیٹھیاں ہائن سبھ نے اُٹھ اُٹھ کے سلام کیتا ہے۔ پتہ کوئی نہ کہ ایہہ کون ہے۔ نوشابہ پُچھیا ہے،''راجا؟'' اکھے، ''محل وِچ بیٹھا ہے۔'' تے ایہہ اگانہہ ٹُردی رہی ہے۔ اوہ ہِک دُوئی توں پُچھدیاں ہن کہ ایہہ کون ہے ؟ ایس نوں پک ہے کہ جیس ویلے پورس میرے آلوں ویکھنا ہے مرد تاں اجیہا ہے کوئی نہ جیہڑا عاشق نہ ہوجاوے۔ میں بھرا بناون پئی وینی آں شالا بچ جاواں۔

جیس ویلے پورس دے محل اگے اپڑی ہے تاں پچھاواں پیا ہے تاں پورس اُتانہہ سِر کرکے تکیا ہے۔ ویکھ کے پورس مُڑ بیٹھاں مونہہ چاں کیتا ہے۔ اوہدی زندگی وِچ پہلا مرد ہا جیس ویکھ کے مُونہہ بیٹھاں چاں کیتا ہے۔ اوس ویلے حُسن مات ہو جاندا ہے۔ جیہڑا وی کسب کِسے دا ہووے، جتھے پرواہ نہیں، جتھے نیاز نہیں اوتھے ناز نہیں ہوسکدا۔ ناز ہوندا ہے جتھے سِجے۔ ایہہ کھلو رہی ہے۔ ڈھیر چر گُزر گیا ہے پر اوس ایہہ نہیں پُچھیا کہ تُوں کون ہیں تے کیویں آئی ہیں۔غمگین ہو کے آکھیا سُو، ''میں ہِک عرض کرنی ہے۔'' راجے ایہہ نہیں آکھیا کہ حُکم کر۔ اوس آکھیا کہ کریندی رہو عرض۔ نوشابہ آکھیا،''میں ہِک ایران دی سوانی ہاں تے ہُن پنجاب وِچ آ گئے ہاں۔ نوشابہ

میرا ناں ہے۔ میتھے بھرا کوئی نہیں۔ جدوں رَکھنی دا دینہہ آوے تاں سارا چاپھرا روندی رہندی ہاں۔ اج میرا کوئی بھرا ہوندا میں اوس نوں گانا بنّھاں ہا، اوس توں لاگ منگاں ہاں۔ اوہ لاگ مینوں دیوے ہا۔ میں سُنیا ہے، راجا پورس تے بھین کائی نہیں تاں مینوں ایہہ خیال آیا ہے کہ مینوں ایہہ تَس رہندی ہے کہ کوئی بھرا ہوندا تاں اوس نوں وی تاں تَس رہندی ہوسی کہ کائی بھین ہوندی، گانا بنھے ہا، لاگ لئے ہا۔ میں اوہ بھین ہاں جیہدا بھرا کوئی نہیں۔ توں اوہ بھرا ہیں جیہدی بھین کائی نہیں۔ میرا ہاڑا ہئی توں ہتھ اگانہہ کر۔ میں گانا بنھاں ۔توں مینوں لاگ دے۔'' پورس دِیاں ہنجوں وُڑھیاں ہن۔ پورس آکھیا، ''وچاریوں بھینوں! تُہانوں تاں ایہہ سِک رہندی ہوئی تے اساں مرداں نوں تاں ایہہ سِک ہوندی کائی نہیں تے خاص کرکے راجپُوت قوم نوں پر میرے بُوہے تے کوئی سائل آیا ہے تاں میں خالی ہتھ بھنوایا کدی نہیں۔ ایہہ ہتھ ہئی ، گانا بنھ تے لاگ منگ۔ بھین تاں بھین ہی سہی۔'' اوس گانا بدّھا ہے۔ اکھے، ''لاگ منگ۔'' ''مینوں حیا آوندائے۔'' اکھے، ''لِکھ کے پیش کر۔'' نوشابہ لِکھیا ہے: سکندر یونانی تیرے اُتے دھاوا پیا کریندا ہے۔ اوہنوں قتل وی نیہوں کرنا تے قید وی نیہوں کرنا۔ پورس دِیاں اکھیں لہو وانگ ہوگئیَن ۔ اوس آکھیا، ''بھین تاں نہ بنیوں، جاسوسہ بن کے آئیوں۔ پر چلو، میں راجپُوت ہاں۔ راجپُوت زبان کرلَے تاں اوہدی اوتھے موت ہے۔ میں اوس توں بھَیں نہیں سکدا۔ میں نہ قید کریساں نہ قتل کریساں پر توہیں ہُن بہنا ایتھے ہے۔ باہر نیہوں نِکل سکدی۔ توں پورس دی بھین ہیں۔''

سکندر ایرانوں دھاوا چاں کیتا ہے۔ کابل، قندھار دے امیر نوں آکھیا سو، ''مینوں رستہ دے۔'' اوس آکھیا، ''رستے منگدے ہن ترائے شرطاں نال بادشاہ۔ ایس شرط نال کہ جیہڑا مُلک اگوں فتح ہویا اوہدے وِچوں حِصہ دیونا۔ حِصہ دیسیں؟'' اکھے، ''نہیں۔'' ''دُوئی شرط ایہہ ہے جیہڑی اساڈی واہی وِگڑے یاں باگ اُجڑن تاں

اوہناں دا تاوان ادا کریسیں؟'' اکھے، ''نہیں۔'' ''تریئی گل ہمت آلی ہے۔'' اکھے، ''میں ہمت نال لیساں۔ جُرات ہئی تاں لڑ پئو۔'' اوس بُلایا اپنیاں فوجاں نوں۔ آکھیوس، ''بڑی بے عِزتی ہے اوس بادشاہ دی، جیہڑا مُکان ہی نہ دیوے تے دُشمن نُقصان وی کر جاوے۔'' وزیر آکھیا، ''نہ لڑیے سکندر نال۔ ایہدا بھار نہیں چایا جا سکدا۔ سکندر دی تک ہے ہندوستان اُتے تے ایہدی ٹکر راجپوتاں نال ہے۔ سکندر جدوں اودوں ہٹنا ہے تاں ایہہ رنگت نیہسوں ہوونی۔ ہٹے ہوئے نوں اکھسائیں حِصہ دے یاں لکھن نیہسے دیندے۔ آمدن ایہدی نہ کھا۔'' اوہناں ہتھیار سٹ چھڈے۔ جیہڑا راجا مہاراجا اگوں امدا گیا، ہتھیار سٹیندا گیا۔

سکندر ٹیکسلے اُتے آ گیا ہے۔ راجا امبھی ہویا ہے ٹیکسلا دا راجا۔ اوس باجھ لڑائی دے ہتھیار سٹ دِتن ۔ امبھی دا ہتھیار سٹنا کہ سکندر دی تک سومنات تے جا کھلی ہے۔ مینوں ہُن کوئی ڈک نہیں سکدا۔ سکندر ویہت دے لہندے آلے پاسے رُکیا ہے۔ ایلچی گھلیا سُو پورس آل کہ میں سُندا رہناں ہاں کہ توں وڈا ضدی جیہا راجا ہیں۔ میں جاونا سومنات اُتے۔ ہتھیار سٹ جیویں امبھی سِٹن۔ مینوں لکھن دے۔ پورس ولدا گھلیا، امبھی راجا ہے پر راجپوت نہیں۔ نسلی نہیں۔ نسل مجبور کریندی ہے لڑن کان۔ پہلا نسلی راجپوت میں پیا شروع ہوناں۔'' راجپُوتاں دِیاں اٹھ نسلاں ہن:

راجپوت، ڈوگر، چوہان، راٹھور و تنوارے
بھٹی، چدھرڑ، برس، راج دھانی برۓ؟
تخت حسن پور، بسرا پر فرماں روا رہے

پورس آکھیا، ''میں راجپوت ہاں۔ توں ٹکے منگسیں میں اِنکار کریساں۔ قُربانی منگسیں تاں میں اِتنی قُربانی دیساں کہ بھیرہ رڑی ہو جاسی، اوس ویلے پہلا پَیر رکھسیں۔ سومنات تینوں دُور نظر آوسی۔ تُوں پیا جاناں ئیں گھوڑے دے سُنباں ہیٹھ ہے

سومنات۔''

لڑائی شُروع ہوگئی۔ چار مہینے گُزر گئے۔ سکندر نوں ویہت نہیں لگھن دِتا پورس۔ سکندر سنیہو گھلے کہ ہتھیار سٹ۔ پورس آکھے، ''سٹوائیں تاں سٹاں۔ کدی راجپوت اِنجیں ہتھیار سٹن۔'' ایہناں دیہاڑیاں وِچ جھڑپاں ہوندیاں رہیاں۔ کدی یونانی ویہت ٹپ آون تے پنجابی دو چار مارلین ۔کدی پنجابی دریا ٹپ کے یونانی مار لین۔ ایہناں جھڑپاں وِچ پورس دا پُتر مری گیا۔

سکندر سوچیا، جیہڑے ایلچی میں پورس آل گھلیناں راجا با رُعب ہے ایہہ گل نہیں کرسکدے۔ کیوں نہیں میں ایلچی بن کے جاواں۔ اوہدے نال رج گلاں کراں۔ ہتھیار اوڑک سٹ چھڈنے سُو۔ ایڈا گھاٹا ہور کیہڑا سُو کہ پُتر مری گیا سُو۔ وزیر، امیر ہوڑیندے رہ گئے، سکندر نہ جا۔ سکندر ایلچیاں آلے کپڑے پائن۔ کھبڑا جیہی تلوار لئی سُو۔ تھیلے تُنّے ہوئے کاغذاں دے۔ سکندر بھیرے نوں آوڑیا ہے۔ سنیہا گھلیا سُو کہ میں سنیہو ہاں سکندر دا۔ راجا پورس نوں مِلنا چاہوناں ہاں۔ پورس عوام اُٹھادتی تے دربار وِچ صِرف راجپوت رہ گئے۔ اڑتلی آکھیا، ''لگھ آ۔'' لگھ آیا۔ سلام کیتا۔ کُرسی پئی ہا بہہ رہیا۔ تھیلے وِچ ہتھ ماریا سُو تے چِٹھی کڈھی۔ اکھے، ''سکندر دی طرفوں لِکھیا ہویا ہے۔'' پورس دا پنڈت وزیر ہویا ہے، اوہنوں آکھیا سُو، ''چِٹھی پڑھ کے سُنا۔'' پنڈت آکھیا، ''جی، سکندر لِکھدا ہے کہ تیرے واسطے ایہا گل کافی ہے کہ پُتر ہائیا، اوہ مری گیا ہے۔ تُوں ہتھیار سٹ گھت۔'' پورس تکیا ہے ایلچی آلوں۔ اکھے، ''سنیہو؟'' ''جی۔'' ''کِسے زمانے ایہہ غُلام رہ چکن، سکندر دا خاندان؟ مینوں ایہناں لفظاں وِچوں غُلامی دی بو آئی ہے۔ میرا پُتر زنا پِچھے ماریا گیا ہے؟ بے غیرتی پِچھے ماریا گیا ہے؟ چوری پِچھے ماریا گیا ہے؟ قوم تے دھرتی کان مرنا راجپوت دا گہنا ہویا تے اوہ مینوں آکھدا ہے کہ تیرے کان نصیحت دا وقت ہے۔ پُتر دی لاش ای تاں مینوں آہدی ہوئی، بابا!

جیس راہ تے میں مویا ہاں توں وی مر۔ وڈا کمینہ ہے تیرا بادشاہ۔''

ایلچی اُٹھیا ہے۔ تلوار میان وِچوں چھِک کے کُرسی اُتے ٹھوکی سُو۔ آکھیوس، ''ہُن سدیا ای۔ میں ہاں اوہدا نمک خوار۔ میرے ہوندیاں مت کمینہ سدیں۔ میں حلق کولوں زبان چھِک لَیساں۔'' راجپوت بل اُٹھن، ''ایہہ کون ہے؟'' پورس وِرسی کڈھ کے آکھیا، ''میں سکندر دی کنڈیوں پِچھے تاں کمینہ نہیں سدیندا۔ میں سکندر دے مُونہہ اُتے پیا کمینہ سدینداں۔ کمینہ نیہوں تاں ہور کیہ؟'' وزیراں ہائے ہائے کیتی۔ ایہہ تاں ایلچی ہویا۔ اوس آکھیا، ''ایلچی میرے کول اگے وی آوندے رہندِن۔ ایہہ شاہی اگ ہے جیہڑی اگوں کھاوندی ہے۔ اگ ڈکیندی پئی ہے اگ نوں'' اوس ویلے سکندر ہتھ ماریا ہے۔ عمامہ کھولیا ہے۔ بناوٹی داڑھی ہائی۔ سر اُتے ایران دا تاج ہا۔ راجپوتاں تلواریں نوں ہتھ ماریا ہے۔ پورس آکھیا ہے، ''خبردار، سکندر ہے تے آیا ہے ایلچی بن کے۔ ایلچی مارنا راٹھی کائی نہیں۔مُڑ تاں میرے جیڈا کمینہ کوئی نہیں کہ سکندر آوے ایلچی بن کے تے میں ایلچی مروا گھتاں۔ جا سکندر چلا جا۔ بھَیڑا کیتا ہی کہ ناہیا آونا۔'' دستہ فوج دا نال گھلیا سُو کہ ایہنوں دریا پار کروا آوَ متاں کوئی راجپوت ایہنوں مار لَے۔

راجا پورس مَٹھّا پیا ہے کہ سکندر نوں احسان نال ہٹایا ہے تے ہُن اوس لڑنا کوئی نہیں۔ رات نوں سکندر دیاں فوجاں دریا لگھ آئیَن۔ لڑائی پَے گئی ہے۔ لڑدیاں لڑدیاں پورس دی فوج گھیرے وِچ آ گئی ہے۔ فوج وِچ اَچّیوں پَے گئی ہے۔ فوجی بھجن، نسن لگ پئے۔ پورس دربار لا کے بیٹھا ہے تے ایلچی آیا ہے کہ سکندر دیاں فوجاں دریا ٹپ آئیَن۔ ویہت دی من آلے فوجی گھیرے وِچ آ گئن۔ پورس ہاتھی اُتے چڑھ کے آیا ہے۔ ''نادر دی پَوڑی'' آلا آہدا ہے:

چڑھے چوغطہ بادشاہ، دھرگیں دھکارے

گھوڑا ساڈھے ست لکھ، رجواڑے سارے
جو گھٹ اے بگلا، نقیب پُکارے
جیویں ساون جھڑی بمبیہا، رُت سماں چنّارے
بھیریں بدل گجدے، گھڑیال نگارے
پیگھاں فرنے بیرکاں، رنگ کرن نظارے
باگیں بولن کوئلاں، تریاں کہکارے
ساز ثقیلے بجلیاں، دیون لِسکارے
ہاتھی آون جھُولدے ، وِچ دَلاں سنگھارے
مار مُہاوت چلدے ، سِر کُنڈے بھارے
نو گز ہلاں ڈِنگیاں، سُونڈ لَین جُھلارے
اژدہا پہاڑ دے، دم پیون ہارے
دند چِٹے دِین وکھالیاں، کہہ کِت انھارے
جیویں قبراں دے دِسدے، سفید مُنارے
جو گھن اُڈے مکڑی، دَل بے شُمارے
ہاتھی زور چہاڑدے، گھوڑیاں ہِنکارے
گرد چڑھی اسمان تے، پَے گئے غبارے
چن سُورج نہ دِسدے، نہ امبر تارے
چڑھیاں دو بادشاہیاں، مَل گُٹھاں چارے
ڈیرے پائے چوغطیاں، آ توی کنارے

جدوں پورس میدان اِچ وڑیا ہے تاں اوس للکریا، ''ہلا سکندر، سکندر، سکندر۔''
سکندر گھوڑے اُتے چڑھ کے آیا ہے۔ پورس ہاتھی اُتے ہا۔ پورس ہتھ اُلار کے سٹّواں

برچھا مارن کان برچھا تولیا ہے۔ شِست ٹھہراون لگیاں گانے تے نظر پئی سُو۔ ہنجوں ٹپیاں سُو۔ ہائے زبانے، تینوں وڈھ سٹاں۔ ہُن راجپوت نیہوں رہندا جے سکندر ماراں۔ برچھا مار کے سکندر دا گھوڑا ڈھاہ لیا سُو۔ سکندر دُوئے گھوڑے اُتے مُڑ چڑھ کے آیا ہے۔ ایس دُو آ وی برچھے نال ڈھاہ لیا ہے۔ اِتنے تائیں چوگردوں اُنھیر تیراں دے گُھل گئن۔ تیر وُٹھّن تاں راجا پورس بے ہوش ہوگیا ہے۔ فوجاں راجے دیاں نس گئیَن۔ راجا پورس نوں سونے دا جنجیر مار کے سکندر اپنے تمبو وِچ لیاندا ہے۔ سکندر آ کھیا ہے اُستاد ارسطو نوں، ''اُستاد جی! ایہو جیہا اِنسان دُنیا توں مِٹنا نہیں چاہیدا۔ لکھ مرے لکھ پال نہ مرے۔ ایہو جیہے راٹھ جیندے ہی رہن۔ ایہدا علاج کر۔'' ارسطو نبض تے ہتھ رکھیا ہے وت دوا بنایا ہِس۔ سکندر اُٹھا کے پورس نوں دوا دِتا ہے۔ ہکے واریں ارسطو آ کھیا ہے کہ ہُن ہوش وِچ ہے۔ پورس ہکّیں کے تکیا ہے تاں جِدوں ویہدا ہے گُل یونانی تے ایرانی سپاہی ہن۔ آپ نوں ویکھیا سُو جنجیر وگی ہوئی ہے۔ اوس ویلے سمجھ گیا ہے کہ میں قید وِچ ہاں۔ سکندر بولیا، ''ویہدا پیا ہیں کہ قید وِچ ہیں؟'' اکھے، ''ہاں۔'' ''تیرے نال میں ہُن کیہ سلوک کراں؟'' پورس آ کھیا، ''جد دا میں جمیا ہاں ایہہ کنّھی کِسے دُشمن اگے جھکائی نہیں۔ زبان میری مِنت دی عادی نہیں۔ توں اوہ سلوک کر جیویں بادشاہ بادشاہواں نال کردِن۔'' تاں لشکر وِچ ہا کر وگی ہے۔ ''شابش جوان دیا بچیا! کیا کہنے۔'' سکندر بولیا ہے، ''میں دُنیا دے بادشاہ ڈِٹھن پر تیرے جیہا بہادر نہیں ڈِٹھا۔'' پورس آ کھیا، ''میں وی دُنیا دے بادشاہ ڈِٹھن پر تیرے جیہا کمینہ کوئی نہیں ڈِٹھا۔'' سکندر آ کھیا، ''میں کمینہ کیوں آں؟'' اکھے، ''کمینہ نہ ہوندوں تاں ایلچی بن کے میرے دربار وِچ کوئی ناہیا آونا۔ شیر نوں گِدڑ بننا مِہنا ہے۔ میرا حق ہا تینوں عُمر قید کرنا یاں قتل کرنا پر میں تینوں چھڈ دِتا۔ ایہہ دُوآ کمین پُنا ہے جیہڑا ہٹ کے لڑ پیا ہیں۔'' سکندر آ کھیا، ''تیری پہلی گل دے وٹے میں تیری جان بخش دِتی ہے تے دُوئی گل

دے وٹے چ میں تیرا مُلک وی بخش دِتا ہے تے میرے نال رسائی کر۔'' اوس ویلے ہسیا تے آکھیوس، ''رسائی تاں ہے جے توں میری روٹی کھاویں۔'' سکندر آکھیا، ''منظور ہے۔''

پورس گھر آ گیا ہے۔ کھانے دانے پک گئن۔ رات دی روٹی کان سکندر نوں شاہی محل وِچ بُلایا گیا ہے۔ سکندر کھانا کھاندا بیٹھا ہے جوں بیگماں آلے محل وِچوں رانیاں،مہارانیاں، نوکریں، چاکریں نکلیَن تے اوس دے اُتے کُنگو دی کٹوری پلٹی نیں۔ اودوں طبل تے شادیا نے وجن لگ پئے ہن۔ سکندر پُچھیا ہے پورس دے وزیر کولوں، ''ایہہ کیہ گل ہے۔ میں تاں نہیں سمجھیا۔'' اوس آکھیا، ''مُبارک ہئی۔ راجا پورس بھین دا ساک تینوں آکھی بیٹھا ہے۔ راجپوت جیس اُتے کُنگو پلٹن اوس نوں دھی دا ساک دیندِن۔'' سکندر نوں تاں عید دے چن چڑھ گئے۔ بھئی راجپوتنی ڈِھیوے تاں ایس توں اُتے میں ہور کیہ منگناں ہاں۔ سکندر جنج چاڑھی تے پورس جھلی ہے چاں۔ سکندر نوں سنیہا ڈِھیہا ہے کہ ایہہ شاہی محل ہے جیہدے وِچ تُہاڈی رانی بیٹھی ہے۔

سکندر محل نوں جا وڑیا ہے تاں کُڑی رانیاں دے لباس وچ بیٹھی ہے گُھنڈ کر کے' جیویں پنجابی عورتاں بہندیَن۔ سکندر گُھنڈ اُٹھایا ہے۔ شکل' صورت ویکھ کے سکندر دا ٹھڈھا ساہ نکل گیا ہے۔ رانی پُچھدی ہے' ''مہاراجا رات خوشی دی ہے۔''

اج دی رات سُہاگ والی' بھلکے پتہ نہیں کیہڑا رنگ ہوسی
کتھے تُوں ہوسیں کتھے میں ہوساں' کتھے شمع تے کتھے پتنگ ہوسی
کائی گل دسو جیہڑی یاد رکھاں' جدوں تُساں باجھوں دل تنگ ہوسی
تُساں باجھ پیاریا جانیا وے' اساڈا کیہڑا بھلیرڑا سنگ ہوسی
میرے کناں نوں بُندے سِر چھتیاں دیاں تھہیاں
مینوں رِیجھ منگیندے دی پے گڈھیں ہن گئیاں

مینوں مُڑ پرنائیں بابلا داج ویکھن آ سیّاں
سیّاں پیکھ وٹائی ہے گُل جھوٹن پئیاں
جدوں آیا تتی دا وارا تڑُٹ لاہاں گئیاں

''ایہہ گل دس توہیں ٹھڈھا ساہ کیوں بھریا ہے؟'' سکندر آ کھیا،'' میں دساں چاں سہی پر تیرے دِل اُتے ٹھوکر لگسی۔'' اکھے'' ''گل کر۔ٹھوکر کیوں لگنی ہے۔'' سکندر آ کھیا' ''میری ہِک بیلانی ہا۔صرف تُہاڈی زبان دا فرق ہے۔لباس دا فرق ہے۔شکل' عُمر' قد بُت سبھ اوسے آر ہے۔مینوں اوہ وچاری یاد آئی ہے کہ اوہنوں ٹھوکر مار کے ٹُریا ہام۔'' ایہہ گل سُن کے اوہدیاں ہنجوں ٹپیاں۔ اکھے' ''مُڑ توں رو پئیوں۔'' اوس آ کھیا، ''میں رُنی ایس توں ہاں کہ میرا وی ہِک بیلی ہا' تیری شکل اوسے آر ہے۔'' سکندر تلوار نوں ہتھ ماریا،''میں تاں خوش ہویا ہام کہ راجپوتنی پئی ہتھیں آوندی ہے تے ایہہ تاں اگے بیلیاں آلی ہے۔'' سکندر سوچیا، ایس توں پُچھ تاں لواں اوہ کون ہا؟ سکندر پچھیا، ''تیرا بیلی کو ن ہا؟'' نوشابہ آ کھیا،''تُوں دس تیری بیلانی کون ہا؟'' سکندر دسیا،'' اوہ تاں یونان دی بہت مشہور عورت ہے۔نوشابہ اوہدا ناں ہے۔ زمانہ اوہنوں جاندا ہے۔ ہُن توں دس تیرا دوست کون ہے؟'' نوشابہ آ کھیا' ''فیلقوس دا پُتر ہا' مقدونیہ دا رہن والا ہا تے سکندر ناں ہاسو۔'' سکندر آ کھیا' ''گڑا پوی توں تاں ہیں نوشابہ۔'' نوشابہ آ کھیا' ''گل سُن میری' میں نہ ہوندیُم تاں توہیں ہُن تائیں قتل ہو جاونا ہا یاں قید ہو جاونا ہا۔ ایہہ ہٹّن پٹّن میں کیتِن تاں تیری جان بچی ہے۔'' اوس ویلے سکندر اوہنوں اپنی سوانی سمجھ لیا پر نی تاں اگے وی گیا ہا۔

بھیریوں جا کے سکندر ملتان اُتے دھاوا کیتا ہے۔ شور کوٹ لتاڑ کے گیا ہے۔ ایہہ بھِڑ اوس ویلے دے ہن۔ ملتان فتح ہو گیا تے آپ پھٹڑ ہو گیا تے باقی دے پنجاب نوں کجھ نیہسوں آ کھیا۔ ڈِھڈھوں بھَیڑا پے گیا ہے تے پچھانہہ دیس

نوں پرتیا ہے۔ بابل اپڑیا ہے تاں جِند نِکل گئی سُو۔ پورس دی اولاد وچوں پچھے وی وڈے وڈے سُورمے تے کجا ک جمدے رہن۔

راجا کرنال

راجا اشوک بنارس دا راجا ہویا ہے۔ ہر بادشاہ یاں راجے نُوں اعظم دا خطاب نہیں ملدا۔ اشوک اعظم سدایا ہے جیویں اکبر اعظم سدایا ہے یاں سکندر اعظم سدایا ہے۔ اعظم دا خطاب اوہناں بادشاہاں نُوں ملدا ہے، جیہناں دے ہیٹھ کئی راجے ٹکے تار رہے ہون۔ اشوک بنارس دے وِچ بہہ کے ٹیکسلا تائیں شاہی کیتی ہے۔ گویا کہ سارا ہندوستان اوس دا ہا۔ راجے اشوک تے پُتر کوئی نہ۔ باغ دی سیر کریندا آوندا ہے۔ مالی توں پُچھیا ہے کہ ایس بوٹے پھل کیوں نہیں لیا؟ اوس آکھیا، ''مہاراجیا! ایہہ قدرت ہے اوس ذات دی، جیویں تینوں اولاد نیہوں دِتی۔ انجیں ہار ایس نُوں وی ہور کمی کائی نہیں۔ زمین وی اوہا ہے۔ پانی وی ہے۔ محنت وی ہے۔'' راجے دے دل تے ٹھوکر لگی ہے۔ ہر بندے دا کم نہیں ہوندا مثال دیونا۔ کئیں کئیں بندے مثال دیون تاں دوئے دا بیڑا بوڑ چھوڑیندن۔ راجے دے دل تے ٹھوکر لگی ہے بھئی سارے باگ وِچوں میں وی دنیا تے انجیں آیا ہاں، جیویں ایہہ بُوٹا ہے۔

☆ راجا گنال

راجا لگا آیا۔ اوس قوم اپنی اکٹھی کیتی۔ اوس آکھیا، ''ایہہ تخت، ایہہ تاج، اوہ

خزانے تے ہر شے قابو کرو۔ اساڈا دُنیا اچ حصہ کوئی نہیں۔'' ہر بندہ مالی نُوں کجھ آکھن لگ پیا ہے۔ کیڈا بے وقوف نکلیا ہیں۔ کیڈی گندی مثال دِتیائی۔ اوس ویلے لوکاں آکھیا ہے: راجیا! ہر شے اُمید تے زندہ ہے۔ خدا دی رحمت توں بے اُمید نہیں ہوونا چاہیدا۔ اُمید ٹرُٹ جاوے تاں انسان دی زندگی ختم ہو جاندی ہے۔ ہر چیز دا علاج ہے۔ ہر کم دی کوشش ہے۔ توں انج کر، ہِک سادھو فقیر ہے، جنگل دے وِچ واسا ہے اوس دا۔ دُنیا توں تارک ہے۔ گھاہ، پتّا کھا کے اوہ رب دی عبادت وِچ رہندا ہے۔ اکھے، اوہدے کول لگے جاویے۔ اوہدے کولوں دُعا منگوایے۔ مت اللہ پاک تینوں سنبھالے چاں۔ راجے نُوں لے کے سادھو فقیر کول چلے گئے۔ چار کتاباں ہین ہندو مذہب دیاں، چار وید ہن۔ اوہ چونہہ دا حافظ ہویا ہے۔ اوہدے کول گئن۔ جا کے گریہ زاری کیتی نیں: اے فقیر اللہ دیا! دُعا کر راجے دے تخت دا کوئی والی بنے۔ ایہدی اولاد ہووے نرینہ۔ اوس آکھیا، ''خُدا بدھا ہویا اساں فقیراں دا وی نہیں ہوندا۔ آؤ سارے رل کے گریہ زاری کریے۔ مت کسے دی منظور چاں کرے۔'' فقیر ہتھ دُعا دے اُٹھائن۔ گڑگڑا کے دُعا منگی ہے بڑی عاجزی نال۔ رُنے ہین دوئے لوک وی۔ کجھ دل نُوں تسکین آئی ہے راجے دے نُوں کہ انشاء اللہ فقیر دی دُعا مستجاب ہے۔ آ گئن گھر۔

دیہاڑیاں دے بعد اللہ پاک راجے نُوں پُتر دِتا ہے۔ اوس دا ناں راجا کرنال رکھیا ہے۔ ہندوواں دیاں مذہبی کتاباں دسیندیاں ہن کہ اوس لڑکے دی سوا اچ اکھ ہوئی ہے، آنہ۔ بے مثال آنہ ہویا ہے اوس دا۔ بڑا خوبصورت۔ جیس ویلے پنج سال دا بچہ ہویا ہے تے اوہنوں آن کے سادھو دے کول کھلاریا ہے بھئی ایہنوں علم پڑھا۔ اوس آکھیا: ''راجیا!

جتھاں آہلنے چھوڑ ہوا لتی، وت اُنھاں نُوں اندریں واڑنا کیہ

جیہڑے دُنیا چھوڑ فقیر ہوئے، وت اُنھاں دا پڑتنا پاڑنا کیہ

میں آبادیاں چھوڑ کے جنگل مَلّیا ہے۔ میں آبادی تہاڈی دے وِچ آ نہیں سکدا۔ تینوں طاقت ہے ایتھائیں اپنے پُتر کان سامان مہیا چاں کر۔ نوکر نوکریں رکھ دے۔ میں پڑھیساں۔'' راجے انجیں کیتا ہے۔ پہلے دیہاڑے جیس ایلے بچہ آیا ہے پڑھن کان۔ اوس آ کھیا، ''بچیا! علم ہین دوئیں۔ ہِک روحانی ہے۔ ہِک زبانی ہے۔ پہلی بات ایہہ ہئی کہ توں ایہہ نہ جان کہ میں راجا ہاں یاں راجے دا پُتر ہاں۔ انسان نُوں موت اگوں اُڈکیندی کھلی ہے۔ جیڈی وی ہستی دا ہووے، اوس مرنا ضرور ہے۔ ایس دُنیا دے مال مگر دُنیادار اپنا مال تباہ کر رہن۔ بچیا! ایہہ خیال کریں، ایس دُنیا دے مگر دین نہیں ونجانا چاہیدا تے پڑھ الف۔'' جیس ویلے بچہ سبق لین آوے۔ پہلے اوہنوں موت دے اُتے نظر دیوائے کہ توہیں مر جاونا ہے۔ توں راجا کوئی نُونہہ۔ مخلوق اللہ دی نال اچھا ورتیں۔

رب دو گلاں دے کان، ہے بندہ خلقیا
ہِک حمد پڑھے سُبحان، صبح تے شام نُوں
نہ سورے کوئی غیران، خدا دے باجھ اوہ
نہ سمجھے غیب دان، بشر جن ملک نُوں
ہر نفع تے نقصان، خدا دی طرف تھیں
رب قادر ہے رحمان، ہر ہر چیز تے
دوآ -
ورتے وِچ جہان، تے نال انصاف دے
انسان دا کم کرے احسان، وِچ بھیڑ دے
راہ خدا دے جان، بچاوے کسے دی

بھُکھیاں دیوے نان، تے آب پیاسیاں
جند، عزت، مال، امان، رہے وِچ فضل دے
ثابت نال ایمان، وِچ بہشت سِدھاوسیں
پڑھ کلمہ مسلمان، ایہہ ساتھی ہئی توڑ دا

لڑکا پڑھن لگ پیا ہے۔ تعلیماں اوس نُوں دو دیون لگ پیا ہے اُستاد زبانی علم وی، رُوحانی علم وی۔ اِکی سال دے وِچ اوس جا کے تحصیل علم دی طے کیتی ہے۔ اتنے تائیں جیہڑی اوس دے وِچ ہائی نا دُنیا داری، ایہہ فقیر کٹ کے سٹ گھتی ہائی۔ اوہ مجسم فقیر ہو چکا ہا۔ جیس ویلے ایہہ آیا ہے راجے بڑیاں خشیاں منائیاں ہین۔ کُل ہند دے راجے نُوں دعوت دِتی ہے۔ اوہ آ گئے۔

ایس زمانے دے وِچ راجے اشوک شادی کیتی ہے۔ رانی شکُنتلا، اوس داناں ہویا ہے۔ شکُنتلا جیس ویلے ڈِٹھا ہے راجے کرنال نُوں، اوہ عاشق ہو گئی۔ اوہ حرکتاں کرن لگ پئی ہے۔ ایہہ مجسم فرشتہ ہا۔ ایہہ حیران ہووے بھئی ماں ہے میری۔ کیہ حرکتاں کریندی ہے میرے نال۔ اوس آکھیا، ''گل سُن۔ اول تاں گل ایہہ وے کہ میں ہر عورت نُوں دھی بھین جاندا ہاں۔ توں تاں ہوئیوں میری ماں۔ ایہہ حرکتاں کرنیاں چھڈ دے۔'' اوہ مُڑ وی ڈڑھی رہی۔ راجے اشوک کرنال کان ساک چاں منگیا قلعے قنوج دے راٹھور راجپوتاں توں۔ ساک آ دری گیا۔ گڈھیں پے گئیاں۔ خوشیاں مناون لگ پین۔ جیس ویلے جنج ایہدی چڑھن لگی ہے تاں رانی شکُنتلا ایس نُوں وکھریاں سدیا ہے۔ اوس آکھیا، ''گل سُن ایہناں اکھیں تیریاں میرا دھرم، شرم ہر شے کھس لئی ہے۔ میرا آکھیا من چاں۔ جے نہ منسیں تاں جیہناں اکھیں میرا دھرم کھسیا ہے، ایہہ اکھیں نہ کڈھائیں، تینوں پتہ ہے کہ راجے اشوک اُتے میرا بڑا قابو ہے۔'' اوہ ہس پیا۔ اوس آکھیا، ''رانیے! اِکی سال میں تعلیم لئی ہے اپنے سادھو اُستاد کولوں، جیہڑے پردے

میرے دماغ دے ہان دُنیا داری دے، اوس کٹ کے پرانہہ سٹ گھتن۔ مینوں اوس پہلے دیہاڑے آکھیا ہا، ایہہ اکھیں ویکھ کے تیریاں آدم عاشق ہووَیندا ہے۔ ایہہ اکھیں تیریاں نُونہہ رہنا۔ توہیں آپ وی نہیں رہنا۔

سِلکی خانے دَل بناونے
کوٹ قلعے محکم پاونے
سبھ موت سگھر بھسن جاونے
باقی رب ستار ہے

کوٹ قلعے جند نُوں کر گئے
تدبیراں ڈھالاں دھر گئے
موت کے مارے مر گئے
باقی رب ستار ہے

اوہ ویکھ پپّیاں آوندیاں کُڑیاں نی
ہتھ پکڑ ڈنگورے اُڑیاں نی
چڑ جُوہ سرہانیوں مُڑیاں نی
باقی رب ستار ہے

بھئی میری توں ماں ہیں۔ میں تیرا آکھیا نہیں من سکدا۔ توں اکھیں کڈھوا چھڈ۔''

جنج چڑھ گئی۔ ایہہ پرنی کے گھر آ گیا۔ رانی نُوں بار بار اوہ گل سٹ مارے کہ میں وعدہ کیتا ہویا ہے۔ جیس ایلے راجے دے کول شکایت کرن دی کوشش کرے۔

راجا آ کھے، ''گل سُن ایس کرنال جیہا ساڈی جد اِچ کوئی نہیں ہویا نہ ہوونا ہے۔ ایڈا پاک بندہ ہے۔'' قابو اچ اوہ آوے ای نہیں۔ تاں جے ٹیکسلا دے وِچوں پیغام آ گیا۔ راجا! جیہڑا گورنر توں ٹیکسلا تے بہایا ہے اوہ باغی ہو گیا ہے۔ ساری سندھ اوس دے نال رل گئی ہے۔ سارا مُلک اوس بدراہ لیا ہے۔ راجا اشوک بُڈھا راجا ہے۔ تخت دے اُتے کھڑا ہو گیا ہے۔ اوس تقریر کیتی ہے۔ اے راجپوتو! کیہڑا راجپوت ہے، جیہڑا میتھوں انعام لے تے اوہدا سر کٹ کے پیش کرے۔ اجے راجپوت کوئی نہ بولیا رانی شکُنتلا اُٹھی ہے۔ اوس آ کھیا، ''چودھویں مِدھیں ندھان ہے۔ سولھیں بندیں ثابت ہے۔ پُتر نُوں چاڑھ۔ شے تہاڈی ہے لڑیندا میلکھ نُوں ہیں۔'' راجا رو پیا ہے۔ اوس آ کھیا، ''اِجن تائیں میں پُتر دے پورے لاگ ای نہیں دے چُکیا۔ کل ایہدی شادی پئی ہوندی ہے۔ چھیواں مہینہ ایہد ی شادی نُوں ہے۔ توں ایہنوں مروانا چاہنی ہیں۔'' اوس آ کھیا، ''معلوم ہوندا ہے تسیں نسل راجپوت نیہے۔'' راجا بولن لگا ہے تاں کرنال اُٹھی کھلوتا ہے۔ کرنال آ کھیا، ''گل سُن راجیا! حُکم ہوندن دوئیں۔ یاں ماں دا یاں پیو دا۔ پیو میرے حُکم نہیں دِتا۔ ماں میری مینوں حُکم دِتا ہے جنگ دا۔ میں ایہہ داغ کیوں جھلاں۔ کیوں خاندان میرے دے اُتے لفظ آوے۔ میں تیار ہاں۔ توں مینوں اجازت دے۔'' راجے اشوک ہاں نال چاں لایا ہے۔ ''شاباش بچیا! حلالی دی ایہہ تعریف ہے۔ تینوں غیرت آئی ہے۔ سامان آلوں کمی نہ ہوسی۔

ہار جیت وس خدا دے، راٹھاں ایہو کجھ کرنا

اگانہہ ہُن بھاویں ہار آوی یاں جیت آ وی۔ ایہہ رب دے وس ہے۔''

ٹیکسلا دے گورنر دے نال اعلان جنگ ہو گیا ہے۔ تیاری ہو گئی۔ جیس ویلے ایہہ چڑھن لگا ہے تاں ایہہ پہلے آیا ہے ماں متری دے کول۔ ''گُستاخی کوئی ہوئی وی ہے ماف چاں کر۔ ماں بن کے اج ہتھ پھیر۔

بیگم کہندی ہے ماں نُوں، سُن ماں پیاری
پنجے دے چاں کپڑے، چھیویں پھُلکاری
ہاتھی دے چاں جُھولدا، کوئی سنے امباری
اج سیر کرن دے باغ دا، مائے جاندی واری
اساں مُڑ نہیں آونا پیکیاں، بہہ عمراں ساری

کیہ پتہ ہے میری موت ہووے۔'' اوس آ کھیا،''توں آ یا ہیں میرا رگڑا کرن کان۔ میرے سر تے چُونڈا ہے۔ میں وی راجپوت دی لڑکی ہاں۔ میں تیری اکھیں نہ کڈھائیں تاں توں آ کھیں۔نہیں تاں اج وی آ کھیا منیں چاں تاں میں راجے نُوں روک لیندی ہاں۔'' اوس آ کھیا،''تیرا ماریا ای میں وطن چھوڑو ہاں۔ نہ تیرے متھے لگساں۔ نہ گندیاں گلاں سُنساں۔'' اوتھوں چل کے اپنی ماں کول آ یا ہے۔''اماں جی۔'' اکھے،''جی۔'' ''میں جا رہیا ہاں۔توں مینوں اجازت دے۔'' اوس آ کھیا،''بیٹا! تیری میں موت تے وی خوش ہاں، جیہڑا توہیں داغ نہیں جھلیا تے آپ تیار ہو گیا ہیں۔نہیں تاں ایس سوکن میری مینوں ہمیشاں ایہہ طعنہ دیونا ہا۔'' اوس ویلے اپنی رانی راٹھور کول آ یا ہے۔ راٹھور نُوں آ کھیا ہیس ''لے۔

الف : اللہ آن ملایا تاں آن ملساں، اج قسمت چاں نِکھوڑیا ای
ساڈا دل ناہیا ایتھوں ٹُرنے تے، رب ڈاڈھے نے بنھ کے ٹوریا ای
تُسیں خوش وسو پیارے مُکھ والے، اساں دیس تُساڈڑا چھوڑیا ای
وقت سخت دوپہر دے جان محمدا، جاندیاں سجناں نُوں کہیں نہ موڑیا ای

میں جا رہیا ہاں۔ اللہ نُوں سونپی ہیں۔ جیندے ہویاسے تاں وت ملسائیں۔'' اوہ روون کڈھ ڈڑھی۔ اوس آ کھیا،''گل سُن ۔ میں اوس قوم دی، اوس نسل

دی عورت ہاں، جیہڑیاں خاوند دے مُردے تے مر ویندیَن۔ نال جل ویندیَن۔ ستی ہو جاندیَن۔ میں جیندا خاوند کیوں چھوڑاں۔

توں ٹر چلیاں ہیں، ہو کے راہ پدھانو
میں کجھ نہ کھٹیا، بن کے تُدھے دا جانو
اج کریہاں وانگ بھار چوائے نی، اساڈی ہک وی نہیں ساہنو
نشے وانگ شراب دے، رہیا ہیں من توں لاہنو

میں تیرے نال''۔ اوس آکھیا، ''بیڑا ٹھل جاوی توں ستراں دی پلّی ہوئی شہزادی ہوئیوں۔ اگانہہ جنگ ہویا۔ جنگل دے سفر۔ دریا عبور کرنے۔ اگانہہ مُرداراں دیاں بوئیں۔ توں نہ آ۔'' اوس آکھیا، ''ہر گل منظور ہے تیری جُدائی نہیں۔ میں نال آونا ہے۔'' ''چلو۔'' اوس آکھیا۔

ایہہ جی چڑھ پئے ہین لشکر۔ اگانہہ تکیا ہے تاں فوجاں، مدان۔ اوہناں دا وی اکٹھ ہے۔ تمبو ایہناں دے وی لگ گئے۔ صبح دا وقت ہے کرنیل، جرنیل، فوجاں آن کے دروازے تے کھلو رہن، تمبو دے تے۔ ''راجیا! حُکم دے اسیں حملہ کریے۔'' راجا چُپ ہے۔ اوہ حیران ہے۔ مینوں پیر بچپن اِچ آکھیا ہا، بچیا! دُنیا دے مگر دین تباہ نہ کریں۔ ایتھے ندی لہو دی واہنا ہے انسان دی۔ مگروں پیو دی آکھ ہے۔ اگوں ایہہ باغی ہویا کھلا ہے۔ میں کیہ کراں میریا اللہ۔ کوئی ایسی میرے دل اِچ گھت میں ایس گُناہ توں کیویں بچ جاواں۔ بار بار جرنیل پُچھدن: جی حُکم دئیو، ایہہ مراقبے بیٹھا ہے۔ اپنے رب نال گلاں پیا کریندا ہے۔ آخر کار ایہدے دل اِچ ہک گل آ گئی ہے۔ ایس آکھیا، ''ٹیکسلا دے گورنر نُوں آکھو رزم گاہ دے وِچ آ کے میری گل سُنے۔ ہتھیار نہ اوہ لائے نہ میں لائیں۔ ایتھے آ کے گل میری سُنے۔'' اوس آکھیا، ''نہیں، ہتھیار توں وی لا کے آ۔ میں وی لا کے آونا ہاں بھئی ہک دوئے توں خطرہ رہے۔ ہو سگدا ہے

میں ہتھیار نہ لائیں تیرے کول خفیہ ہتھیار ہووے یاں میرے کول ہووے۔'' راجے کرنال آکھیا، ''ٹھیک ہے۔''

دوویں راجے ہتھیار لا کے آ گئن، جیہڑا ساجھا میدان ہا۔ جتھے جنگ ہوونا ہا اوتھے۔ ''ہلا دس۔'' اوس آکھیا، ''خُدا نُوں منا ہیں۔ ایس نُوں منا ہیں قیامت آونا ہے تے خُدا سوال کرنن اساڈے تے۔'' اوس آکھیا ''ہا۔'' ''جیہڑی ایہہ مخلوق آپس اِچ لڑن کان آئی بیٹھی ہے، ایہناں دا آپس اِچ کوئی جھگڑا ہے۔ اوہناں لڑنا ہے تیرے حُکم نال۔ ایہناں لڑنا ہے میرے حُکم نال۔ ایتھے ندی لہو انسان دے دی واہنا ہے۔ کئی بچے یتیم ہو جاسن۔ بہتر انجیں ہے کہ جھگڑا تیرا میرا ہے۔ ایہناں دا جھگڑا کوئی نہیں۔ توں مینوں لکھ دے۔ میں تینوں لکھ دیواں بھئی جے توں مینوں مارلئیں تاں ہر شے تیری۔ جے میں تینوں مارلئیں تاں ہر شے میری۔ جھگڑا مُک جا سی۔ یاں توں مری یاں میں مریناں۔ ایس مخلوق دا تاں قصور کوئی نہیں۔'' اوس آکھیا، ''مینوں تھوڑا جیہا وقفہ دے۔ میں صلاح کرلئیں۔'' اوہ واپس ہٹ گیا۔ جا کے اوس اپنے مددگاراں نُوں بُلایا ہے بھئی میں حیران ہو گیا ہاں۔ راجے اشوک دے اُتے اسانوں ہزار شکایت ہا۔ ایہہ کوئی ولی اللہ ہے۔ ایہدے نال لڑائی کُفر ہے بھئی اپنی موت چائی کھلا ہے مُلکھ دے بچاون کان۔ جے تُسیں آکھو تاں میں ہتھیار رکھ دینا ہاں۔'' اوہناں وی آکھیا، ''ٹھیک ہے۔'' گورنر ہتھیار اُتار کے آ گیا ہے۔ اوس آکھیا، ''راجا کرنال! پیو دے پیش کرنا ہئی زندے نُوں تاں قید کر لا۔ جے میرا سر پیش کرنا ہئی تاں سر کٹ لا۔ میں تیرے نال لڑدا ہی نہیں۔ تیرے نال لڑنا کُفر ہے۔'' کرنال اُٹھیندا لگا آیا ہے۔ اوس ہاں نال چاں لایا۔ اوس آکھیا، ''توں بھائی ہیں میرا۔ پچھلی شاہی اوس کرنی ہے، اشوک۔ ایہہ شاہی میں تینوں دینا ہاں۔ میں تاں شاہی کرنی کائی نہیں۔ میں تاں رب رب کرنی ہے۔ گل ایہہ کر۔ ٹکا دیونا منظور کر۔ اُنجیں ہار رعایا ہو کے بہو۔ میری بیوی

تے مینوں ہک کٹیا پاکے چاں دے۔ سادہ لباس تے سادہ روٹی۔ ایہہ اسانوں دوویں ٹائم مل جاوے۔ ایہہ شاہی توں کر۔ پچھلی اوہ کریسی۔'' بڑا خوش ہو گیا۔ رسائی ہو گئی۔ ایہہ ہُن اوتھے رہندا ہے۔ٹیکسلا دا گورنر اتنا عاشق ہا ایس دا کہ سوا ایس دے کول پنج منٹ بیٹھے دے، اوہ تخت نہ لیندا۔ ہر صبح نُوں ایہنوں وقت دیونا۔ ایہد یاں گلاں سنیاں۔ بنارس دے وِچ خبر آ گئی۔ رسائی ہو گئی ہے۔ ٹکا تارنا منظور کر لیا نیں۔ راجے بڑیاں خوشیاں منائیاں بھئی بغیر لڑائی دے میرے پُتر ٹیکسلا فتح کیتا ہے۔گل پہنچی شکُنتلا تے۔ اوہنوں اگ لگ گئی بھئی گھلیا تاں ہا مری جا سی۔ ہُن رات دینہہ کُڑھدی رہے بھئی میں جوں اکھیں آ کھیاں ہان، کڈھاونیاں ہین، اوہ گل پوری نہ ہوئی۔ ہر ویلے اوہ سوچیندی ہائی۔

اوس زمانے مُہر تے راجے وِسدے ناہن۔ راجا آیا ہے۔ رانی تاڑی رکھیا ہے۔ اوس مُہر اُتار کے قندیل دے وِچ رکھی ہے۔راجے کھانا کھادھا ہے۔سیں پیا ہے۔ اوہ مُٹھیں شُٹھیں بھرن لگ پئی ہے۔ پیار کرن لگ پئی۔ جیس ویلے سمجھیا ہے راجا سما ویندا ہے۔ اوہ اُٹھی ہے مُہر چاون کان۔ قندیل کول اپڑی ہے تاں راجے ہائے ہائے کیتی ہے۔''کیہ ہئی راجیا؟'' اوس آ کھیا،''خواب بڑا بُرا آیا ہے۔ میں ویہناں ہک بدماش جیہی عورت ہے۔ میرے پُتر آل اُنگل دا اشارہ کیتا ہے۔ اوہ ڈھے گیا ہے۔'' اوہ ہسدی ہسدی ڈِھڈھ تے لیٹ گئی۔ اوس آ کھیا،''راجیا! ایڈا بہادر جوان ہے تے عورت دے اشارے نال ڈھے گیا ہے۔ ایہہ خواب خیال ہے۔'' تھپک کے سنوایا ہے۔ رانی مُڑ اُٹھی ہے۔ قندیل کول پہنچی ہے تاں راجے ہائے ہائے کیتی ہے۔''کیہ ہئی راجیا!'' اکھے،''میں ویہناں میرا پُتر ہے۔ ہک سیاہ رنگ دا انسان ہے۔ اوہ اوس دیاں دوویں اکھیں پیا کڈھدا ہے تے دُھوتن خون دے پئے وہندِن۔'' اوس آ کھیا،''راجیا! اج کیہ کھادھا ہئی؟ کھانا ہضم نہیں ہویا۔ جیہڑے بُخار ہین، ایہہ دماغ نُوں چڑھ

رہن۔'' اوس آ کھیا، ''شئیں تاں رِگنیندیاں ای نہیں۔'' تھبک کے وت سنوایا سوں۔ اتنے نُوں قندیل دے وِچوں مُہر کڈھ کے اوس ہک کاغذ اُتے مارلئی ہے۔ راجے حال حال چاں گھتی ہے۔ ''رانیے! پتہ نہیں اج دے خواب کیہ پئے کریندن۔ میں ویہناں نونہہ میری تے پُتر ایہہ نگریاں دا گدا کریندے آوندن۔'' اوس آ کھیا، ''راجیا! مُڑ سچی دساں تاں توہیں کوڑی جاونا ہے۔ میں تیریاں پڑپوتریاں جیڈی ہاں۔ نہ دل رہیا۔ نہ دماغ رہیا۔ نہ گُردے رہے۔ نہ عمر رہی۔'' اوس آ کھیا، ''ایہہ ٹھیک ہے۔ واقعی ایہہ گل سچی ہے۔ شاید ایہہ وجہ ہووے۔''

صبح رانی کاغذ دے اُتے لکھیا ہے۔ گورنر ٹیکسلا! مالے اساڈے گھر دے ہین ایہہ خط پہنچے، کرنال دیاں دوویں اکھیں کڈھ لئیں۔ اگر توں ایسا نہ کریسیں، چالھی بندہ ہوتُسیں پروار دا، میں چالھی نُوں موت سزا کریساں۔ ایہہ راجے اشوک دے ناں تے اوس خط بھیج دِتا ہے۔ شُتراں تے ڈاکاں چلدیاں ہان۔ ڈاک چلدی چلدی ٹیکسلا دے گورنر تے پہنچ گئی۔ اوس خط پڑھیا۔ اوہ حیران ہو گیا۔ ایڈا نیک ہے تے پیو سکا پیا خط لکھدا ہے۔ اوس آ ونا چھوڑ دِتا کرنال کول۔ اٹھویں دیہاڑے کرنال بندہ گھلیا۔ اوہ آیا۔ آن کے بہہ رہیا ہے۔ ''یار! اٹھ دیہاڑے تینوں گذر گئے ہین تے توں میرے کول نہیں آیا۔'' اوس انج تکیا ہے اکھیں آلوں تے ہنجوں شپ شپ کیتی ہے۔ ''کیہ ہئی؟'' اکھے، ''ایہہ کائی مرض ہے اٹھویں دیہاڑے دی جیس توں میں نہیں آ سگیا۔ میریاں اکھیں چوں پانی وہندا ہے۔'' کرنال ہس پیا۔ اوس آ کھیا، ''جیہڑا سادھوفقیر میرا اُستاد ہا۔ اوس مینوں حکمت وی سکھائی۔ مریض بندہ اُتلی ہوا تے کھلار تے میں تینوں دسیساں، ایہنوں ایہہ مرض ہے۔ ایہہ کوئی دل دا درد ہے، جیہڑا ہنج لیا رہیا ہے۔ ایہہ پانی نہیں۔'' اوس ویلے اوس آ کھیا، ''کھلو نُونہہ۔ ایہہ خط تیرے ناں آیا پیا ہے اٹھویں دینہہ دا۔ چالھی بندہ کوہیساں میں، تے میں تیریاں اکھیں کیوں کڈھنیاں ہین۔ پیو

تیرے ظلم کیتا ہے۔'' کرنال اوہ خط پکڑ کے پیو دا اکھیں تے لایا ہے۔ اوس آ کھیا،
''اگانہہ بکواس مت کریں میرے پیو دے حق اِچ۔ ایہہ ہزار واری وی اکھ پیدا
ہووے، پیو دے حکم تے کیوں نہ کڈھائیں۔ میں اکھیں دوویں کڈھینا ہاں۔''

اوس ویلے اوہ آیا ہے رانی کول۔ اوس آ کھیا، ''رانیے! رانی شکُنتلا کسے
ڈھنگ نال میرے پیو توں ایہہ خط لکھوایا ہے۔ حُکم میرے باپ دا ہے۔ جے میں
اکھیں نہ کڈھائیں، ایہہ چالھی بندہ مری جا سی تاں میں ہک دیاں دو اکھیں گئیاں
چنگیاں ہن۔ چالھی بندہ بچدا ہے نالے پیو دا حُکم منی جاسی۔ توں پیکیاں تے چلی جا۔
رانی شکُنتلا دا مطلب ایہہ ہے بھئی انھا راج تے نہیں بٹھایا جاندا۔ ایہہ قانون ہے
ساڈا۔ اوہ اپنی اولاد کان رستہ صاف کر رہی ہے بھئی مینوں کوئی بھلکے ڈھہوے تاں اوہ
راجا بنے۔ توں وگ جا۔ جیس ویلے انھیاں ہو جاونا ہے، راج رہنا نہیں۔ میں گداگر ہو
جاونا ہے۔'' رانی روون کڈھ ڈڑھی۔ اوس آ کھیا، ''راجیا! تینوں میں اوس دیہاڑے دسیا
ہا کہ میں اوس خاندان دی لڑکی ہاں، جیہڑیاں مُردے خاوند دے نال جل کے مردیاں
ہین۔ ستی ہو جاندیَن تے میں جیندا خاوند چھوڑ جاواں۔ میں کون ہاں۔ میں تینوں مت
دینی ہاں پیو دا آ کھیا من جوں لوگ جانن کہ پیو ظلم کرے، اولاد کتھوں تائیں سہہ
سکدی ہے تے میں وی عورتاں نُوں مت دیواں کہ متھاج خاوند دی خدمت کیویں
کریندی ہے۔ میں تیری انج خدمت کراں جیویں توں راج تے بیٹھا ہیں۔'' ''اچھا۔''
اوس آ کھیا۔

اوس ٹیکسلا دے وِچ ہو کا دیوایا ہے کہ آؤ لوکو اج تہانوں تماشا وکھایئے بھئی
پیو دے ایسے حکم دے اُتے اولاد عمل کیویں کریندی ہے۔ مخلوقاں اکٹھیاں ہو گئیاں۔
فقیری لباس بنا رکھے۔ آ کھیا ہے بھئی جیہڑا میریاں اکھیں کڈھے، جیہڑا شاہی لباس میں
پائی کھلا ہاں، ایہہ اوس دا۔ عورت آ کھیا، ''جیہڑا زیور میرا ہے ایہہ وی اوس دا ہے۔

میرے خاوند دا آکھیا منو کیوں کہ چالھی بندہ تد بچدا ہے۔'' ساریاں جلاداں انکار کیتا ہے بھئی ساتھوں تاں ایہہ کم نہیں ہوندا۔ ہِک جلاد وِچ کجھ ول ہا۔ اوس آکھیا، ''میں کڈھداں۔'' عورت اپنی نُوں کرنال آکھیا ہے، ''جیس ویلے آنہ میرا نکل رہے، ایہہ دوائی گھتیں۔ میرا درد تے خون کھلو رہسی۔'' جیویں ایس آنہ پٹ کے باہر کڈھیا ہے۔ مخلوق رووݨ آلی ہے۔ عورت اُٹھی ہے۔ اوس دوائی وگائی ہے درد تے خون کھلو رہیا۔ اِنج (ہتھ دی تلی ول اشارہ) ہتھ دے وِچ آنہ پکڑ کے، ''آئے (اے) مخلوق اللہ دی جدوں تائیں ایہہ اکھ اپنی جگہ تے ہا، ساری دُنیا وی کوئی ایہدی قیمت آکھے تاں میں کائی ناہی دیوݨی۔ ہُݨ ایہہ آنہ نکل گیا ہے۔ میں آکھاں ہِک پیسے توں وی لے لوو تاں لیسو؟'' اکھے، ''اساں ایہدی جڑھ کڈھنی ہے۔'' اوس آکھیا، ''ایہا بات ہے۔ جیس دُنیا دے مال دے مگر اپنا ایمان ونجا رہے ہو۔ دینہہ قیامت دے ایس آنے دی قیمت دا وی ایہہ نہیں۔ ہاں بھئی دوئی کڈھ۔'' اوس دوئی کڈھی۔

آہدن: اوس زمانے ایس اپنے سادھو کولوں بین سکھیا ہا۔ بین پہلا ساز ہے ایس علاقے دا۔ ایہہ سارے ساز سارنگیاں وغیرہ پچھے بنے ہین۔ ایہہ سارے ساز بین چوں بنائے گئے ہین۔ بین سادھو وگیندا ہا، جیہدے کولوں ایہہ سکھیا۔ بین ہتھ وِچ ہے۔ مخلوق ہُٹ رہی ''رہو۔'' اوس آکھیا، ''نہیں ایس دیس تے میں نہیں رہݨ لگا۔'' عورت اپنی نُوں آکھیا، ''لے چل۔ موت دی انتظار ہے، پر نہ اَپنے پیکیاں تے جاونا ہئی نہ میریاں تے۔'' ایہہ اوتھوں ٹُر پئی۔

روندی تے ٹُر چلی تھلاں نُوں، ویکھن لوک تماشا

بین ایہدے کول ہے۔ جیس شہر وِچ آوندا ہے ایہہ بین وجیندا ہے۔ کوئی کپڑا دیندا ہے، کوئی آٹا، کوئی پیسہ۔ واہ انھیا کمال کیتا ہئی۔ رانی اوتھوں بنارس چاں تکیا ہے بھئی میں اپنے سوہرے توں پُچھاں۔ ایہدا قصور کیہ ہائی جیس توں ایہدیاں

اکھیں نکلیاں ہین؟ ایہنوں کوئی علم نہیں کہ مینوں کِدے لے کے جا رہی ہے۔ کئیں جنگلاں دے وِچ راتاں آوندیَن۔ قدم قدم تے موت ہے۔

نازک پیر ملوک سسی دے، شودھی کیہ جانے پدھ کر کے
اگے سچوں لہہ آب نہ پیتا، کدوں ٹُری پب دھر کے
تھل مارو دیاں تتیاں ریتوں، پنچھی چھوڑ گئے سبھ ڈر کے
آ سسیے کر ہوت نُوں گھولے، کیہ لینا ہئی تھل وڑ کے
آہدا ہے اکھے۔

عزرائیل تھلاں دے اندر، لین آیا سسی دی جان ہے
جان سسی دی لبھدی نیہسوں، ایس گل تے ملک حیران ہے
سسی آکھیا ''اوہ جان میری، اگے لے گیا ہئی کیچ دا خان ہے
مویاں نُوں مارن دا، نہیں رب دا کوئی فرمان ہے

مُنکر تے نکیر سسی توں، وِچ قبر دے پُچھن آئے
اوہ لین حساب کتاب قبر دا، سسی رو رو حال سُنائے
وے کون تُسیں کیہ نام تُساڈا، دسو کیچ ولوں کد آئے
واہ واہ صدق یقین سسی دا، جیہں ہوت نہیں منوں لاہے

جنگلاں دے وِچ فاقیاں دیاں راتاں آوندیَن۔ مینہ برسدن تاں غاراں دے وِچ رہندن۔ قدم قدم تے موت ہے مگر سنگت خاوند دی نہیں چھوڑی۔ ترائے سال ایہناں نُوں ایس رستے دے وِچ لگے۔ ٹاکیاں نُوں پرٹاکیاں لگیاں ہوئیَن۔ تلیاں پیراں دیاں اُڈ گئیَن۔ رنگ اُڈ گئن۔

شام دا وقت ہے ایہہ بنارس نُوں آ وڑن۔ شہر دے وِچ پھرن لگ پئے

اسانوں رات رہائیو۔ رات رہائے کوئی نہ۔ اوددوں بارش لہہ پئی۔ اوددوں سرد علاقہ ہے۔ سردی بے بہا ہے۔ جتھے راجے دیاں رتھاں کھلوندیاں ہان، اوس مکان دے وِچ آ وڑن۔ پالے دی ڈک کائی نہیں۔ مینہ دی ڈک ہے۔ہک سپاہی لگا آیا اوس ہُدھاں مار کے اُٹھایا ہے۔ اکھے، ''رات نہیں رہنی۔'' رانی روندی ہے بھئی سُبحان اللہ۔ واہ خدا دیاں حکمتاں۔

رانجھا جا لگھیا ہے گلی چوچک والی، بجی پیڑ کلیجیوں دھاوندی ہے
اوہو جھنگ تے جھنگ دیاں گلیاں نیں، ہکا ہیر نہ نظریں آوندی ہے
محل ویکھ کے تے اوہ بابل والے، کیوں جان نہ نکل اج جاوندی ہے
بھیں بھیں کے ویکھے چوغطیا اوئے، اورے نکراں توں ہیر بُجھاوندی ہے

اوہو شہر ہے جیہدے وِچ میری ڈولی لتھی ہائی۔ ایہا رعایا ہے جیہڑی سانوں سلام کریندی ہائی۔ اج اوہو شہر ہے سانوں رات رہن کوئی نہیں دیندا۔ کرنال اوس نُوں آکھدا ہے۔''رانیے! اج تاں ہر گئی ہیں۔ بیڑا اُٹھل جاوی خدا دی رحمت توں کدی وی بے اُمید نہیں ہوونا چاہیدا۔ خُدا کوئی سبب بناونا ہے ساڈا'' جیس ویلے ہُدھاں مار کے کڈھن لگ پیا تاں کرنال بولیا: کیوں بھائیا تیرا بال بچہ کوئی نہیں؟ اوس آکھیا، ''کیوں؟'' اوس آکھیا،''دیگر دا وقت ہا جدوں اسیں ایس شہر اِچ آئے ہاں۔ٹُکر اساں منگیا کسے توں نہیں۔ سانوں سر لُکاون دی جگہ کسے نہیں دِتی۔ ایڈے ظالم لوگ ہین۔ سانوں توں کڈھسیں ایس سردی وِچ، اسیں مر جسائیں۔ ایہہ یقین کر ایس نگری نُوں اگ نہ لگے تاں انجیں جانیں فقیر کوڑ ماریا ہے۔'' اوس آکھیا،''فقیر پلوتے نہ دے۔ اگانہہ ٹُر آ۔ میں تسانوں اچھی جگہ تے بہائیں۔ جتھے نہ مینہ ہوسی، نہ پالا ہوسی۔'' اوہ لگا آیا۔ جتھے جنگی سامان راجے دا پیا ہوندا ہا، اوس دروازہ چاں کھولیا۔ اوس آکھیا، ''ایس وِچ وڑ جاوَ تے کسے شے نُوں ہتھ نہ لیائے۔''

کرنال لیٹیا ہے گودڑی وِچھا کے۔ آکھیوس: رانیے! ویکھ لا کہیں دے محل ہین۔ کروڑ ہا بھر کے اوہناں بنائن۔ اللہ پاک ساڈے اُتے کیڈی مہربانی پیا کریندا ہے۔ میں تینوں پہلے دیہاڑے آکھیا ہا توں ایہہ بھار نہ چا۔ تیتھوں نہیں چویندا۔ توں ہیں ہر گئی۔ کل دے آئے ہاں توں ہیں روون لگی۔ ہُن تائیں روندی پئی ہیں۔ میں جے راجے دا پُتر ہاں، دیو بھرے تیرے میرے پھٹّن دا وقت ہے۔ میں تینوں گھل چھڈنا ہے۔ توں مینوں تنگ کرینی ہیں۔ رانی پیراں تے ڈھے پئی۔ ''خدا دا ناں ہئی ایہہ قسم نہ چا۔ میں تینوں سچی گل دسینی ہاں، جیس توں میں رونی ہاں۔'' اکھے، ''دس۔'' اوس آکھیا، ''کل دا میرا دل ہا میں بین سُناں۔ میں کیہڑی ماں دی جمی ہوئی ہاں کرنال راجے تے حُکم کراں۔'' کرنال آکھیا، ''جا رانیے! مینوں توہیں بڑا درد دیوایا ہے بھئی میں چُٹکی آٹے دی دے مگر بالاں نُوں سُنیندا ودا ہوندا ہاں تے بھیڑیے توہیں میرے مگر پیکے وسار چھڈے۔ راج وسار چھڈیا۔ گداگر بنیوں۔ میں تینوں بین کیوں ناہی سُناونی۔ آ تینوں میں اوہ بین سُنائیں، جیہڑی اج تائیں میں تینوں سنائی ای کدی نہیں۔'' کرنال اُٹھی بیٹھا ہے۔ بین اوس مونہہ نال چاں لائی۔ اوہ النکھ جگاون لگ پیا ہے۔ رانی نُوں بھی درد آون لگ پیا ہے۔ ایہہ بین دا آواز روشنداناں دے وِچوں ٹپ کے شاہی محل دے وِچ پہنچ گیا۔

راجا سُتا ہویا ہے۔ اوہ جاگ گیا ایس بین دے آواز اُتے۔ اوس آکھیا، ''جاگو نا ساریاں گُل گولیاں، باندیاں، رانیاں، شکُنتلا۔'' اُٹھا بہایوس۔ ''ساریاں جاگو کوئی میرے پُتر آر بین وجا رہیا ہے یاں پُتر ہے میرا یاں اوس دا کوئی اُستاد بھائی ہے۔ سکویں اوسے آر وجا رہیا ہے۔'' ساریاں اُٹھ بیٹھیَن۔ راجا روون لگ پیا ہے۔ راجے آکھیا، ''اج ترائے سال گذر گئے میرے آل تاں بھیڑے خط ای نہ لکھیا۔'' شکُنتلا آکھیا، ''جنگل وِچ پلیا ہے۔ جنگل وِچ رہیا ہے۔ اوہنوں ساک سین دے نال

کیہ؟'' اکھے، ''رانیے! ہمیشاں توں بُرا بولینی ہیں۔ دراصل اوہدا لگاوَ خدا نال ہے، جیہناں دا اودے لگاوَ ہو جاوے، اوہ دُنیا داراں نُوں اپڈا کوئی نہیں چنگیاں جاندے تے ایس جیہا تاں اساڈی پوری وِڑھی وِچ کوئی نہیں۔'' اتنے نُوں راجے بلایا ہے ''دربان کھلا ہیں؟'' اکھے، ''جی کھلا ہاں۔'' اکھے، ''جاویں نا ایس بین آلے نُوں ایتھے لے آ۔ ایہدی بین سُنیے۔'' اوہ گیا ہے۔ اوس آکھیا، ''او بین وجاون آلیا۔'' اوہ ڈر گئے ہین۔ اسانوں پالا ہے۔ ہُنے کڈھدا ہے۔ اکھے، ''جی۔'' اکھے، ''بھئی میرا مہاراجا تہانوں یاد فرما رہیا ہے۔چلیں نا اوتھے چل کے بین سُنا۔''

کرنال اُٹھیا ہے تے ہسیا ہے۔ اوس آکھیا، ''ویکھ لے رانیے قدرت خدا تعالیٰ دی اسانوں بھگوان کائی شے لے دیواوَ ہے۔'' رانی بھی رُنی ہے بھئی سائل بن کے جا رہیا ہے پیو آل۔ میں تاں ایس نُوں دسیا ہویا کوئی نہیں۔ ایہہ آ گئے۔تکیا ہے رانی راٹھور تاں پلنگ اُتے، سیج اُتے بیٹھی ہے شکُنتلا۔ کئیں نوکریں اُتے دھاوندیاں کھلیّن راجے دے اُتے کئیں۔ ایہہ جیس ویلے لگھ آیا ہے تاں شمع دان جاگ رہے ہان۔راجے آکھیا، ''او ہونمانیا! توں تاں انّھا ہائیں۔'' اکھے، ''جی آ۔'' ''اچھا بھئی بین سُنا۔ میں تینوں انعام بڑے کریساں۔'' ایہہ دروازے اچ بہہ رہیا ہے جیویں منگت بہندن۔ دوویں پیر جوڑ کے ایس بین مونہہ نال لائی ہے۔ رانی راٹھور گُنڈا نپ کے کھلی ہے۔ اوتھے بھی اوہنوں درد ہے بھئی میرے نالوں تاں ایہہ گولیاں چنگیاں ہین، جیہڑیاں کُرسیاں تے بیٹھیاں ہین۔ ایس بین شروع کیتی۔ جیویں جیویں النکھ جگیندا ہے، راجا روندا ہے۔ راجا شکُنتلا آل مونہہ کر کے روندا ہے۔''تمام اوسے آر بند اُٹھا رہیا ہے۔سُن لے۔'' راجے آکھیا، ''بھئی ہک واری بین بند کر۔ گلاں کریے۔ توہیں بہوں رووایا ہے۔'' اوس بین بند کیتی۔ اکھے، ''جوگی ہیں؟'' اکھے، ''جی نہیں۔'' ''سناسی ہیں؟'' اکھے، ''جی نہیں۔'' ''اُداسی ہیں؟'' ''نہیں۔'' ''بیراگی فقیر ہیں؟'' اوس آکھیا،

''سچ پُچھو تاں میں فقیر ہاں نہیں۔'' ''کون ہیں توں؟'' اوس آ کھیا، ''میں وی ہک راجے دا پُتر ہاں۔'' ساریاں ہسن کڈھ ڈڑھیاں۔ اکھے، ''مونہہ وی راجیاں آر ہے۔'' راجا وی ہسیا۔ کرنال جوش اچ آ گیا۔ اوس آ کھیا، ''راجیا! ہس پیا ہیں۔ میں آ کھیا ہے راجے دا پُتر ہاں ایس واسطے۔ خدا دی قسم میں ایڈے راجے دا پُتر ہاں، توہیں جیہے اوہدے اگے ٹکا تاریندے ہوئے۔'' تاں راجا بہوں ہسیا۔ ''میں جیہے اوہدے اگے ٹکا تاریندن۔ کیہ ہے اوس راجے دا ناں؟'' اوس آ کھیا، ''جی اوس نُوں دُنیا جاندی ہے۔ اوس نُوں اشوک اعظم سدیندن۔ بنارس دا والی ہے۔'' راجے آ کھیا ''کیہ پیا آ ہنا ہیں۔ بیٹھا بنارس دے وِچ ہوئیوں۔ میں اشوک ہویوم۔'' اوس، ویلے رانی انج ٹُری ہے راجے آل۔ راٹھور رانی آ کھیا:

مُکر جانے کا ظالم نے نرالا ڈھنگ نکالا ہے

ہمیشہ پوچھتے ہیں تجھ کو کس نے مار ڈالا ہے

او راجیا! میں نونہہ ہاں تیری راٹھور۔ ایہہ پُتر ہے تیرا کرنال۔ ایہہ خط ہے تیرا۔ ایہدے اُتے ایہدیاں اکھیں کڈھائیاں گئیاں ہین۔ مینوں ترائے سال ایس سفر اچ گزر گئے ہین۔ پِن پِن کے، گدا کر کے اسیں لگے آوندے ہاں تے ہُن توں پُچھنا ہیں کہ توں کون ہیں۔'' راجے انجیں سمجھیا ہے کہ میرے سر اِچ بمب پھٹ گیا ہے۔ راجا اَپنی مسہری توں چنویا ہے تے زمین تے آ لتھا ہے۔ راجے اشوک دی برک نکلی ہے۔ سارے محل وِچ کہرام مچ گیا ہے۔

راجے حکم دِتا ہے بگل بجائیو۔ ایسے وقت ہر کوئی آوے۔ دربار لگ گیا ہے۔ ایہناں دوہاں دی بانہہ نپ کے راجا آ گیا دربار دے وِچ۔ اوس آ کھیا، ''او وزیر، مصدی، ڈھیر سارے بیٹھے ہو۔ دسو ایہہ کون ہین؟'' اوہناں چوں کِنھاں آ کھیا، ''پتہ نہیں جی کل پِندے ڈٹھے ہین۔ اسانوں تاں کوئی پتہ نہیں۔'' اوس آ کھیا، ''ایہہ پُتر ہے

میرا۔ ایہہ نونہہ ہے میری۔ ایہہ خط ہے میرا۔ ایہد یاں دوویں اکھیں کاہیں کڈھوائیاں ہین؟'' مخلوق رووݨ کڈھ ڈڑھی ہے۔ اوہناں آکھیا، ''راجیا! اسانوں تاں کوئی علم نہیں۔'' اوس آکھیا، ''نہیں مینوں علم لگدا ہے۔ وزیر؟'' اکھے، ''جی۔'' ''اوہ ترائے خواب مینوں آئے ہان۔ یاد ہئی۔'' اکھے، ''جی آ۔'' ''میں آکھیا ہا بھئی ایہہ خواب نامے جاندا ہے۔ کرنال آل لکھو بھئی مینوں خواب انج آیا ہے۔ اگوں وزیرا توہیں مینوں ہوڑیا ہے۔خواب اوسے دے بارے ہین تے بھیڑے خواب ہین۔ اوس ویلے خواب نامے وِچ میں ایہہ درج کروائے ہین۔ تاریخ ویکھو۔ اوس دیہاڑے دے خواب دی گل تے ایس خط دی تاریخ رل جاوے تاں میری چور شکُنتلا ہے۔کیوں کہ میں جاگدا ہام، ایہہ قندیل کول کھلوتی ہوندی ہائی۔مُہر قندیل دے وِچ ہا۔'' ملائی تاں تاریخ مل گئی۔

اوس ویلے راجے حکم دِتا ہے شکُنتلا نُوں مُلزم بنا کے میرے پیش کرو۔ پھدھی آئی۔ راجے آکھیا، ''لے گل دس۔''اوس گل اول کولوں لے کے اخیر تائیں دسی۔ میں عاشق ہو گئیم۔ ایہہ غلطی میں کر بیٹھی ہاں۔ میں مافی منگنی ہاں۔ راجے آکھیا، ''میں تینوں اوہ سزا کریساں، جیہڑی دُنیا کن نیپسی۔ توہیں میری لُگ کر چھڈی ہے۔'' اوس ویلے کرنال اُٹھیا ہے۔ اوس آکھیا، ''حُکم ہوندا ہے ماں دا یاں پیو دا۔ ایہہ ماں ہے میری۔ میں اللہ واسطے ماف کرینا ہاں۔ چلو تیرے حُکم نال نہ کڈھائیاں ماں دے حُکم نال کڈھا چھڈیاں۔ہتھ نال توہیں وی نہیں کڈھیاں اوس وی نہیں کڈھیاں۔حُکم گیا مینوں اوہ منا پیا بھئی چالھی بندہ بچدا تاں ہے، جے میں اَپنیاں اکھیں کڈھائیں تاں۔چالھی بچا کے میں اَپنیاں اکھیں کڈھائین تے میں اللہ واسطے مافی منگنا ہاں بھئی تیرا حکم نہ سہی، میری ماں دا سہی۔ ہُن ایہہ فرق پینیدا ہے۔میں مُڑ ماں تاں نہ سمجھی۔

جیہڑے ہوندی طاقت ٹلدے
نالے خیر فقیراں چلدے

اوہناں کارن باغ محل دے

باقی رب ستار ہے

راجیا! ماف کرن آلے نُوں رب بہوں چاہندا ہے–''

اوس ویلے شکُنتلا اُٹھی ہے۔ اوہ پیراں تے ڈھے پئی ہے۔ اوس آکھیا، ''توں کُتی اُتے رحم کر رہیا ہیں۔ ہِک سُورنی اُتے رحم کر رہیا ہیں۔ خدا تیرا بھلا کرے۔'' راجے آکھیا، ''بھاویں قانون نہیں نا انّھے راجے نُوں تخت دیونا، توں تخت دا وارث بن۔'' اوس آکھیا، ''میں ہکو ساتھ کیتا ہے دُنیا دار نال۔ ایہہ حالت ہو گئی ہے۔ جے تہاڈے آل آیا ہاں تے ایس حالت نُوں پہنچ گیا ہاں۔'' دُعائیں دیندا اوہ چلا گیا۔ جیس ویلے اوتھے گیا ہے تاں رانی تے راجا دوویں گئے ہین بھئی اوتر پے ویندے ہاں۔ ساڈے حق اِچ دُعا کر۔ اوس ویلے دُعا واسطے ہتھ اُٹھائے ہین۔ میریا اللہ! جے کدی ایہہ عمل منظور ہے تاں میری ماں دی گود ہری کر دے۔ اوہنوں مُڑ پُتر ڈھیہا۔ ایہہ مُڑ ڈھیر تائیں بادشاہ لگے آئن۔

مُلاں دو پیازہ

مُلاں دو پیازہ نجد دا آدمی ہے۔ ایہدا ناں محمد عمر ہے۔ جیس ویلے شیر شاہ سُوری چکیا ہے نا ہمایُون، پُتر بابر دے نوں تے طہماسپ بادشاہ کول ایران جا پناہ لئی ہے۔ مُلاں دو پیازہ دی ماں مرگئی متریٔ ماں ہاس۔ اوہ بڑے ظلم کریندی ہا ایس نال۔ ایہہ ایس ماں توں بڑا تنگ ہا۔ پیو ایس دا ڈردا ہا متریٔ ایہدی ماں توں۔ یمن دی ہک عورت نجد دے وچ پِندی ودی ہے۔ کُڑی بڑی ٹُھکی ہوئی ہے۔ ایس نوں ماں نال وَیر ہا بھئی ہمیشاں پیو کولوں مَر یندی ہے۔ جھڑکیندی ہے۔ ٹُکر نہیں دیندی بھئی ایس توں وَیر تاں لئیں ہا۔ اوس یمن دی عورت نوں آکھیوس، ''پِندی کیوں ودی ہیں؟ اوہراں ٹُر آ۔'' متریٔ پیکیاں دے گھر ہاس گئی ہوئی۔ اوس نوں لئی آیا۔ اوس نوں آکھیوس، ''ایہہ غُسل خانہ ہئی تے نھاویں نا۔'' متریٔ دے کپڑے اندروں لئی آیا ''ایہہ پاویں نا۔'' گہنے وی چاں پائیوس۔ ''ایتھے ٹُکر پکا اساڈے۔ آرام کرتوں۔'' اوہ پکاون کڈھ ڈڑھی۔ ایہہ بھج وگیا متریٔ نوں جا کے گل چاں لائیوس تے روون کڈھ ڈڑھا۔ ''میرا پُتر کیہ ہئی؟'' اکھے، ''قہر گھتیا ہے میرے پیو سوانی کائی پرنالے آندی ہے۔ سارے گہنے تے زیور تیرے پوا چھوڑے ہیس۔'' اوہ چِھٹا کو جیہی تے کوڑیل ڈاڈھی۔ اوہ بھج وگی۔ اوہ آن کے اوہدے ہتھیں پے گئی تے مارِن کڈھ ڈڑھی۔ مُلاں آکھیا، ''توں کیوں بیٹھی

ہیں؟ تیتھوں ہمتال ہے توں وی ماروس۔'' اوس آ کھیا، ''مینوں ہے اُتوں نہ کوئی آ جاوے۔'' اوس آ کھیا، ''ماں ہے سُوئی کسے دی؟'' اوس پھدھ کے چاں ڈھاہی۔ چھٹا کو نوں پنج پنج کے ...... ۔ ایہہ دروازے دے اُتے بہہ رہیا۔ جیہڑا بھجّ کے آوے آ کھے، ''او بھائی! اساڈی گھر دی گل ہے کسے دا حق نہیں۔'' وڈھ وڈھ کے اوس چھوڑ دتی۔ اوتھوں ایہہ نس پیا تے اللہ تیری یاری۔ ایہہ ایران آ نکلیا ہے۔

جیس ویلے ایران آیا ہے تاں ہمایُون وچ مسجد ایران دی وچ بیٹھا ہے۔ ایہہ وی مسجد ال آیا ہے۔ ہمایُون اوس نوں اپنے کول بُلا لیا۔ جیس ویلے طہماسپ بادشاہ ایہناں دی امداد کیتی تے دلی اُتے حملہ ہویا، مُلاں دِلّی آ گیا۔ مُڑ اکبر بادشاہ تخت تے بہہ گیا۔ چھ ماہ کر کے ہمایُون تاں فوت ہو گیا۔ زمانہ اکبر دا آ گیا۔ ایہہ مُلاں نورتن وچ داخل ہے۔ ناواں رتن ایہہ ہے۔ اوس زمانے مغلاں آل ہک چٹنی بندی ہائی جیس نوں دو پیازہ سدیندے ہائن یعنی دو وصلاں آلی۔ جیویں اسیں آ ہنے ہاں مرچ چاں بنائیو وچ ہزار شے ہور ہوندی ہے۔ اوہنوں دو پیازہ سدیندے ہائن۔ مُلاں اوس چٹنی نوں بہوں پسند کریندا ہا۔ ہر دعوت وچ آہدا ہا دو پیازہ لیاؤ۔ جیس توں اکبر ایہدا ناں مُلاں دو پیازہ رکھ چھوڑیا۔ ناں ایہدا محمد عمر ہے۔

بیربل تے مُلاں دی ٹکر رہندی ہا کیوں کہ بیربل برہمن قوم ہویا ہے۔ اوہ چاہندا ہا ہندو عروج پکڑے۔ ایہہ چاہندا ہا شاہی مسلمان دی ہے ہندو کیوں عروج پکڑے۔ ایس وجہ توں ایہناں دی آپس وچ ٹکر رہندی ہا۔ بادشاہ اکبر جیہڑا ہے ایس نوں لے کے بیربل باغ وچ پھر دا ودا ہے۔ بیربل مصور بڑا ہویا ہے۔ بیربل اگے وچ باغ دے دو تصویراں بنا گیا ہا۔ ہک مسلمان ہے اوہدا لہندے مُونہہ ہے تے وَٹ پکیندا کھلا ہے تے اودوں ٹُکر کھاوندا پیا ہے۔ اوہنوں ساہمنے ہندو کھلا رہیا ہے۔ ہندو دے گل مالا ہے تے اوہ ہتھ جوڑ کے گنگا آل مونہہ کر کے تپسیا کر رہیا ہے۔ اکبر اُتوں آیا ہے۔

اوہنوں آکھیا ہیس، ''ویکھو جی! اپنا مذہب وی تے اساڈا مذہب وی۔ اوہ پرستش کر رہیا ہے تے جدے سجدہ کریندن اودائیں مونہہ کر کے وٹ پکا رہیا ہے تے اوددوں ٹُکر کھاوندا پیا ہے۔'' اُتوں مُلاں شپ کیتی۔ ''بادشاہ سلامت حیران ہوئے کھلے ہو۔'' اوس آکھیا، ''یار! ایہہ تماشا ویکھیا ہے۔'' ''نہیں، تساں سمجھیا نہیں۔ ایس تہانوں سمجھن نہیں دتا۔ ایہہ لُدھی جیہی قوم ہے، جٹ ٹُکر کھاوندا کھلا ہے۔ ایہہ ہتھ جوڑ کے ٹُکر منگدا پیا ہے۔ اوہ پیا آہدا ہے ایہہ لے لا۔'' بادشاہ ہسدا ہسدا کدائیں گیا۔ اوس آکھیا، ''بالکل ٹھیک ہے۔'' انج ہو کے ایہناں دی ٹکر رہندی ہا۔

بادشاہ دے ایہہ نورتن ہن۔ گنگا دی سیر کرن گئن۔ دریا گنگا دا پانی مِٹھا ہے۔ صاف ہے، شفا یاب ہے۔ اتنیاں صفتاں دا مالک ہے اوہ پانی۔ ہندو دا مذہب ہے بھئی بہشت توں آیا ہے ایہہ دریا۔ جیس توں اوہ تپسیا کریندن۔ گنگا دریا دے کنارے کنارے ایہہ ٹُردے آوندن۔ گنگا چنگی طاقت دے وچ کھلا ہے۔ پّن ہِک بُوٹی ہے جیہدے پھُل گنگا دے اُتے تر رہن۔ اُتوں سورج چمک رہیا ہے۔ بادشاہ ایہہ تماشا ویکھدا آوندا ہے تاں جوں دو جٹ بھرا ہین۔ پار اوہناں ٹھلنا ہے۔ اوہناں بادشاہ دا سلام کیتا ہے۔ بادشاہ آکھیا ہے، ''ٹھل کے جاؤ ہو۔'' اکھے، ''جی۔'' اکھے، ''گنگا طاقت اچ کھلا ہے۔ ایتھوں دھرک مارو میں تہاڈے ٹھلن دا تماشا ویکھنا ہے۔'' دوواں بھراواں دھرک چاں ماریا ہے۔ آدھی پادھی گئن تاں نِکڑے للکریا ہے وڈے نوں ''مینوں کپر چھکیندا ہے۔'' اوس آکھیا، ''ترکڑا ہو۔'' اوس آکھیا، ''میں بولیا اوس ویلے ہاں جدوں میں کمزور ہو گیا ہاں۔'' جتھے پیا ویندا ہا اوہ ہٹ آیا ہے تے بھرا نوں اوس کندھیاں تے سٹیا ہے تے ٹھلن لگ پیا ہے۔ بیربل تے بھرا کوئی نہ۔ بیربل دیاں ہنجوں ٹپیاں ہین۔ ''ویکھنا بادشاہ سلامت۔''

واہ گنگا کا پانی واہ پپن کے پات

بادشاہ دیاں وی ہنجوں ٹپیاں ہین۔ ''بہت خوب۔'' مُلاں سڑ گیا۔ دُشمن بھاویں چنگی وی کرے۔ اوس آکھیا،''سبحان اللہ! جتھے اکبر بادشاہ تے بیربل رلن اوتھے سچ نمانا کنڈ کر کے لگھ ویندا ہے۔'' بادشاہ آکھیا،''اوہ کیوں؟'' اکھے،''ایس بیربل نوں کُوڑ مارن دی عادت ہے۔ بادشاہ دستخط چاں کرے تاں کُوڑ نوں کُوڑ کاہیں آکھنا ہے۔ ہر کہیں واہ واہ چاں کرنی ہوئی۔'' بادشاہ آکھیا،''ایس کُوڑ ماریا ہے؟'' اکھے، ''ہک نہیں چار مارن۔'' ''اوہ کیویں؟'' اکھے،''ایہہ آہدا ہے، واہ گنگا کا پانی، چھاں تے کھلیاں ہویاں تریہہ لگے تاں گنگا تلاش کریندیاں تائیں بندہ مر نہ جاوے۔ پانی اوہ جیہڑا بغل وچ ہے۔ واہ پن کے پات۔ایس نمک حرام توں پچھُ توں ونواڑہ دے پتر دی تعریف کرنی ہاس۔ جمنے توں مرنے تائیں کفن وی اوسے دا بندا ہے۔ تنگیج کجیندا ہے۔ پالے توں بچیندا ہے۔ گرمی توں بچیندا ہے۔ عبادت دے کم آوندا ہے۔ پنّن کیہ صرف ہل چھوڑیندا ہے۔ ونواڑہ دی تعریف نیہسوں کیتی۔ تریئے نمبر تے ایہہ آہدا ہے، واہ سورج کیاں لاٹاں۔ انھے نوں ٹُھٹھ دا پتہ ہے اُبھریا ہے یاں لہہ گیا ہے۔ لاٹ اکھ دی ہے جیہڑی رات نوں وی کم کریندی ہے۔ چوتھے نمبر تے آہدا ہے، واہ بھائیوں کا ساتھ۔ شادی کریندن تاں وکھرے کیوں ہو جاندن تاں معلوم ہوندا ہے ماں پیو چھڈاون آلی عورت ہے۔ عورت جیڈا ساتھ کوئی نہیں۔ بھراواں بھائیاں سبھ نوں چھڈوا دیندا ہے۔ ایس آکھنا ہا:

واہ بغل کا جَل واہ کپاس کے پات
واہ نیناں کیاں لاٹاں واہ مہری کا ساتھ

ساک تاں عورت دا ہے۔''بادشاہ ایہنوں انعام دتا ہے۔ بیربل نوں سڑن

آئے۔

رات نوں اکبر بادشاہ سُتا ہے۔ سُتیاں بادشاہ نوں خواب آیا ہے بھئی ہک تھالی ہے۔ اوس دے اُتے سر پوش ہے۔ وچ اوس دے رینڈی ہے۔ رینڈی سجے چکر تے بھیں رہی ہے۔ ہک پاسیوں بادشاہ ویہدا ہے تاں ڈلیاں لہندیاں جاندیَن۔ دُوئے پاسوں ویہدا ہے تاں ثابت۔ حیران ہے بھئی ایہہ کیہ؟ ہے پھر دی پئی۔ ایدوں ثابت ایدوں ڈلیاں۔ فجر بادشاہ وزیراں نوں بُلایا۔ ایس خواب دی تعبیر۔ بیربل آکھیا ہے، ''خواباں دیاں تعبیراں دیونیاں اہل قرآن دا کم ہے۔ قرآن روحانی کتاب ہے۔ اوہدے وچوں روحانی چیزاں لبھدیَن۔ ایہہ کسے عالم توں پُچھوں۔'' ریڈھ ہاس بھئی مُلاں توں پُچھن۔ بادشاہ مُلاں نوں بُلایا ہے۔''ایہہ خواب دی تعبیر دس۔'' اوس آکھیا، ''جی سال دا عرصہ دیوو میں پتہ کر آونا ہاں۔'' سال دا عرصہ لے کے اوہ گھر آ گیا ہے۔ عورت اپنی نوں آکھیا ہیس، ''ایہہ ہر شے تے امر اللہ دا تے میں سفر تے جا رہیاں۔ سال دا عرصہ تے ایہہ خواب ہے۔''

مُلاں ٹُر پیا۔ چلدا ویندا ہے تاں بندے کسے نوں آکھیا ہیس، ''اُڑیسہ دا مینوں راہ دسو۔'' مگروں ہک بندہ بولیا ہے۔''میں اُڑیسہ دا وسنا ہاں۔ آ مُڑ رل کے سنگ کریے۔ میں وی اودائیں پیا جاندا ہاں۔'' پُچھیا ہے بھئی توں کون ہیں؟ اکھے، ''میں صیقلی گر ہاں۔ اُڑیسہ دے راجے دیاں توپاں ڈھالنیاں تے صیقل کرنیاں۔'' ''توں۔'' اکھے، ''میں درویش ہاں۔'' ٹُر پئے۔ راہ دے وچ ہک جھونپڑا ہے۔ اوس جھونپڑے دے وچ ہک بُڈھا بیٹھا ہے۔ تھوڑی جیہی واڑی ہے۔ جیہدا راکھا اوہ بیٹھا ہے۔ اوہدے کول آن کے پانی پیتا نیں۔ مُلاں پُچھیا ہے''بابا! دور ہیں کہ نیڑے؟'' اکھے، ''بچیا! نیڑے ہاں۔'' ''دونہہ تے ہیں کہ ترِنہیں تے؟'' اکھے، ''ترِنہیں تے۔'' ''واہی پچھیتر دی ہائیا اگیتر دی ہائیا؟'' اکھے، ''پچھیتر دی۔'' اکھے، ''اللہ چنگی کریسی۔''

صیقلی گر آ کھیا، ''بابا! تساں تاں گل کر لئی تے میں بدھو بن کے بیٹھا ہاں۔ کیہ ایس آ کھیا ہے؟'' اکھے، ''بندہ کوئی دا نا معلوم ہوندا ہے۔ میتھوں پُچھدا ہے نظر دور پوندی ہا یاں نیڑے۔ لِنگاں نوں سہارا ترپئیے سوٹے دا دینا ہیں یاں لِنگاں نال ٹُرسکنا ہیں۔ اولاد جوانی دی ہئی یاں پچھیرے آ کے ڈھیہی ہئی۔'' اوس آ کھیا، ''بہُت خوب۔'' صیقلی گر یقین کیتا کہ بندہ کوئی دانا ہے۔ ٹُر پئے۔

اگانہہ آ ئن تاں ہک جٹ بی وگیندا ودا ہے۔ مُلاں آ کھیا ہے، ''السلام علیکم۔'' ''وعلیکم۔'' ''بی کھاہدا ہویا ہئی کہ کھاونا ہئی؟'' صیقلی گر آ کھیا، ''کھاہدا ہویا کیوں وگانا ہاس، کھاہدا ہویا کدی جمیا ہے۔'' جٹ آ کھیا، ''نہیں توہیں گل نہیں سمجھی۔ ایہدا مطلب ہے جے قرضے دا بی ہئی تاں اگے کھا چُکا ہیں۔ جے گھر دا ہئی تاں کھاونا ہئی۔'' تاں صیقلی گر سر ماریا۔ ''بہت اچھا۔'' ٹُر پئے۔ جیس ویلے شہر اُڑیسہ دا آ گیا ہے۔ مُلاں پُچھیا ہے، ''کوئی فرزند ہئی؟'' اکھے، ''ٹبرُ مر گیا ہویا ہے۔ پُتر ہے کوئی نہ۔ ہک لڑکی ہے نوجوان کنواری۔'' مُلاں آ کھیا ہے، ''گھر جاویں تاں دستک کر کے وڑیں۔ اطلاع دے کے جاویں۔'' صیقلی گر آ کھیا، ''توہیں میری دھی نوں بد چلن سمجھیا ہے تیری بھین نوں۔'' اوس کڈھ کے اِٹ ماری۔ سپ تے طالب علم ایہناں وس نال سٹ کدی نہیں جھلی۔ اُستاداں دیاں سٹاں چُکاون دی ایہناں دی ورزش ہوندی ہے۔ اوس اِٹ ماری۔ ایہہ جُھک گیا۔ اِٹ اگانہہ لگی گئی۔ ایہہ مل گیا۔

اوسے طیش وچ صیقلی گر گھر لگا آیا۔ اوس لت ماری۔ بُوہا کُھل گیا تاں دھی کُرلانی کیہڑا ہیں میں ننگی نھا رہی ہاں۔ایس بُوہا بند چاں کیتا بڑا شرمندہ ہویا۔ اوس کپڑے کیتے لگھ آیا۔ ''ابا جی! اج مُونہہ تُہاڈا بھیڑا ہے۔''

نہ لگے مت دلال دی مُس گئے انجان

اوس آ کھیا، ''بچیا! راہ دے وچ اِنج اِنج گلاں ہوئیں۔ میں اِٹ ماری ہے

شُکر ہے لگ نہیں گئی۔ راہ دے وچ اوس بڑیاں سوہنیاں گلاں کیتیئن تے ہُن میں شرمندہ ہویا بیٹھا ہاں۔ ایس آلی تاں حد مُکا دتی سوں۔'' اوس آ کھیا،''بابا! معلوم ہوندا ہے بندہ سیانا ہے۔ جا اوس توں مافی منگ تے نالے روٹی آ کھ۔ میں پکینی آں۔ توں اوہنوں لے آ۔'' اگانہہ آیا تاں ہک مسیت وچ صلواتاں منڈی کھلا۔ درویش جوں ہا۔ جھاکا اگے لتھے ہویا ہاس۔''کیہ مائی باوا کائی روٹی۔''

چار دیہاڑے دُنیا دے اوڑک ہر کوئی مردا
بُھل ویسن گلزار چمن جد ڈِٹھا مُونہہ قبر دا
بے پرواہ تے غالب حاکم جیس دا ہیں بردا
توں سمجھ اِلہٰ دے مسئلے نوں پہلا سبق فقر دا
نیکیاں طرف دھیان کریں بدکار کدی نہیں تردا
حرام حلال دا فرق کریں سخت حکم پرور دا
نال مومن دے رنج آوی پیویں جام صبر دا

صیقلی گر آ کے پیر چاں نپے۔''مافی دے مسلمان بھائی ہاں۔'' اوس آ کھیا'
''یار! پردیسی توں کیہڑ یاں مافیاں منگنیاں ہوئیاں۔ بھلا ہووی ایہہ وی تیری نیکی ہے۔ نہیں تاں میں تیرا کیہ ونجا سگدا ہام۔ پر ہک ہُن کریں۔ مینوں ہُن نہ لے جا۔ روٹی ہُن دی دیوا گھلیائے۔ صبح مینوں لے جاویں۔'' نوکر دے ہتھیں صیقلی گر دی لڑکی روٹیاں بنا دیتاں۔ چودھاں پُھلکے اوس دتے۔ ڈونگا گوشت دا بھر کے دتا تے ایہہ اوس نوں آ کھنا' ''چنوں چودھویں تارے بے شمارے دریا کن کنارے۔ ایہہ آ کھ بجُھارت بجُھ۔'' نوکر خیال کیتا بھئی ہک بندہ ہے۔ چودھاں پُھلکیاں دی اوس جڑھ کڈھنی ہے۔ انجیں جُٹھا ویسی۔ ہر شے ونجا ویسی۔ اوس ست پُھلکے رکھ لئے۔ ادھا گوشت پلٹ لیا۔ لے آئی۔ اوہنوں دتا۔ اکھے' ''گھر دی سائن آہدی ہے' چنوں چودھویں تارے بے شمار

دریا کن کنارے۔'' مُلاں آ کھیا' ''اوہنوں آ کھیں' چنوں ستویں تارا کوئی کوئی تے دریا ترپ ہے۔'' اوہ بھجدی آئی تے اوس آ کھیا' ''اوہ پیا آہدا ہے' چنوں ستویں تارا کوئی کوئی تے دریا ترپ ہے۔'' اوس پھدھ کے چاں ڈھاہی تے اوس پُچھیا'' توہیں لیا وچوں کتنا ہے؟'' اوس من دتا 'وچوں ادھ لیا ہے۔' اوس آ کھیا' ''ابا جی! اساڈے ملک دا رواج ہے لڑکی ڈٹھا ور لے سکدی ہے۔'' اکھے' ''میں ڈِٹھا تاں کوئی نہیں۔ نہ پتہ ہے عمر کتنی ہے۔ نہ پتہ ہے کوڑھا ہے سوہنا ہے۔ کالا ہے گورا ہے۔ امیر ہے غریب ہے۔ اوس دے علم دی خوشبو آئی ہے۔علم آلی لڑکی جاہل دے نال عمر نہیں ٹپا سکدی۔ میری شادی کرنی ہا تاں ایہدے نال کر۔ ایہدے نال نہ کریں تاں میری شادی دا مُڑ ناں نہ لئیں۔ میں تیریاں کدھاں نال لگ کے مرجاساں۔'' اوس ویلے آندا سوں۔ جیس ویلے ڈِٹھا ہے عورت۔

مرگئی بن ماریوں جان جہان گواہ ہے

صیقلی گر آ کھیا،''ایہہ لڑکی ہے میری جے توں رضا وند ہو جاویں تاں میں تینوں نکاح کر دینا ہاں۔'' ایہہ نمانے اگے حوراں کان مردے ودے ہوندن۔ اوہ ڈَھڈھ ہوگیا۔ اوہناں دی شادی ہوگئی۔ اوس نوں پچھلی گل ساری وِسرگئی' جیہڑے ویلے عورت دی محفل وچ آیا۔

وِسر گئے مسکین نمانے بیٹھا عدل کماوے

یاد وی کائی شے نہ۔ خواب وی یاد کوئی نہ۔ دیہاڑیاں دے بعد آ کھیا، ''میری عورت میرے نال گھل۔'' اوس آ کھیا،''لے جا۔'' ایہہ لے کے گھر آ وڑیا۔

جوں سوانی تکیا ایہہ چھوہر جیہی وِلالے آندی ہیس۔ اوس پٹ ڈنڈا لیا تے شابش بھئی جا جا ڈٹھا ہے۔ اوس دُھر کڈھے دوویں۔ ایہہ وزیر ہا ہور مکان وی ہان اودے لگھ گیا۔ نوکر نوکریں وی ہان۔ اوہ نمانی سڑے بیٹھی۔ سَوکا۔ ایہہ جناب چُبارے

وچ بیٹھن۔ بزار نالوں پیا لگھدا ہے۔ تکیا ہے تاں اکبر بادشاہ ہے نال وزیر ہیں۔ اوس ویلے خواب یاد آیا۔ دیہاڑے گنے ہیں تاں سال چوں دیہاڑ ہکو رہندا ہا۔ دیو بھرے حاضری ہیں۔ ایہہ روون کڈھ ڈڑھا ہے۔ عورت نوں آکھیوس، ''سواری دینا ہاں۔ پیسے دینا ہاں۔ نوکر نوکریں۔ توں پیکیاں تے چلی جا۔ دیو بھرے میں مری جاونا ہے۔'' اوہ وی رووے۔ ''گل تاں دس کیہ ہے؟''

میں لاہی ہے لُنگی مجھ بدھا وِچھونا
میریاں تلیاں نوں مہندی چڑھ چوکی تے نھاونا
ویلاں دین سہیلیاں اوہناں نمھا نمھا گاونا
میں سنب کھلوتی ہاں چونہہ کہاراں ہے چاونا
میں پرنی جانی ہاؤں ڈھولیا مُڑاوددوں کاہیں لیاونا

پَھلاں دی سیج ہے آن سُتی ہاں باگے
سُتی نوں ڈھول پیا ملدا ہے خوابے
میں ماراں سد وراگ دے کول ہووے تاں جاگے
میری لگی پریت دے اج تروڑی جاندائے دھاگے

سُتی پئی ہاں لے کے ڈھول کلاوے
دَھم نہ دَھمیئے ڈھول اُٹھی نہ جاوے
او ککڑا! دیویں نہ بانگاں تیری ستیا جاوے
میرا یار پردیسی ہے گھر خیریں آوے
باگ لوینی آں وچ لوینی آں گوندی

عینہہ کدی نہ لیندی مینوں خبروچھوڑے دی ہوندی
میں پینیاں دے وٹاں دھاگے ہنجوں ہار پروندی
وکھی تاں پیڑ بہانہ دُکھ ڈھولے دے روندی

اوہ آ کھے، ''گل دس مینوں۔ ہر مرض دا علاج ہے۔ ہر کم دی کوشش ہے۔''
اوس آ کھیا، ''اِنج اِنج خواب آیا بادشاہ نوں۔ اِنج اوس بجُھارت گھتی ہے میتھے۔ میں سال دا عرصہ لیا۔ اگوں توں جھل گئیوں۔ ہر شے وِسر گئی۔ اج سال دا ایہو دیہاڑا ہے۔ دیو بھرے میری حاضری ہے۔'' ''خواب کیہ ہے؟'' اوس آ کھیا، ''تھالی ہے، اُتے سرپوش ہے، وچ رینڈی ہے۔ اوہنوں چکر ہین۔ ہک لاہمے ڈلیاں لہندیاں ہین ہک لاہموں ثابت ہے۔'' اوس آ کھیا، ''افسوس! پہلے دیہاڑے دسیں ہاں میں سوال دے مگر ودا ہام۔ تینوں دساں ہام چاں، پر تیرے نال شادی کائی ناہی کرنی۔ مینوں سمجھ آ گئی ہے توں ذہین ہیں۔ ذہین توتا وی ہوندا ہے۔ دانا نیہوں۔ دانا اوہ ہوندا ہے جیہڑا سچی گل وی پٹ کے مارے۔ ایہہ کوئی خواب ہے جیہدے مگر بھنّا وتنا ہیں۔ روندا ہیں تے چُھو چھ بنیدا ہیں۔'' اوس آ کھیا، ''تھال زمین ہے۔ سرپوش اسمان ہے۔ رینڈی خلق خدا ہے۔ چکر اوس دا رُتیں دا پھرنا ہے۔ جیہڑیاں ڈلیاں لہندیاں جاندیَن' کئی مردے جاندِن۔ ثابت ہوندی جاندی ہے، اوہ جمدے جاندن۔ نہ جیندیاں دا موئیاں نوں پتہ ہے نہ موئیاں دا جیندیاں نوں پتہ ہے۔'' اوہ اُٹھیا اوس سرچُم لیا۔ خوش ہوگیا۔

وزارت دا لباس پہن کے دربار بادشاہ دے وچ۔ بادشاہ بڑا ملیا بھئی ملاں تیرے کان تاں بڑا دل اودریا ہویا ہے تے بڑے دیہاڑے کدائیں لائے نی۔ بادشاہ نوں گل وِسری ہوئی۔ بیربل آ کھیا، ''خوش تاں انج ہے جیویں تہاڈے خواب دی تعبیر آندی سوں۔'' اوہ یاد دیواوَ ہا۔ بادشاہ آ کھیا، ''جی بیان کرو۔'' اوس بیان کیتا۔ بادشاہ آ کھیا، ''اتنا انعام دیوو۔'' بیربل آ کھیا، ''نہ جی اِدھوں دوگنا۔'' ''اوہ کیوں؟'' اکھے،

''ادھا ایس داہے۔ ادھا اوس دا ہے جیس ایس نوں دسیا ہے۔ دراصل حقدار تاں اوہ ہے۔'' مُلاں آ کھیا، ''میں آپ بُجھیا ہے۔'' بیر بل آ کھیا، ''جدوں بادشاہ تیتھوں پُچھیا ہے اودوں ہوویں نابالغ تاں من ویندے ہاں۔ بھیڑیا! کیوں اوس شخص دا احسان ونجیندا ہیں، جیس تینوں دسیا ہے۔ اوہدا ناں نیہوں لینا چاہندا۔'' بادشاہ تے ایہہ سارے جُٹ ہوگئے۔ اخیر اوہنوں دسناپیا۔ بادشاہ انعام دتا۔ بیر بل پچھے آ کھیا، ''ایس عورت دے وچوں بچے جمن تاں ہند دا ملک سمھال سکدن۔ ایس مُلاں چوں جیہڑے جمنے ہین ایہناں آدم نوں وڈھ وڈھ کے کھا چھڈنا ہے۔ ایہہ شاہی محل دے لائق دی عورت ہے۔'' بادشاہ آ کھیا، ''گل تاں ٹھیک ہے پر ایہدا اثر مسلماناں وچ بہت ہے۔ مُلک وچ غدر پے جاونا ہے۔'' اوس آ کھیا، ''میں ایسا وٹ دیساں غدر پوے ای نہیں۔ ایہہ عربی باشندہ ہے جنگجو قوم چوں ہے۔ ایہنوں فوج دا جرنیل چاں کر۔ قندھار یا کی ہویا کھلا ہے۔ ایہدا دھاوا چاں کرا۔ ہر شے کمزور چاں دیس۔ ایس ویندیاں مری جاونا ہے تے عورت تیری۔''

بادشاہ بلایا بھئی اٹھارھاں ہزار سپاہی دا تینوں منصب دار کیتا گیا ہے۔ قندھار تے دھاوا کر۔ جاندا ایہہ کُجھ نہیں۔ ہر شے کمزور دتی ہیس۔ ایہہ گھر آیا ہے۔ ''اللہ اللہ! میں قندھار تے دھاوا کیتی ویناں۔ اللہ نوں سونپے او۔'' ایہہ چڑھ پیا۔ بیربل بادشاہ نوں آ کھیا ہے: ایہہ ہے اُڑیسہ دی عورت۔ ایس اچانک سُنتا ہیں گھر والا مری گیا ہے۔ ایس ہے گھر وہندیاں رہنا۔ راجپوت بچہ بچہ گُوہا چھڈیسن تینوں اوہناں دیونی کائی نہیں۔ ہُنے قابو کر۔ بادشاہ پیغام بھیجنے شروع کر دتے۔ بادشاہ پیغام عشقیہ لکھے۔ اگوں اوہ قیامت دے حوالے لکھے۔ بادشاہ آ کھیا، ''میں تیتھوں مسئلے نہیں سُننے۔ میں تینوں بے عزت کریساں۔نہیں تاں توں میرا آ کھیا من۔'' اوس آ کھیا، ''میں کنجری نہیں ہاں۔ توں کھانا میرا منظورکرتے رات آ رہو۔'' بادشاہ کھانا منظور کیتا۔ اوس ست

کھانے تیار کیتے۔ بادشاہ دے پیش کیتے۔ ستاں دی رنگت آپو آپ ہے۔ خوشبو آپو آپ ہے۔ جنس آپو آپ ہے۔ پہلے کولوں لگ کے ستویں تائیں ساء ہکو ہے۔ بادشاہ وجہ پچھی۔ اوس آ کھیا، ''جی! اگے وی عورتاں ہین تہاڈے گھر۔ ساڈی شکل دا فرق ہوسی۔ عقل دا فرق ہوسی۔ بولی دا فرق ہوسی۔ لباس دا فرق ہوسی مگر میں وی اوہا عورت ہاں۔ خدا ایہہ حُسن کدی نہ دیندا مینوں۔ اج ہک بیگانے مرد دا ہتھ مینوں جھلنا پوندا ہے۔ جیہڑی عصمت میں بچائی رکھی ہے اج اوہ تباہ ہو رہی ہے۔'' عورت روون کڈھ ڈڑھی۔ بادشاہ نوں رحم آ گیا۔ بادشاہ آ کھیا، ''توں میری دین دُنیا دی بھین تے واسطہ خدا دا ای۔ آہنی ہیں رات کٹیناں نہیں تاں لگا جاناں۔'' اوس آ کھیا، ''بھرا بن کے ساری عمر بیٹھا رہو۔'' سیج وِچھا دتی اوس مُلاں دی۔

فجر بادشاہ قاصد دوڑائن بھئی شے اوہدے کول کائی نہیں۔ جے جنگ شروع ہوگئی تاں اوس مری جاونا ہے۔ بادشاہ لکھیا کہ میں جنگ دا ارادہ ملتوی کر دتا ہے۔ واپس ہٹ آ وَ۔ مُلاں حیران ہے بھئی بیربل کائی چال چلیا ہے۔ میں عہدے توں کیوں گرایا گیا ہاں۔ اپنے گھر آیا ہے تاں تکیا ہیس اپنی سیج تے دو چھلے نیلم دے، بادشاہ دے ہتھ دے پئے نیں۔ کدائیں لاہے بادشاہ تاں یاد نہ رہے۔ اوہ چھلے پکڑ کے عورت آلوں ڈٹھوس۔ باہر نکلیا۔ آ واڈھ گواڈھ توں پچھیا۔ اوہناں دسیا۔ بادشاہ رات رہیا ہے۔ ایس نوکریں نوکر، ہر شے چوا کے اگلی کول۔ اوہ بندے بندے نوں آ کھے، ''ہُن جھل کے لِتر آیا کھلا ہئی۔ اساڈے نال رِیساں۔ مُونہہ نہیں ڈٹھا۔'' صیقلی گرنی بندے گھلن لگ پئی بھئی گُوڑے دا بیان تاں سُنیندا ہے چاں۔ ہک واری میرے بیان سُنے چاں۔ اوس آ کھیا، ''میں تینوں ویکھنا ای نہیں چاہندا۔ تیرا کلام سُننا ای نہیں چاہندا۔ توں میری ہے ای نہیں۔'' شے ہے اوہدے کول کائی نہیں۔ فاقیاں توں فاقے آون لگ پئے۔ رات نوں ارادہ کرے بھئی میں صبح نکل کے سوال کراں۔ میں بھکھ تے مرنی ہاں۔ صبح

آکھے پیو دے گھر پُتر جمیوئی کوئی نہ۔ ہوئیوں توں۔ پیو تیرے سُنتا ہے بھئی میری لڑکی پردہ چاک کیتا ہے۔ بیٹھے دی جند نکل وینی ہے۔ مرجا پیو نوں ذلیل نہ کر۔

جد اپنی ول دھیان کرنا خاندان نوں داغ لواونا نہیں
باہر کسے مجبوریوں پوے جاونا پردہ شرم دا مول اُٹھاونا نہیں

سمجھیا ہے اج میری موت ہے۔ رِڑھ کے چڑھی ہے بھئی توڑا ہِک واری پیکے وطن دی ہوا میں لے لئیں۔ پیکے وطن آل موںہہ ہے۔ ہنجوں دے نیر چلے ہوئے نیں۔''اے بابا! تینوں کون دسے تیری لاڈلی دا اج کیہ حال ہے؟''

سسوں دے موںہہ دِسن لگے یاد آیوسے ماواں
راوی دے لڑ دِسن لگے رہ گئیاں دور چھاواں

ایہہ روندی بیٹھی ہے تاں جوں کِکے واری اُٹھ رڑیا ہے۔ ایس تکیا ہے اُڑیسہ دا راجا ہے۔ بادشاہ دا سلام کرکے اوہ ایسے گلی چوں پیا لگھدا ہے۔ ایس آکھیا ہے، ''مہا راجا! تسلیمات عرض۔'' اوس اُٹھ ڈکیا ہے۔ بڑے غصے نال اوہ بولیا ہے۔ اوس آکھیا،''مینوں بدماش توہیں سمجھیا ہے۔ کیوں سلام کیتا ہئی؟ میں راجپوت ہاں۔'' ایہہ بھڑوے وی اودوں انج ہوئن۔ اوس آکھیا،'' مہا راجا! توں اُڑیسہ دا راجا ہیں تاں میں فلانے صیقلی گر دی لڑکی ہاں تے ایتھے میری شادی ہوئی ہے۔'' راجپوت دیاں ہنجوں پٹیاں۔''او نمانیاں دھیاں او! تہاڈا وطن جوں کوئی نہیں ہوندا۔ مینوں کیہ پتہ میری دھی ایتھے پرنی ہوئی ہے۔'' اوس جیب وچ ہتھ ماریا جتنے پیسے ہان''بیٹی! ایہہ روٹی ہے تیری جے پیو آل کُجھ آکھنا ہئی تاں دس۔'' اوس آکھیا، پیو میرے نوں آکھیں:

اے راہیا راہ جاندیا میرا لئیں سنیہڑا سُن
اکاں نوں کھادھا مکڑاں، لکڑاں نوں کھادھا گُھن
میرا ان پانی نہیں تھُڑیا پر قسمت گئی ہے تھُڑ

صیقلی گر اوتھوں بھج وگیا۔ لڑکی نوں آن ملیا ہے۔ اوس ساری کہانی چاں سُنائی۔ انج ایس انعام لے دتا۔ انج ایس دی جان بچائی۔ انج ایس دی عزت بچائی۔ ہٹ تے آیا تے ایہہ کار۔ اوس آ کھیا، ''بچیا! ایہہ اوہدا قصور نہیں۔ ایہہ تیرا ہے یاں بادشاہ دا۔ بادشاہ جوں بھین سدی ہائی تاں کُجھ تاں تیرا پتہ کرنا ہاس۔ توں اوہنوں دسیں ہاچاں ایہہ ایہہ واقعہ ہے۔'' اوس آ کھیا، ''میں تاں حیا توں نہیں دسیا۔'' صیقلی گر بادشاہ کول لگا گیا۔ اوس آ کھیا، ''میری لڑکی نوں بھین سدیا ہئی؟'' اکھے ''ہا''۔ اکھے، ''اوہناں دا ایہہ ایہہ حشر ہے۔ توں صفائی نہ دیویں تاں اوہناں دا گھر برباد ہے۔''

بادشاہ تے صیقلی گر، صیقلی گرنی دے مکان وچ آ گئے۔ اگانہہ آئے تاں مُلاں دو پیازہ دیاں کئی کتاباں رہ گئیاں ہان' اوہ چیندا ودا ہا۔ عورت دا کدھ آل مُونہہ ہے۔ اوہ رو رہی ہے۔ نہ اوس اوہنوں بلایا ہے۔ نہ ایس اوہنوں بُلایا ہے۔ اُتوں بادشاہ وڑ پیا ہے۔ بادشاہ نوں ویکھ کے اوہدے تن بدن نوں اگ لگ گئی ہے بھئی گل ہُن حق تے پہنچ گئی ہے۔ بادشاہ دا سلام کیتا ہیس۔ بادشاہ آ کھیا، ''مُلاں۔'' اکھے، ''جی۔'' ''ایہہ تیرا سوہرا ہے۔'' اکھے، ''جی آ''۔ اکھے، ''ایہدے نال بازی شطرنج دی کھیڈ یے۔ آہدن: ایہہ شطرنج بڑی کھیڈدا ہے۔'' صیقلی گر آ کھیا، ''شطرنج تے تاں سال سال وی لگ جاندا ہویا تے میں مزدور آدمی ہاں۔ تُساں چالا میرا ویکھنا ہے چوپڑ گھتوں۔'' چوپڑ پے گئی۔ بادشاہ آ کھیا، ''مُلاں تے میں آں۔ توں دوہری وار لیندا رہیں۔'' صیقلی گر آ کھیا، ''نہیں جی میری لڑکی میتھوں سرسا کھیڈدی ہے۔'' مُلاں بھی سڑ گیا۔ ایڈا کنجرُ ہے بادشاہ دے مقابلے تے ہُن دھی بہاوَ ہے۔ پر چلو میری تاں ہے جوں نہ۔ اوہ پیو دھی ہوگئے۔ ایہہ وزیر تے بادشاہ۔ صیقلی گر اِنج ڈالیاں نپ کے جھولیاں۔ اوس آ کھیا، ''ہلا بھئی۔''

لئی تو رِیجھ سُوجھ کس اوگن چھوڑی
نکلیوں رنگ محل چوں وت دید نہ موڑی
ڈُھل وے پاسیا ڈُھل

عورت ڈالیاں اُٹھائیاں۔ اوس آکھیا:

چرخہ پونی کتدیاں میری کدی نہ ترُٹی ہے تند
کیہ جاناں کیہ لکھیا کنت چاں کیتی موں کنڈ
ڈُھل وے پاسیا ڈُھل

اوس ویلے مُلاں سمجھیا ایہہ چوپڑ نہیں۔ مُلاں ڈالیاں نپیاں۔

جتھے شیر پانی پی گیا بکری تے مرند
لبھے اوس نوں پانی کیوں کردی ہے سنگ

اوس ویلے بادشاہ ڈالیاں نپیاں۔ بادشاہ آکھیا:

بھائی کالے کالے کیورے کالے جیس کے نین
تم اپنا دھرم بچھا دو ہم بھائی وہ بھین

اوس ویلے مُلاں بادشاہ دے پیر پھڑن لگا۔ بادشاہ آکھیا، ''جے مافی منگنی ہا تاں اوسے عورت توں منگ جیس میں جیہے توں بھین سدایا ہے۔'' اوہ رَس گئے۔

گامن سچیار

زمانہ اورنگ زیب بادشاہ دا ہے۔ اوس زمانے اِچ جھنگ تے ٹھٹے ماہلے دے درمیان، دریا دے کڈھے تے بوہڑ کورائیں دی ہوئی ہے۔ کورائی بلوچ قوم ہے۔ پنج منھے بلوچ دے سدے جاندن۔ لاشاری، لغاری، ہوت، رِند، تے جتوئی۔ ایہہ کورائی ایہناں دی شاخ وچوں ہین۔ بہبل خان بلوچ ہویا ہے، ایس بوہڑ کورائیں دی دے وِچ۔ سوانی اوس دی دے ناں کالی ہویا ہے۔ ایہہ بہبل خان، حضرت دیوان علی شاہ صاحب دا مُرید ہا، اُچ سید جلال دی دا۔ ایہہ پیر دے اگے جُھکھیا، ''جوں بھُکھ کھا گئی۔ کنک گڈیندا ہاں، بھُکاٹ اُٹھی کھلوندا ہے۔'' زمین اُنج وی ویہدے پئے ہان۔ ایڈی لائق زمین نہیں ہوئی۔ حضرت دیوان علی شاہ سید فرمایا، ''توں ایتھے اُچ اِچ آ جا، میرا کارندہ بن کے۔ ایتھے کم کر۔ تیرا گُزارہ چنگا ہو جا سی۔'' ست اُچاں ہین بُخاری، امام حسین دی اولاد دیاں۔ ستویں اُچ سید شیخ جلال دی ہے۔ جیس سید دا شجرہ اج وی ایتھے نہ لبھے اوہنوں سید ساک نہیں دیندے۔ ایہہ گُل سادات دے پیر سدیندِن۔

بہبل خان ایتھوں اپنا بال بچہ لے کے ٹُر پیا ہے۔ عورت ایس دی دا ناں کالی ہویا ہے۔ پُتر ایس دا گامن ہویا ہے، جیہنوں گامن سچیار آہدِن۔ اُچ

دے وِچ درس پڑھایا جاندا ہا۔ اوس زمانے وِچ کتاباں وی ناہن لبھدیاں تے اُستاد وی ناہن لبھدے ۔ ایہہ خوش قسمتی دی گل ہائی گامن دی، ایہہ اُچ وِچ پڑھن لگ پیا ہے، درس وِچ۔ اج دے بندیاں کائی بے حیائی دی گل کرنی ہووے تاں آہدِن : گامن سچیار آکھی ہے۔ ایڈے وڈے گھرانے دا مُرید گامن تاں بہوں وڈا بندہ ہویا ہے۔تحصیل علم دی ایس اوتھے طے کیتی ہے۔

چار پُتر ہوئن سید دیوان علی صاحب سید دے۔ دُرلعل، دُرجمال ، دُر کمال تے دُر پیر شیخ سید جلال۔ حضرت دیوان علی سید جیس ویلے فوت ہو گئے، ایہہ چارے بھراگدی دے دعویدار اُٹھی گئے۔ چارے بھرا مخالف ہو گئے۔ کیوں جوں ایہہ بادشاہت ہائی۔ ایہہ چھوٹی موٹی گدی ناہی۔ گامن سوچیا جیس بھرا دے نال میں ٹُراں باقی ترئیں دی میں بے حیائی کرنی ہے۔ میں نمک خوار وی ایہناں دا، مُرید وی ایہناں دا تے علم وی ایہناں دی وجہ توں سکھیا۔ ایہہ بے ادبی ہے۔ ماں پیو میرا اگے مر گیا ہے۔

وارث چھڈ چلیے ایس نگری نوں، ایسی طبع فقیر دی شان دی اے

مُڈھوں میں ایتھے رہاں ہی نہیں۔ گامن بے چارہ ایتھوں ٹُر پیا ہے تے ایس ڈیرا غازی خان دا تاں تکیا ہے۔

غازی خان ہوریں چار بھرا ہوئن۔ غازی خان، اسماعیل خان، لیہ خان تے دادن خان۔ ایہہ دریے خان دے پُتر ہوئن۔ مُڑ ویکھ لیو کتھوں لا تے کتھوں تائیں سرداری ہائی ایہناں دی۔غازی خان نوں اٹھارھاں ہزار سپاہی رکھن دی اجازت ہا، نواب ہا۔ اورنگ زیب دے ماتحت ہے۔ غازی خان تے اسماعیل خان ہک ٹکڑے زمین دے اُتے لڑِن لگ پئے۔ واہراں شہراں ہمیشاں اوہناں دیاں لڑائی بھڑائی رہے۔ اسماعیل خان بندہ گھلیا ہے ایہہ لڑائی بھڑائی چھڈ

دیویے۔ دیو بھرے دریا سندھ تے آویں، اوس زمین دے ٹکڑے اُتے کھلو کے، جتھوں تائیں تو ہیں آکھی اوتھوں تائیں زمین تیری ہوگئی۔لڑائی تاں نکلدی ہے۔ غازی خان خیال کیتا بھئی میں نِکڑا ہام، حق میرا ہا، ایہہ لفظ آکھنے۔ اوس سنیہا دتا بھایئے نوں اکھیائے، ''میں وی آ جاساں توں وی آ جاویں۔ نہ تیرے نال بندہ ہووے نہ میرے نال، نہ تیرے کول ہتھیار ہووے نہ میرے کول۔ جتھے توہیں چاں آکھیا میں اوتھائیں کھلو رہساں۔'' اسماعیل خان نوں کوئی صلاح گیر ''چنگا'' ملیا۔ اوس آکھیا، ''ہمیشاں بھرا اِنج وِس کے نہیں آوندے۔ جے اوتھے خفیہ ہتھیار تیرے کول ہووے تے توں اوہنوں مارلئیں تاں ہر شے تیری ہوگئی۔'' صیقلی گر نوں اسماعیل خان حکم دتا ہے۔اک گندھک فولاد دا تیار کر جیہڑا بوجھے وچ آ جاوے۔ دِل دلاں نوں جاندِن۔ غازی خان نوں وی ایہو خیال آیا ہے۔ زہر دیاں پاناں کٹاراں نوں لگیاں ہوئیاں ہن۔ استغفار دیاں تسبیاں اج دیاں وانگ ہتھ وچ ہن۔ اودوں اوہ وی سانھ گھوڑے اُتے اسوار ہے۔ ایہہ وی سوار ہے۔ پار ٹپ کے سیں دا فیصلہ کرنا ہانیں۔ ملاح نوں اکھیونیں، ''بیڑا چھوڑ۔'' اوس آکھیا، ''دریا طاقت چ کھلا ہے۔کوئی ہور ملاح آون دیو۔'' ملاح نوں وت تنگ کیتونیں۔''بیڑا چھڈ اسانوں دُھپ پئی چڑھدی ہے'' ایہہ دوویں بھرا وی چڑھ آئن۔ گھوڑے وی چاڑھ لے نیں۔ ہک جٹی ہے، سر دے اُتے تَھوہ روٹیاں دا ہے، پار اوس دے ہالی کھلِن ، اوہ وی آ گیا۔ چار سوار ہو گئے۔ ملاح بیڑے نوں دھکا چاں دتا ہے رب دی آس تے۔ جیس ویلے بیڑا اولی من دے قریب آ گیا ہے تاں ایدوں گامن وی بیڑے چڑھنا ہا۔ ایہہ وی من تے آ گیا ہے۔ جیس ویلے بیڑا من دے نیڑے آیا ہے تاں ہیٹھوں کپر چھِک چاں دتی ہے۔ وجھ مریندا رہ گیا ہے، سمجھیا ہے ملاح بیڑا قابو نہیں آوندا

کپر لیندا ہیسوں۔ اوس زنجیر وچ سٹ چھڈیا۔ زنجیر وزنی ہوندن، بیڑا اوتھے پھرن لگ پیا ہے، بھمیری آر۔ ملاح بولیا ہے، کسے دا عیب پیا پکڑِیندا نیں تے بیڑا پیا بُڑدا نیں۔ میرا ضان ایہو ہوونا ہے کہ بیڑی بُڈنی ہے میری، تے میں تاں ٹھِل کے نکل جاونا ہے، تساں بُڈ کے مرونجنا ہے۔ اپنے گناہاں توں توبہ کرو۔ اسماعیل خان دیاں ہنجوں ٹپیاں ہن۔ اوس آکھیا، ''مولا توں عالم الغیب ہیں، کوئی غیب نہیں جاندا سوا تیری ذات دے۔ توں دلاں دے بھیت توں واقف ہیں۔ ایہہ گناہ پکڑیا ہے میرا۔ ارادہ ہا بھرا نوں قتل کرن دا۔'' جیب وچ ہتھ ماریوس تے کلمہ شریف پڑھ کے، اوتھائیں ہتھیار سٹ چھڈیا۔ بیڑے پھیر چکر کھادھا۔ ملاح وت للکریا۔ غازی خان جیب دے وچ ہتھ ماریا۔ اوس آکھیا، ''میرے مولا توں دِلاں دے بھیت جاندا ہیں۔ ارادہ میرا وی ایہو ہا، پر واسطہ ای اپنی پاک ذات دا توبہ کر گئے ہاں۔'' اوس وی ہتھیار پھینک دتا۔

بیڑے وت چکر کھادھا۔ ملاح مُڑ للکریا۔ جٹی بولی، ''یار میرا گھر آلا تے ویر کھلن تے بیلی ایہہ روٹیاں دتیاں ہم تے وچ ساریاں دے زہر ہے۔ میرے مولا! میں وی اپنے گناہ توں توبہ کر گئی ہاں تے ایہہ روٹیاں وچ پئیاں نی تے اسانوں بچا۔'' بیڑا اجھک کے مُڑ چکرایا ہے۔ ملاح للکریا ''کھتری سُور دیا بچیا! توں وی سدھی نیت کر۔'' اوس آکھیا، ''اوہ جوں جانی جوگ ہویا تے دلاں دے بھیت جاندا ہویا۔ ایہناں وہیاں وچ سچ دا پیسہ ہک وی نہ تے میرے بھگوان میں وی توبہ کر گیا ہاں۔'' اوس وی وچ چاں وگائیاں۔ بیڑا کجھ کھلو کے پھیر چکرایا تاں ملاح آکھیا، ''اللہ توں وی نہ دا کھلوو ہیں۔ کل میں ایہہ راوٹا ہک مسافر دے سر توں چھکیا ہا تے اپنا ناں من تے ایہہ وی وچ پیا ہئی تے سانوں کدھی لا۔'' گامن من تے کھلاہا۔ اوس پنجاں نوں سد کے آکھیا، ''بے

ایماناں دا سالم پُور میں تاں اج ٹپدا پیا ویہدا ہاں۔ ملاح دوئیاں نوں للکر یندا ہے تے آپ کجھ نہیں کر یندا۔''

تن ساگرمن بھُجا سکندری ہوڑے آپ نہ بھاگے

غرقابے آلا ہتھ دوئیاں نوں ہوڑیندا ہے تے آپ وچ کھلا ہے۔ دووین نواب چُپ کر گئے رنگ سُرخ ہو گیا، پر پچّی اڈے ہوئے کھلے ہان، ایہہ نہ پچھیونیں کہ کون ہیں تے اسانوں انج کیوں آکھیا ہئی۔

اوہ لتھے گامن بیڑی چڑھ گیا۔گامن جا پہنچیا ہے ڈیرے غازی خان۔ دوپہر ڈھل گئے ہوئن۔ بھُکھا ہے۔ اوس زمانے ہوٹل ہا کوئی نہ۔ مسافر جے مُل دی کھاوے ہا تاں اوہ ماچھیاں دے تندور تے ویندا ہا۔''دائی۔'' اکھے،''جی۔ میں مسافر ہاں تے بھُکھا ہاں روٹی پکا دے۔ پیسے اپنے لے لینے نی۔'' اوس آکھیا،'' تندور ٹھار بیٹھی ہاں۔ میں تینی ہاں۔ اوہ منجی پئی آ، پچھاویں تے گھت کے پے رہو۔'' دائی تندور چاں تایا ہے۔ گامن گُھوک سیں گیا، تھکا ہویا ہا۔ چار نوکر غازی خان دے، اوہناں کُکڑ چکیا ہویا ہے تے کُکڑ آن کے گامن دی منجی ہیٹھ وڑ جاوے۔ اوہ ہیٹھوں چکن تے کُکڑ بھج کے مڑ آونجے۔ گامن بلارے تے جاگ گیا ہے۔ جیس ویلے تریئی واریں کُکڑ ہیٹھ منجی دے وڑیا ہے تاں گامن آکھیا،'' تریئی وار ہے کُکڑ میری پناہ منگدا ہے میں بے غیرتی توں کم لئی رکھیا ہے بھئی پردیسی ہاں، جیہڑے پیسے بھرے نیں میتھوں لے لیئو تے کُکڑ نہ نیو۔ ایہہ بے چارہ تریئی وار ہے میتھوں پناہ منگدا ہے۔'' اوہناں آکھیا،''پتہ نہیں توں کون ہیں بے وقوفا! غازی خان دی روٹی پکاون واسطے اسیں جیہدا نپ لیئے، پچھن دی کیہڑی لوڑ ہے؟'' گامن آکھیا،''غازی خان ایڈی ریاست دا مالک ہو کے حرام کھاوندا ہے۔''اوہناں آکھیا،''دِھرایسا تے تیسا توں غازی خان نواب نوں پیا

آ ہنا ئیں۔'' بُلاریں آ گئے۔تلوارگامن دے کول ہا۔ ترائے اوس ڈھاہ لے چوتھا مل گیا۔ دائی پیٹی چا کے کڈھ ڈڑھی پلوتے دیون، ''وے گڑاپوی، وے قہر پوی، میرے بوہے تے قتلام چاں کیتا ای۔''

نواب غازی خان آ گیا ہائی اودوں۔ چوتھا نوکر بھج کے گیا۔ اوس جا کے گل کیتی انج انج بندہ ہے تینوں گاہلیں کڈھیندا ہے تے ترائے پھٹے پین ۔ غازی خان حکم دتا ہے بارھاں سپاہیاں نوں، اوہ آوے نہیں تاں سر قلم کر کے لے آوَ۔ ایس ملنا غازی خان نوں ہا۔ ایہہ سوچیندا بیٹھا ہا کہ کس طریقے نال غازی خان نوں ملاں بھئی میں اوہدی فوج دے وچ بھرتی ہوونا ہے، جوں ٹکر حلال دا کر کے کھاواں۔ اتنے نوں بارھاں سپاہی وڑ آئے۔ اوہناں آ کھیا، ''غازی خان دا حکم ہے جے توں آویں تاں اساڈے اگے لگ، نہیں تاں تیرا سر لاہ کے لے جاونا ہے۔'' گامن اُٹھیا ہے۔ اوس کُکڑ کُچھ دے وچ گھت لیا ہے تلوار خون آلودہ ہتھ دے وچ ہے۔ اوس آ کھیا ''چلو''۔

دربار غازی خان دے وچ آ گئے۔ ''السلام علیکم۔'' اکھے، ''وعلیکم السلام۔'' غازی خان آ کھیا، ''کون ہیں تے کیوں ماریا ای میر ے نوکراں نوں تے مینوں کیوں لام کاف آ کھیا ہئی؟'' اوس آ کھیا، ''نواب! میں ٹُریا تاں ہام تیریاں تعریفاں سُن کے، ارادہ ہا تیری فوج وچ میں بھرتی ہوواں۔ مینوں ایہہ پتہ کوئی نہ کہ چند خوشامد گویاں تیری کہانی بنائی ہوئی ہے کہ بندہ چنگا ہے۔ بندہ توں چنگا ہاوَں نہیں۔'' اکھے، ''اوہ کیویں؟'' اکھے، ''پرندہ ہک ہوا دے وچ اُڈ کے روزی کما سکدا ہے۔ ہک کیڑا مکوڑا ہے۔ اوس کیڑے دے مونہہ وچوں اوہ روزی کھس لوے، اوہدے جیڈا وی کوئی کمینہ ہے۔'' اوس آ کھیا، ''تیری اوہ مثال ہے اوس پرندے آلی۔ ایڈی ریاست نال نہیں رجدا تے

ایہناں غریباں دے ٹکڑ نپا کے کھاونا ہیں۔ دِن قیامت دے رب دے دربار وچ کیہ آکھسیں؟'' وزیر مسدّی بولے،''ایہدی زبان کٹو۔'' غازی خان آکھیا، ''زبان کیٹے؟ ایہنوں کُرسی دیئو۔ میں جد دا جمیا ہاں اج تائیں اپنے خلاف کوئی لفظ تہاڈے مونہوں نہیں سُنیا۔ بھاویں سچ آکھیا ہے بھاویں کُوڑ آکھیا ہے، تُساں اُتوں واہ واہ کیتی ہے۔ اج پہلا بندہ میرے دربار وچ جیہڑا حق پیا آہدا ہے۔ میں ایس نوں داد دیندا ہاں۔ بہو۔'' بہہ رہیا۔ پچھیا، ''کون ہیں؟'' اکھے، ''بلوچ''۔ ''کون بلوچ؟'' اکھے، ''کورائی بلوچ۔'' ''کتھوں ٹُریا ہیں؟'' اکھے، ''اُچ پیر شیخ سید جلال توں۔'' اکھے، ''ناں کیہ ہئی؟'' اکھے، ''گامن۔'' ''بہت خوب، گامن سچیار۔'' اکھے،''سچیار تاں ناں خُدا دا ہے۔ سچیار تاں آدم مگر چاں لایا ہے۔'' غازی خان آکھیا، ''میرے کول بندہ کوئی نہیں تے میں تینوں اتالیق بنا کے رکھینا ہاں۔'' اوہ رو پیا، ''ہلا۔'' اکھے، ''مشورے دے۔'' گامن آکھیا، ''پہلا مشورہ ایہہ ہئی وڈھی دی جڑھ پٹ، ایہہ ہر گُناہ دا مُڈھ ہے۔ دُوآ نذرانے لینے چھڈ دے تے ونگار دا کم نہ لے، کم محنت دے کے لے۔ ایہہ دو چیزاں چاں کر، ملک تیرا سکھی ہے۔'' غازی خان اوس دے آکھے لگا، جدوں ایہہ حکم صادر ہو گئے کہ مت کوئی نذرانے لے۔ مت رشوت لے۔ ہر پاسیوں سکھ صدائیں ملن لگ پئیاں، جیہڑی مخلوق ہائی رعیت رعایا، اوہ گامن نوں دُعائیں دیوے۔ درباری سبھ خلاف ہو گئے۔ جاگیردار خلاف ہو گئے۔ بڑا بُرا بندہ ہے، جیہڑا آیا ہے۔

گامن آکھیا، ''جی! میں وی ویہلا نہ بیٹھا رہاں، توڑا مُرغی خانہ میرے سُپرد کر دیئو۔'' مُرغیاں پالنا اوس اپنے ذمے لے لیا۔ سال دے بعد نواب غازی خان آکھیا، ''ہاں بھائی! حساب دے، کتنے کھلوار تو ہیں لین مُرغیاں پالن

کان؟'' اوس آ کھیا، ''میں تاں ہک رتا پیسہ وی نہیں لیا۔ ہک پڑوپی وی نہیں لئی۔'' ''کیویں پالیا ہئی؟'' اوس آ کھیا، ''لنگر دیاں دیگاں نوں دم دتا جاندا ہائی آٹے دا۔ میں اوہ آٹا اپنے کنٹرول وچ لیا ہے۔ جدوں اوہ آٹا پک رہے تاں میں اوہدے نال مُرغے پالے۔'' نواب بھی حیران۔ ''اوہ کاں، کُتے کھا چھڈدے ہائن۔ میں سوچیا بھئی ایہہ نواب دا ضائع وینداہے۔'' نواب، گامن دا عاشق ہوگیا۔

گامن سُندا رہے کہ وزیرستان آلے پٹھان پونڈِن تے ڈیرے غازی خان دے نوں لٹیندِن۔ اوہدا دماغ نہ منے بھئی ایتھے اٹھارھاں ہزار سپاہی جوان رہندا ہے تے جنگ ای کسب ہے اوہناں دا، لٹیرا سو ہوندا ہوسی، پنج سو ہوندا ہوسی۔ اٹھارھاں ہزار تاں لٹیرا نہیں نا پے سکدا۔ وٹ کیہ اے؟ بیٹھن دربار وچ تاں اچانک اُتوں اسوار دھروڑ کے آیا ہے تے اوس آ کھیا ہے بھئی وگ نواب غازی خان دے ڈیرے دا وزیر پے مار کے لئی جاندِن۔

آئے کٹکاں دے دھرلاٹ ، اُٹھ گرد چڑھی ہے اسمان

للکریا ہے۔ فوجاں چڑھیاں۔ بگل وج گئے۔ فوجاں نکل گئیاں۔ گامن پُچھیا ہے نواب غازی خان توں، ''اسیں؟'' اکھے، ''ایہہ لڑ بھڑ کے ہُنے آ جاندِن۔'' '' نواب اج مینوں سمجھ آئی ہے توں کھادھ ایسے توں بنیا ہویا ہیں۔ جیس جنج دے وچ ولگھا نہ ہووے۔ اوہ جنج کدے سوہی ہے؟ توں گھر بہیں۔ مال تیرا ہووے ایہناں کیویں لڑنا ہیں۔ اُٹھی اُتانہہ۔''

خاں دوراں کرے سوال، سد سپاہ نوں
اج بنیا ہے حشر زوال، دِلی دے تخت نوں
منصوبہ ایہو کمال، سِرے تے کڑ کیا

زر فرزند تے مال، نہ ویسی نال کوئی
کیہ ہویا ہک سال، پچھیرے جیونا
اج کرو نمک حلال، محمد شاہ دی

گامن آ کھیا، ''مرسر پر جاونا ہئی۔ اِنج لُکا نہ رہو۔ مال تیرا ہے تے لڑے میلکُھ۔'' نواب توں اوس ہتھیار لوا کھلارے۔ نواب وی چڑھ پیا تے گامن وی۔ جیس گلی بزار وچوں لگھن تے رنوڑھ جیہڑا ہے، ''ہائے ہائے وے گڑا پوس تے ساڈے نواب نوں، ساڈے پٹن دی بیری لئی جاندا ہے۔'' گامن ہٹ کھلا۔ اوس آ کھیا، ''نواب موت حیاتی وی نال ہے او خُدا دی قسم ہے جدوں تائیں رب آپ جِند نہیں نہ لینی۔ توکل رکھ۔''

دُشمن کدی نہ ماردا، جے رب آپ نہ مارے

اوس آ کھیا، ''گامن ! میں تینوں اُستاد جاندا ہاں توں میرا دُشمن نہیں۔ چل۔''

ایہہ مری کُٹی کے فوجاں، گائیاں کھساں کے ہٹیاں آوندیاں ہن، جوں غازی خان دا سِر تکیا نیں تے ہٹ کے وت لڑ پئیاں ہن۔ گامن آ کھیا ہے نواب نوں ''توں ایتھے پہاڑی نال کھلو۔ اساڈا تماشا وی ویکھ۔ میں وی بلوچ ہاں۔'' گامن پوں اسوار بڑا ہویا ہے۔ سانگ اوہدے ہتھ وچ ہے۔ سانھ گھوڑا ہیٹھ ہے۔ گامن تانا چاں لایا ہے۔ بندہ ڈھاہ کے اگانہہ نکل جاوے۔ مُڑ ڈھاہ کے ہٹ آوے۔ مُڑ انج ہوکے۔ غازی خان واہ واہ کریندا کھلا ہے۔ ''شابش کیا، کہنے جوان دے۔ میں تاں صرف گلاں دا کرُو جاندا ہام۔'' سو بندہ وزیریا مری گیا ہے۔ وزیریے نس پئے۔

وزیریاں جا کے صلاح کیتی ہے بھئی ایہہ وٹ کیہ ہے؟ پیڑھیاں دی

اساڈی کھادھ ہائی۔ اوہناں نوں پتہ لگا کہ گامن ناں بلوچ دے ہے تے اوس ڈیرے دی کایاں تبدیل کر لئی ہے۔ عدالتاں، غریباں دیاں دعائیں، تُسیں ہُن غالب نہیں آ سکدے ایہناں اُتے۔ وزیریاں سوچیا! کائی ایسی طرز چلیے، نواب سانوں میلا وی کرے تے سو بندے دا بدلہ وی بھرے تے ساڈی اگے توں رسائی ہو جاوے۔ کیوں جوں ہُن ایہہ اساڈی مار نہیں رہے۔ کسے مہاراجے نواب غازی خان ال ہک کنیز گھلی ہائی بڑی حسینہ۔ اوہدا عاشق ہا غازی خان۔ اوہ باغ دے وچ آ کے نھاوندی ہائی، صبح دے وقت۔ وزیریاں صلاح کیتی بھئی اوہ چاویے۔ نواب تاں سانوں میلا کر کے منیسی۔ وزیریاں صبح دے وقت حملہ کیتا ہے۔ اوہ نھاوندی پئی ہائی اوس نوں چالیا ہے۔ گامن گھر ناہی۔ فوجاں کوئی بھیڑی سُوڑی لڑائی کیتی۔ وزیریے اوہ لے کے وگ گئے۔

نواب غازی خان دربار لایا ہویا ہے تے جیہڑا آوندا ہے تے آہدا ہے، ''دسو جی! ایس گامن دے تُہانوں رہائے دا کیہ فائدہ ہویا۔ گامن رہیا ہے تے اوس تُہانوں بے دانتے بندیاں دے گل گھتیا۔ ایہدا نتیجہ ایہہ نکلیا ہے تیری اتنی بےعزتی ہو گئی ہے تے ایہہ گامن دی وجہ توں ہوئی ہے۔'' غازی خان وی غصے نال بھریا بیٹھا ہے۔ ایہہ ٹھیک آہدن۔ رعایا دے بندے بڑے خوش ہان، گامن دے اُتے۔ اوہناں آپت اِچ صلاح کیتی کہ گامن اج دربار وچ آونا ہے تے اوس قتل ہو جاونا ہے تے جد دا آیا ہے، ساڈے سِراں وچوں ایس پولا ہٹایا ہے۔ ونگاراں بندکرائیاں ہیس۔ عدالتاں شروع کرائیاں ہیس۔ کیہ کریے؟ اوہ اوس راہ اُتے بہہ رہن جدوں گامن آونا ہائی۔ گامن نوں آ کھیے، ''توں اج ڈیرے چ نہ آ، نہیں تاں مری جاسیں۔'' سر دوپہر ہن جوں تپیا ہے نیں تاں گامن سچیار۔ ہیٹھ گھوڑا ہے سانھ۔ کمر نال تلوار ہے، موڈھے نال ڈھال ہے۔

اگے سانگ رکھی ہوئی ہے۔ اٹھارھاں آ گریاں بانس ہے چھڑ۔ سوا گز نیزہ فولاد دا ہے۔ پا پکے دے پھُمن نال سانگ دے لٹکدے آوندِن۔ گامن چائی آوندا ہے۔ اگوں اوہ اُٹھے ہن۔ اکھے، ''گامن۔'' جنے، ''ہاں''

اُڈ جا کالیا کاوا! سڑیا ماس نہ کھا
پھُلاں ورگیاں صُورتاں، دُوتی دیندن خاک رلا
بُڈ بُڈ موئیاں سوہنیاں، کئیں خون دے بھرے دریا
تینوں واسطہ گھتاں رب دا، اج چھُریاں ہیٹھ نہ آ

''گامن! اج رنگ دربار دا ہور ہے۔ ایہہ قصہ ہوگیائے۔کنیز چا لئی ہے وزیریاں تے گُل بندے درباری جیہڑے ہین، اوہ تیتھے بھریاں پلٹ رہن تے توں نکل جا۔'' گامن بولیا، ''تُہاڈا تاں بھلا ہووے کمال کیتا نیں، میری تاں خیر خواہی پے کریندے او، پر ہِک خیر خواہی ہوندی ہے تے ہِک دُشمنی ہوندی ہے خیر خواہی دے وِچ۔ تُسیں میری تباہی کر رہے او۔'' ''کیویں؟'' اوس آ کھیا، ''کل تائیں میں پیو سدیا ہے غازی خان نوں۔ اوس مینوں پُتر سدیا ہے۔ مینوں اُستاد سدیا ہے۔ اج ایڈی بےعزتی دے وچ میں چھڈ کے وگ جاواں نا تاں میرے جیڈے تاں بُرا بندہ کوئی نہیں۔''

دوویں راہ محبت والے، یاں ملساں یاں مرساں
جاساں کیچ نہ رہساں نی، سِر نذرانے دھرساں

گامن آ کھیا، ''ہِک نیک میرے تے چڑھیائے۔ میں غازی خان دے ڈیرے وچ نہیں وڑدا۔ میں ایتھوں وینا ہاں۔ میں گیوم وزیریاں دے گھر۔ نواب نوں اکھیائے دِیگر تائیں گامن واپس نہ آوے تاں گامن دی لاش وزیرستان دے پہاڑاں وچوں لبھسی تے زندہ ہویوم تاں انشاء اللہ کنیز میں لے

کے آوساں۔''

اتنی گل کر کے گامن گھوڑا اُتوں ولایا ہے۔ گامن نوں دس پے گئی ہے بھئی وزیریاں پنجاں بندیاں دے مگر بہائی ہے تے آکھیا ہے نیں فلانے قلعے پہاڑ دے وچ ایس نوں بہاونا ہے تے ایہدے آل ہتھ مت کرنا۔ اساں کرنی ہے رسائی نواب نال۔ ایہہ امانتی لے جاونی ہے۔ پنج بندے لئی جاندِن۔ ہک دے مگر چڑھی ہوئی ہے تے چار سوار نال ہن۔ گامن چاں تکیا ہے۔ جیس ویلے گامن پہاڑاں دے وچ پہنچیا ہے تاں ایہہ مِل پین۔ اوس للکریا ہے،'' ہاں بھئی میں آیا۔'' لڑ پین۔ پنجے مار گھتے ہیس۔ جیس دے مگر چڑھی ہوئی ہے اوس دا سِر وڈھ کے کنجکے نال بنھ کے ایہہ چڑھیا ہے تے مگر کنیز نوں چڑھایا ہے۔

دیگر دا وقت ہے اوہ بندے سنیہا پے دیندِن،''نواب صاحب! گامن اُتوں ولا گیا ہے۔ سدھا گیا وزیریاں تے۔ تُہانوں آکھ گیا ہے کہ دیگر تائیں میں نہ آواں تاں میری لاش وزیرستان دے پہاڑاں وچوں ڈھونڈیائے۔'' تاں تاڑی وگ گئی ہے سارے دربار دے وچ۔ گامن گیا جِدوں دا ہا، نواب وی ہسیا ہے پر زہر دا ہاسا بھئی ایہہ ٹھیک آہدن۔ تھوڑی جیہی ڈِھل ہوئی ہے تاں ہکے واری گامن زندہ باد، درباریے بمبا اُٹھن۔ سِر جُھکائی بیٹھا ہا نواب۔ سِر اُٹھایا ہیس۔ ''کیہ گل ہے؟'' اکھے،''جی! اوہ گامن موڑ پیا ولیندا ہے تے جیہڑے پٹھان کنیز اُٹھائی ہائی اوہدا سِر کنجکے نال بدھا ہویا ہیس تے کنیز مگر ہیس۔ تاں غازی خان دیاں ہنجوں ٹپیاں۔ غازی خان تخت توں دھرک مار کے لتھا ہے۔ اوس آکھیا،''گامن۔'' اکھے،''جی۔'' ''میڈا بچڑا! میڈے گوڈے دے اُتے لت دے کے لاہنائی۔ ایہہ سُور دے بچے ہُن تائیں تیریاں شکایتاں کریندے رہن تے ہُن نعرے مریندِن۔'' گامن آکھیا،''اتنی عزت کافی ہے۔''

اکھے، ''نہیں ۔'' گامن نوں گوڈے اُتے لت رکھا کے نواب لہایا ہے۔ گامن اُتے اِتنا اعتماد نواب نوں ہو گیا ہے کہ اوس آکھیا جدوں گامن گھر ہوسی اودوں پہریداراں دے پہرے کوئی نہ ہوسن۔ مینوں ہکو کافی ہے۔ نواب آکھیا ہے، ''ایس کنیز نال نکاح توہیں کرنا ہے۔ میں رکھنی کائی نہیں تے ہور دیونی کسے نوں نہیں۔'' گامن ہتھ جوڑے۔'' اپنے آلوں توں انعام پیا کرینائیں پر مینوں توں دُنیا دے قید خانے وچ پیا وگیندا ہیں۔ ہِک عورت بندہ لے لوے تے جتنے جہان دے لوازمات ہِن سارے اوہنوں اندر لیاونے پوندِن۔ بوکھر آلے دی ضرورت ہے۔ بھانڈے کُجن آلے دی، کُنی چاڑھن آلے دی، سواری، مکان دی! ہزار شے لئیے تاں عورت رکھ سکیندی ہے۔''

وطن دم دے نال تے ذات جوگی، شینہہ، سپ، درویش دا دیس کیہا

جیہدا دُنیا نال پیوند ہووے، دُنیا دار ہے اوہ درویش کیہا

''میتھوں ایہہ کھپانے نیہوں چیندے تے خُدا دا ناں من تے ایہہ انعام نہ کر۔'' گامن نواب نوں گھر بولیندا ہا۔ گامن توں کنھاں پُچھیا ہے کہ نواب دیاں بیویاں کتنیاں ہِن؟ اوس آکھیا، ''قسم ہے اوس ذات دی جیہدے قبضے وچ جان ہے۔ ہِک اوس پیڑھی دا پتہ ہے جیں اُتے میں بہناں۔ ہِک اوس تھلی دا پتہ ہے جیں اُتے پئی ہوندی ہے۔ نہ کدی اکھ اُٹھا کے تکیا ہے تے نہ پتہ ہے کہ عورت بیٹھی ہے یاں مرد یاں چھوہر بیٹھی ہے یاں کون؟''

گامن کیہ کریندا ہے؟ ہِک نوکر رکھی ہوئی ہیس تے مختصر جیہا سامان۔ ڈاچی اُتے سوانی نوں وی چڑھا لینا، نوکر نوں وی چڑھا لینا تے اوہ بھانڈے وی اگے رکھ لینے۔ قصور واہ ہِک پھاٹ ہے سندھ دریا دی، اوس توں پار آلی زمین اسماعیل خان ال ہائی۔ اک ککھاں دا جھونپڑا بنایا ہویا ہیس۔ اوہ نوکر،

سوانی تے بھانڈے ایتھے رکھ جاوے۔ میں کچہری پیا وینا ہاں۔ مینوں عادت ہے سچ آکھن دی تے وڈیاں آدمیاں نوں عادت ہوندی ہے کڈھ ولیوا۔ میرا اگے نکلیا پیا ہووے بھئی مینوں آنچ ہی نہ رہے کہ میرا ولیوا نکلنا ہے۔ سچ آکھن توں میں نہیں ٹلنا۔ اگلے پہر ڈاچی اُروار ٹپدی ہائی تے پچھلے پہر مُڑ پار ٹپدی ہائی۔ جیس توں اج تائیں اکھان ہے بھئی فلانا قصور واہ ٹپدا ودا ہے گامن دی ڈاچی آر۔ ایس طرز نال درویش دی زِندگی گُزردی ہے۔

تیریاں مجھیں چرِیندیاں وچ بیلے، ہِک بھیڈ دا جُنڈڑا میں وی سہی
تیریاں گھوڑیاں کردیاں تھیا تھیا، ہِک کھوتڑا مُنڈڑا میں وی سہی
تیرے شیراں دے گل زنجیر لٹکے، ہِک کُتے دا ڈُنڈڑا میں وی سہی
علی حیدرا وے تیرے دربار اندر، ہِک مسخرا بھنڈڑا میں وی سہی

اِنج ہو کے گامن اپنی زِندگی گُزار گیا ہے کیوں جوں دُنیا دار بے چارہ ایس تے مردا ہے تے دِین دار جیہڑے ہن اوہناں نوں ایس توں نفرت ہے۔ حضورؐ فرمایا ہے، ''میں سارے آدم دا سردار ہاں۔ فخر نہیں کیتا پر ہِک فخر میں کریناں۔ فقر میرا فخر ہے۔ لوکو بھُکھ توں ڈرے نہ کرو ایہہ اللہ دی نعمت ہے۔''

نواب غازی خان شکار چڑھیا ہے۔ اٹھارھاں ہزار پلٹن نال ہے بلوچاں دی۔ نواب دی اوہناں سلامی کیتی ہے، پلتھا کھیڈ کے۔ معلوم اِنج ہوندائے کہ سپاہی دے اَنج اَنج وچوں تلوار ٹپ رہی ہے۔ اتنی تیزی دا پلتھا ہے۔ نواب جوش وچ آ گیا ہے تے آکھیا ہیس، ''اج تاں میڈا بھار ماما رنگا وی نہیں چا سکدا۔'' اورنگ زیب نوں سدیا ہیس ماما رنگا۔ جٹ دے مغز وچ شالالسی نہ پھِٹے۔ گل امیر، وزیر بولن، ''کہیں دی جُرات ہے۔ کون اُٹھا سکدا ہے تیڈا بھار۔'' گامن پچھیرے ہا۔ گھوڑا دھڑِک کے نال کنی دے آن لایا ہیس۔

آ کھیا ہیس، ''غازی خان! مینوں قسم ہے خُدا واحد دی۔ ایس زمین تیرے جیہے کئیں مردُود پیدا کیتن تے وت کھا گئی تے اوہناں دا اج تائیں ڈکار وی نیہوں ماریا۔ جیس قدم تے توں ہُن پیا اُٹھیناں ہیں ایسے قدم تے شیطان چلیا ہے تے تباہ ہویا ہے۔ تکبر صرف اوس ہِک ذات نوں پُجدِن۔ ہوریں کِسے نوں نہیں پُجدِن۔ کر وی نہیں سگدا۔

ایتھوں لد گئے دَل دارے دے
سُن ڈنکے کُوچ نگارے دے
سٹ گئے کاغذ زارے دے
باقی رب ستار ہے

ایتھے کر سرداریاں سِنگھ گئے
اوہ سڈھیاں وانگوں رِنگ گئے
پر چِڑیاں وانگوں کھِنڈ گئے
باقی رب ستار ہے

سِلحی خانے دَل بناونے
کوٹ قلعے محکم پاونے
سبھ موت سگھر بھنّ جاونے
باقی رب ستار ہے

گامن آ کھیا، ''ایس گل توں توبہ کر۔ جدوں اورنگ زیب تے گل پہنچی،

اج اوہ بونجا صوبیاں دا مالک ہے تے توں آکھیں ماما رنگا۔'' اوس ویلے غازی خان آکھیا ہے، ''توں بے لگام ہو چکا ہیں۔ نوکر نوں لگام چاڑھنی چاہیدی ہے۔ میں کِسے ویلے تیری زبان کٹ لیساں۔'' گامن آکھیا، ''زبان کٹاون نوں تیار ہاں پر سچ آکھن توں رُک سکدا ہی نہیں۔'' جاسوس اورنگ زیب دے فوج دے وچ ہن۔ اوہناں دوہاں گھراں دیاں گلاں لکھ لئیاں تے سِدھے دِلی دربار دے وِچ اپڑ گئے۔ اوہناں آکھیا، ''نواب غازی خان اج یا کی ہووے یاں کل تے ایہہ بغاوت کریندا ہے۔ ایہہ ایہہ گلاں ہوئیاں ہن۔'' اوہناں ساریاں دسیاں۔

زمانہ اورنگ زیب بادشاہ دا ہے۔ بادشاہ شاہ دارے نوں ماریا، سکے بھرا نوں۔ شاہ دارے نال جنگ ہوئی اورنگ زیب دی۔ شاہ دارا نٹھا، ایہہ جا وڑیا کمالیے، شہادت خان لکھیرے دے کول۔ اوس نوں آکھیوس، ''میں دارا ہاں۔ میرے واسطے دُنیا اِتنی ہو چکی ہے کہ کِدائیں لُکن دی واہ نہیں۔ جے انعام لئیں تاں مگر جاسوس چڑھے ہوئے ہین انعام بڑے ملسنی۔ میں باغی بادشاہ دا ہاں۔ جے اللہ واسطے چاں بہائیں تاں دِن محشر دے خدا دے دربارتوں درجہ لے لویں۔'' شہادت خان لکھیرے آکھیا، ''میں لکھیری دے جمے ہوئے تیریاں لتاں دے وچ کوہا چھڈ یساں۔ بہہ جا۔ بادشاہ نال لڑنا میری طاقت نہیں پر قُربانی اپڈی دیساں بھئی لوک یاد رکھسن کہ قربانی لکھیرے دتی ہائی۔ توں کل تائیں ساڈا بادشاہ رہیا ہیں۔ اج توں مہاجر بن کے آیا کھلا ہیں میں تینوں پناہ کیوں نہ دیواں؟''

ایہہ بہہ رہیا ہے اوہدے کول۔ بیٹھے نوں پتہ لگا ہے کہ ایہدی تاں ہستی بہُت تھوڑی ہے۔ اورنگ زیب دی ایہہ ٹکر کھا نہیں سکدا۔ ایتھوں نٹھا۔ ایہہ مُلتان چوں گُزردا، بڑیاں تکلیفاں نال بے چارہ بلوچستان اپڑیا ہے۔ جیون خان

بلوچ ہویا ہے بلوچستان دا۔ اوہ ٹکیاں دے وچ بجھ کے آیا ہا، شاہ جہاں بادشاہ دے کول۔ ایس شاہ دارے سفارش کر کے اوہنوں چھڈوایا ہا۔ شاہ دارے دا ایہہ خیال ہائی بھئی میں اوس کول پہنچساں، اوس پنے بلوچ کول۔ اوہ مینوں قندھار اپڑائے تے قندھار یاکی ہے تے میں بچ جاساں۔ نالے وطن ہے اساڈا۔ ایہہ اوتھے پہنچیا۔ انعام ایس دے دے اشتہار چھپے ہوئے ہان۔ بلوچ ایس نوں بہا کے اورنگ زیب نوں خبرایا۔ دارا تیرا دُشمن میرے کول ہے۔ شاہ دارا قتل کیتا گیا۔ جیس ویلے شاہ دارا دربار دے وچ آیا ہے۔ اورنگ زیب بادشاہ ایہدے توں پچھیا ہے، ''کِتھے کِتھے رہیا ہیں؟'' ایہہ لوک کُوڑ نہیں مریندے ۔ اوس صاف گل کیتی۔ لکھیرے مینوں اِنج آکھیا ہے تے ایس بلوچ مینوں بہایا ہے ۔ مُڑ پیش چاں کیتا سوں۔ بادشاہ جیون خان اُتے خوش ہو گیا تے لکھیرے اُتے رنج ہو گیا۔

بادشاہ جیون خان آل پیغام بھیجیا ہے کہ توں انعام لے۔ جیون خان اوتھوں ٹُریا ہے۔ نال بندے اپنے لے ٹُریا ہے بھئی میں تُہانوں مُلازمتاں لے دیویساں۔ عہدے لے دیساں۔ کمالیے اورنگ زیب بندہ گھلیا ہے ہاں لکھیریا پیش ہو جا نہیں تاں میں کمالیے تے حملہ چاں کریساں تے میں کمالیے دی اِٹ اُڈا کے رکھ دیساں۔ جیہڑے ویلے ایہہ پیغام کمالیے آیا ہے۔ اوس ویلے لکھیرے، وٹو، ویہنی وال، کاٹھیے، ڈب، سنپال، بگھیلے، پیروکے، وسیر، چرہیڑے گُل قوم کھرل اکٹھی ہو گئی ہے۔ اوہناں آکھیا، ''رل کے مرسائیں توں پیش ہو ای نہیں۔'' شہادت خان ایڈا راٹھ ہویا ہے۔ اوس آکھیا، ''گل سُنو میری۔ ایدوں میں ایڈی بہادری وکھائی ہے کہ اورنگ زیب دا مفرور جیہنوں دُنیا وچ کسے نہیں بہایا۔ میں بہایا ہے تے مینوں یقین ہے کہ میں اورنگ زیب بادشاہ دا

بھار نہیں اُٹھا سکدا تے میں اپنی ہِک جان دے پچھے قوم دے بچے کوہا چھڈاں تاں میرے جیڈا وی کمینہ کوئی نہیں۔ نہیں مینوں اللہ نوں سونپو میں پیش ہوونا ہے۔ میں دوئی دُنیا نوں کیوں مرائیں؟'' شہادت خان جیس ویلے کمالیے چوں نکلیا ہے اِنج برادری کڈھیا ہے جیویں لاش کڈھیندی ہے۔

پنجرے وچ تقدیر دے، گئے بعض مُسافر پھاس
اج نِکل گئیاں نیں دوالیاں، چاں کیتے وطن اُداس
وت نہیں چھاویں آونا، نہیں وسنا کھیوے واس
نہیں بہنا رل سہیلیاں، نہیں کرنے عدل تپاس

ایہہ فوج دی حراست وچ ہے۔ قید ہو کے آ گیا ہے۔ جیون خان بڑی دھوم دھام نال آیا ہے۔ قُدرت اللہ تعالیٰ دی ہے غیب اوسے دے کول ہے۔ پردہ غیب دا تاں اوہو جاندا ہے اگانہہ انجام کیہ ہے؟

اورنگ زیب بادشاہ دے پیش ہِک کیس ہوگیا ہے۔ اوس مُقدمے دے وچ ترائے بندے۔ اوہناں بندے کئیں قتل کیتے۔ بادشاہ تریئیں نوں موت سزا سُنا چھڈی۔ ہِک عورت اوہناں دی وارث، اوس اپیل کیتی۔ اکھے،''بادشاہ توہیں عدالت ٹھیک کیتی ہے۔ دن قیامت دے عدالت ہو رہنی ہے، عدالت دے اُتوں رحم دی اپیل کرنی ہے، گُل مُجرم۔ مولا گھُس گئے ہاں مافی چاں دے۔ شہنشاہ سلامت ! ترائے موت سزا کیتے نی، میں رحم دی اپیل کرینی ہاں۔ خُدا وی اساڈے گُناہ ویکھ کے ماف کر چھوڑیندا ہے۔ ایہناں ترینہے وچوں ہِک اللہ واسطے مینوں دے چھڈ۔ ہِک میرا پُتر ہے۔ ہِک میرا بھرا ہے۔ ہِک میرا گھر آلا ہے۔ نہیں تاں مینوں وی موت سزا کر مُڑ میری تاں زِندگی پچھے کائی نہیں۔''

اورنگ زیب سخت آدمی ہویا ہے پر اوس عورت دیاں گلاں وچ اورنگ

زیب نوں ترس آ گیا ہے۔ بادشاہ آکھیا ،''چلو ہِک اُٹھا لے۔'' گھر آلا جوان ہیس ، پُتر چھوکرا ہیس ، بھرا بُڈھا ہیس ۔ عورت آ کے بُڈھے دی بانہہ نپ لئی۔ ''اِٹھی اُتانہہ۔'' بادشاہ پُچھیا، ''کیہ لگدا ہئی؟'' اکھے، ''بھرا۔'' اوس آکھیا، ''بڑی بے وقوف ہیں۔ پُتر جگر دا ٹُکڑا ہا۔ اوہنوں نیہوں اُٹھایا۔ گھر آلا رفیق حیات ہا۔ اوہ وی نیہوں اُٹھایا۔ بھرا وی کائی شے ہوندی ہے تے بُڈھا بھرا نپ لیا ہئی۔''عورت بولی،''بھرا تیری نظر نال شے کائی نہیں بادشاہ سلامت ! توہیں دارا مروایا ہے، مراد مروایا، شجاع مروایا، سلیمان شکوہ مروایا۔ توہیں تختہ چا دتا اپنیاں دا۔ میری عُمر ہے جے میں شادی کراں تاں گھر آلا بن جا سی۔ میری عُمر ہے جے بچہ جائیں تاں پُتر ہو جا سی۔ نہ ماں پیو اکٹھیاں ہوونا ہے نہ بھرا جمنا ہے۔ اج میں پیکا بوہا اپنے ہتھ نال بند کراں۔ ساری دُنیا ہِک لاہے چاں کر۔ میں میلکھ دِیاں پیڑھیاں ودھائیں تے اپنے پیو دا ناں برباد کراں۔'' بادشاہ دیاں ہنجوں فر فر کیتی۔ ''ہائے! میں کیہ کیتا؟'' اوس ویلے پچھو تاء لگا سوں۔ بادشاہ وارثاں نوں گھروں راضی چاں کیتا تے اوہدے ترییئیں بری کر چھڈ یوس۔

گنگا اُلٹی ویہہ گئی۔ جیون خان انعام لین کان آوندا پیا ہے۔لکھیرا سزا ہوون پیا آوندا ہے۔ جیون خان آیا ہے۔ اگلے بادشاہ طواف کرویندے ہان تخت دا، پھیری لینی پوندی ہائی تخت دے آل دوالے۔ اورنگ زیب دا قانون ہا السلام علیکم توں اُتے مت کوئی میںوں خطاب نال بُلائے۔ جیون خان صرف سلام دے کے بہہ گیا۔''ہلا بھئی دارا گیا تیرے کول؟'' ''جی گیا۔'' ''اوہ کیہ چاہندا ہا؟'' ''اوہ چاہندا ہا کہ میںوں قندھار پہنچا۔ میں سوچیا بادشاہ دے پنجے وچوں نہ نکل جاوے، میں اوس دیاں بڑیاں مہمانیاں کر کے وساہ کے تُسانوں خبرایا ہے۔''

''اچھا ، بیٹھ جا۔'' بہہ گیا۔ ایدوں سنگلاں دے کڑکار آ ئن۔ تکیا ہے تاں بیڑیاں وگیاں ہوئیاں ہین۔ ہتھکڑیاں لگیاں ہوئیاں ہین۔ گل دے وِچ طوق ہے۔ سینہ بہ سینہ روایت ہے شہادت خان بہوں اُچے قد دا بندہ ہویا ہے تے اکھ بہوں موٹی ہوئی ہیس۔ جھک کے آ کھلو رہیا۔ اکھے،''السلام علیکم۔'' ''وعلیکم السلام۔'' بادشاہ پُچھیا، ''کیوں لکھیریا تیرے کول گیا دارا؟'' اکھے، ''گیا۔'' ''اوس کیہ آ کھیا؟'' ''اوس آ کھیا، میں سائل ہو کے آیا ہاں بھِکھیا منگنا ہاں اپنی جان دا جے پیش چاں کریں تاں انعام لے لے۔ تے رب دا ناں منیں تاں مینوں بہا لے۔'' ''توہیں کیہ آ کھیا؟'' میں آ کھیا، میرے واسطے توں انجیں ہیں جیویں تخت تے بیٹھ ہویا ہیں۔ بادشاہ نال میں مقابلہ نہیں کر سکدا پر لکھیری دے جمے ہوئے تیری لت ہیٹھ نہ کوہائیں تاں مینوں لکھیرے دا خون نہ آ کھیں۔'' ایہہ سگویں لفظ اگے دربار وچ دارا سُنا چکا ہا۔ بادشاہ آ کھیا،''ایہہ گوڑ کیوں مریوئی۔ توہیں کوئی اِنج کرنا ہا جے میں دھا کے آواں ہا؟'' اوس آ کھیا،''شہنشاہ سلامت! توہیں ہر بندہ حرامدا سمجھیا ہویا ہے، ایس پنیے بلوچ روک۔ ایس توں نہ جوں بھار چیندا تاں اگانہہ تاں جاون دیندا۔کدی مہمان وی کسے حلالی پھدھ کے پیش کیتن۔ شہنشاہ سلامت ! عدالت نہیں رہی ہوئی۔نہیں تاں ایہہ تیریں لیکھ کرن دے قابل ہے، مہمان پیش کریندا ہے۔ دارا مینوں ہُن چاں وِکھا تے وت اوس تے ہلا چاں کروا۔ جے میں سبھ توں پہلاں جان نہ دیواں تاں مینوں لکھیری دا بچہ نہ آ کھیں۔'' تاں بادشاہ دیاں ہنجوں شپ شپ کیتی ہے۔ بادشاہ آ کھیا، ''جیون خان موت سزا۔ مینوں سمجھ آ گئی ہے کہ بھراواں تے ایہہ وقت وی آوندا ہے، جیہڑا ہُن اساتھے آیا کھڑا ہے۔ جیس ویلے مادری خون چھِکے تاں ایہہ وقت بھائیاں لڑیاں ہویاں تے وی آ ویندا ہے۔ بھیڑیا توہیں اوس موقعے تے پیش کیتا

ہے۔''

''شہادت خان۔'' اکھے، ''جی۔'' ''میرے پُتر دے گھر ہے شاہ دارے دی بچی۔ اوہ مینوں آہدی ہے ہک واری چاچا مینوں ملا چاں۔'' شہادت خان آکھیا، ''شہنشاہ سلامت! میں چاچا اکھواون دا حقدار تد ہام جے دارے دے نال میری لاش چی کے آوندی۔'' ''نہیں۔'' بادشاہ آکھیا، ''میں تینوں حُکم دینا ہاں توں جا۔'' ایہہ اوہناں پردیاں وچ جا رہیا ہے جیہناں دا کوئی غیر مرد گُھرا نہ ویکھ سکدا۔ حلالی دیاں پیڑھیاں کھاوندیاں ہن تے حرامی دے اٹھ پہر ہوندِن، اِتنا فرق ہے۔ ایہہ آ گیا ہے ستریں۔ مغلیہ محلاں نوں وڑیا ہے تاں آہدِن کُہرام مچ گیا ہے۔ کہا پَے گئی ہے۔ اِنجیں جاتا شہزادیاں کہ شاہ دارے دی لاش ہُن آئی ہے۔ کُل شہزادیاں نکل آئیَن۔ شاہ دارے دی دھی سِر نوایا ہے تے آکھیا، ''تُسیں جوں غریب ہائے تے شاہ دارا مُغلاں وچوں امیر ہویا ہے۔ اوہ کھاندا کیہ ہوسی؟ سوندا کیویں ہوسی؟ بہندا کیویں ہوسی؟ رہندا کیویں ہوسی؟ تُہاڈے کول تاں اوہدے مرتبے دے مکان وی ناہن؟'' اوہ رو کے پُچھدی ہے۔ ایہہ رو کے دسیندا ہے۔

جیں ویلے لکھیرا گل ختم کر رہیائے تاں جیب وچ ہتھ ماریوس تاں تھوڑے جیہے پیسے نکلے اکھے، ''بچہ! ایہہ روٹی ہے تیری۔'' تاں ہِک نوکر چالاک جیہی بولی ہے اکھے، ''شودھا جٹ جوں ہویوں توں اُلٹا کائی شے منگ۔ توں ایہناں نوں کیہ دیون جوگا ہیں؟'' اوس ویلے بولیا ہے لکھیرا، ''بھین جی! تُسیں ٹھیک پے آہدے او۔ بھاویں پیکے بھُکھے ہوون تاں وی دیون حق ہے دِھیاں نوں، تے لینا ایہناں دا حق ہے۔ میں تاں لاگ ادا کر رہیا ہاں۔ ہور کیہ دیون جوگا ہاں؟''

شالا زندگی ہووے دراز تیری،
بھیناں جیندیاں ہن بھائیاں دے بھار اُتے

دِھیاں ہمیشاں پیکے بھار تے جیندیاں ہین تے میں تاں اوہ وِکھا رہیا ہام۔ ایہہ روٹی ہے تیری۔'' شہزادی رووں کڈھ ڈڑھی ہے تے کاوڑی ہے اوس نوکر نال۔

م۔ مُدت گُزری راہ تکدیاں نوں، اجے تیک نہ یار دلدار آیا
جیہناں بیلیاں دے نِکھڑ جان بیلی، اوہناں کدی نہ چین قرار آیا
سڑے باغ کدی نہ ہرے ہوندے، بھاویں جیڈا وقت بہار آیا
گھر بیٹھڑی نوں کوئی آن آکھے، علی حیدرا اوہ تیرا یار آیا

''بھیڑیے مُدت ہو گئی ہے تے پیکے گھر دا ناں اج میں سُنیا ہے تے توں بھونکن کڈھ ڈڑھی ہیں۔'' اوس بسم اللہ کر کے پیسے لے لئے۔

لکھیرا نکلیا ہے۔ اورنگ زیب آکھیا، ''انعام منگ۔'' اوس آکھیا، ''میں موت سزا ہوونا ہائی، ایہہ انعام تھوڑا ہے۔ اودوں آکھیا ای دِھی نوں مل آ۔ ہُن دِھی سُنے کہ میرے پیو دے قتل دا انعام میرا چاچا لیندا کھلا ہے۔ بس میں وینداہاں تے میرے اُتے ہِک ٹکا لینا وی سُور ہے۔'' ایڈا راٹھ ہویا ہے لکھیرا، ہٹ کے گھر لگا گیا ہے تے انعام نہیسوں لیا۔

بادشاہ اجے بیٹھا ہائی تے اودوں ایلچی اپڑن۔ نواب غازی خان تینوں ماما رنگا سدیندا ہے اوہ اج بغاوت کرے یاں کل۔ بادشاہ ایسے غصے وچ اُٹھیا ہے۔ محلاں اپنیاں نوں آوندا پیا ہے۔ پہلا محل جوں ہاس تاں اوہ بہادر شاہ دا۔ بہادر شاہ اپنی سوانی نوں ہاسے مخول اِچ چاٹ مار کے دروازے آل بھنّا ہے تے مگروں اوس شہزادی زیور لاہ کے وگایا ہے۔ اوہ وزنی زیور ہا۔ بہادر شاہ دی

کنڈ اِچ لگا ہے ڈاڈھا۔ بہادر شاہ بھائیں کھلا ہے۔ اوس آکھیا،''اج تاں پیو دا ویر یاد دیوایا ہئی۔'' شہزادی روون کڈھ ڈڑھی ہے تاں بہادر شاہ کجھ گھٹیا ہے۔ اوس آکھیا،''میرا پیو نہ ۔ تنیاں دا ہا۔'' ''نہیں روندی ایس توں ہاں، مر توں وی گیا ہیں۔'' ''میں کیویں مر گیا ہاں؟'' اکھے،''بادشاہ اورنگ زیب دروازیوں وڑدا پیا ہا تیرے ایہہ لفظ سُن کے پچھانہہ ہٹ گیا ہے۔'' اورنگ زیب اسی سال جیویا ہے پر کسے ہسدا نہیں ڈٹھا۔ ایہہ گلاں کریندے کھلن کہ باہروں جلاداں آن کے آواز دتی ہے،''بہادر شاہ حاضر۔'' محلاں دے وچ کہا پَے گئی ہے کہ ایہہ مری گیا ہے۔ بہادر شاہ نوں گرفتار کر کے جلاد لے کے ٹُر پین، دربار نوں۔ تاں شہزادی خواجہ سرا نوں بُلایا ہے۔ شہزادی رُقعہ دتا ہے کہ چور گلی چوں جا کے جلدی دربار وچ پہنچ، بہادر شاہ دے آون توں پہلاں۔ خواجہ سرا دوڑ کے آیا ہے تے آ کے بادشاہ دے اگے رُقعہ رکھیا ہے۔ شہزادی لِکھدی ہے:

اے شہنشاہ سلامت!

میرا پیو مریوئی، بھرا مریوئی، ماں میری سفراں وِچ مر گئی۔ رہندا ایہو ہِک ہے جے ایس نوں مارنا ای تاں مینوں پہلے موت سزا کر۔ میرا ہور دُنیا وچ کوئی نہیں۔ ایس تاں صِرف مینوں یاد دیوایا ہے کہ میرے پیو تیرے پیو نوں ماریا ہا۔ توں خود مارن آلا ہیں تینوں سزا کائی نہ ہووے تے بہادر شاہ نوں سزا ہووے۔ ایہہ کِتھوں دا قانون ہے؟

اتنے نوں بہادر شاہ پیش ہو گیا۔ بادشاہ آکھیا،''بھراواں نالوں مینوں توں پیارا کوئی نیہوں۔ میں تینوں کدی ماف نہ کراں ہا، پر ایس غریب تے مینوں ترس آ گیا ہے۔ ایہہ وی مردی ہے۔ ہُن مریندا نیہوں۔ میں تینوں مُہم گھتناں ہاں۔ غازی خان نواب نوں بمعہ فوجاں تے بمعہ وزیراں دے قید کر کے لے

آ۔''

اودوں لکھاں دی پلٹن لے کے چڑھیا ہے، تے ایہہ مُغلاں دے بائیں ہتھ دا کھیل ہا۔ جا کے اوس سارا دربار بمعے غازی خان قید کر لیا ہے۔ گرفتار کر کے حُکم دتا ہے۔ اکھے، ''گامن کیہڑا ہے؟'' اکھے، ''جی! میں ہاں۔'' بہادر شاہ گھوڑے توں اُتریا ہے۔ بہادر شاہ آکھیا، ''ایس دے اُتے سوار ہو جا۔'' اوس آکھیا، ''ایہہ گھوڑا تے میری جگہ دیہو چاں، چند دیہاڑے ٹکڑا کھادھا ہے ایس بلوچ دا۔'' اوس آکھیا، ''میں نہ اِنج کرسکدا ہاں نہ اُنج کر سکدا ہاں۔'' ایہہ نمانا گامن بڑا پریشان بھئی غازی خان قیدیاں دے وچ ہے تے ایہہ شاہی مہمان مگر مجبور ہے۔ دِلی دربار نوں آ وڑن تاں بادشاہ نے آکھیا، ''غازی خان دا ڈیرا ضبط۔ نوابی توں معزول تے ایہہ گل ہے کہ میں ایہنوں ویکھنا ہی نہیں چاہندا۔ عُمر قید سزا۔ ٹھو وچ جیہل دے۔''

گامن وی دربار دے وچ بیٹھا ہا۔ پُچھیا ہے بادشاہ، ''گامن کون ہے؟'' اکھے، ''جی ، میں ہاں۔'' اکھے، ''تیری مشہوری کیوں ہے؟'' اوس آکھیا ''جی، ترائے تعریفاں ہن میرے وچ۔ میں بولنا چنگا جاندا ہاں۔ کھاونا پیونا جاندا ہاں تے اُٹھنا بہنا جاندا ہاں۔'' بادشاہ آکھیا، ''ایہہ ترائے چیزاں ہر کوئی جاندا ہے تیرے وِچ وکھریاں ہن۔'' اوس آکھیا، ''جی ہاں، بولنا سچ دا تے بندے کُوڑ مریندن۔ کھاونا حلال تے حرام کھاوندِن۔ بہنا تمیز دا ہا تے بدتمیز ہِین لوک۔ اپنی جگہ نہیں سیہاندے۔'' بادشاہ ایہنوں غالیچے اُتے جگہ دِتی ہے۔ بادشاہ آکھیا، ''غالیچے چھنڈو۔'' ہر کوئی کھلا۔ گامن بیٹھا رہیا ہے۔ بادشاہ آکھیا، ''توں نہیں اُٹھیا بھائی؟'' اوس آکھیا، ''مینوں پتہ ہے پرائی شے منگیندی ہے۔ میں غالیچے اُتے لت دِتی ہی کدی نہیں۔ ہمیشاں میں اپنی لت اُتے غالیچہ دے بہناآں۔''

بادشاہ آکھیا ''چلو تینوں شاہی دربار دی کُرسی دا حقدار کیتا جاندا ہے۔'' شاہی دربار دی کُرسی دا معنا ہوندا ہے، اوہنوں شاہی دربار وچ بولن دی اجازت ہوندی ہے۔

گامن نوں ڈھیہونا کُرسی دا تے شالا جٹ دا جھاکا نہ لہے۔ درباریا کوئی امیر یاں وزیر گل کرن لگے فلانی جگہ تے ایہہ واقعہ ہو گیا ہے۔ گامن آکھے، ''ڈِٹھا ای؟'' اکھے، ''نہیں۔'' ''جھوٹھ وی تاں ہو سکدا ہے۔'' کوئی گل کرن لگیاں آکھے چونکہ یاں چُنانچہ۔ گامن آکھے، ''ایس گل کیہڑا فائدہ دتا ہے عبارت نوں، ایویں فضول گل کر کے بادشاہ دا وقت ضائع کیتا ہئی۔'' بادشاہ خود ایسے طبیعت دا ہا۔ آن درباریاں دی تباہی کیتی اوس۔ اخیر درباریے تنگ آ گئے۔ کوئی بندہ گل نہ کرے۔ کچہری چُپ بھئی گامن بیٹھا ہے۔

گامن روٹی کھاوندا ہا وِچ لنگر شاہی دے۔ لنگر شاہی دے وِچ مریلا خان پہلوان ہا بادشاہ دا۔ اوس چوتا وٹیا ہووے۔ مالشیا ہویا ہووے۔ اوہ لگا آوے کسے دے اگے، دوویں ہتھ ہک ہتھ نال نپ کے اوہدے اگوں کھانا کھا لوے۔ کھانا کھاجن دی تاں ایڈی کائی ناہی، اوس دے پچھے چاگھ لگ جاوے۔ گامن ویکھدا رہوے تے آکھے خُدایا بچائیں ایس توں۔ ہک دیہاڑے بادشاہ اشارہ کیتا مریلے خان نوں۔ گامن دے اگے آ کے اوہ بہہ رہیا ہے۔ گامن ہٹدا ویندا ہے تے کھانا اگانہہ کریندا ویندا ہے۔ مگروں اوس نوں ہُج ہائی۔ اوس دوویں ہتھ گامن دے نپ لئے۔ گامن آکھیا، ''پہلوان! میری ہِک گل سُن۔ میں فوجی آں توں پہلوان ہیں کُشتی دا۔ جتھے تیرا دنگل ہوندا ہے اوتھے دُھوڑاں اُڈدیاں ہن۔ جتھے میرا دنگل ہووے اوتھے فوارے خون دے چلدِن۔ جتھے تیرا دنگل ہووے اوتھے تاڑیاں دے کڑکار ہوندِن۔ جتھے میرا دنگل ہووے اوتھے

بھیریں نوں سٹاں وگدیاں ہن۔ جتھے تیرا دنگل ہووے اوتھے عطر چھڑکائے جاندِن۔ جتھے میرا دنگل ہووے اوتھے مُرداراں دیاں بوئیں آوندیاں ہن۔ تیرے میرے کسب دا بڑا فرق ہے۔ میں تینوں آہناں ہاں کھانا کھا۔ توں میرے ہتھ نپ گیا ہیں۔ ہُن ترکڑا رہیں، میں ہتھ چھُڑاونے ہن۔'' گامن جھٹا ماریا تے اوس ہتھ چھُڑا لے۔ اوس خونی خفا گردن نوں ہتھ گھتیا۔ گامن دی تلوار پئی ہائی، میان وچوں چھک کے اوہدا پٹ اپنے پٹ تے چاڑھیا تے اُتوں دھسی تلوار۔ اوہدے پٹ وچوں لگھا کے اپنے وچوں وی لگھا کھلاری۔ بادشاہ وی بیٹھا ہا۔ جوں مارکے تکیا تاں جیویں ایہہ چھوہر پھلیتے کھیڈ دِن۔ دوہاں پٹاں وچوں تلوار باہر نکلی تاں اوہ چیکیا تے گامن کھاوے بیٹھا تے آکھے،''کھا، کھچ دی کھچ، میں تینوں پہلے آکھیا ہے جتھے میر ادنگل ہووے اوتھے خون دے فوارے اُڈدے ہوئے تے جتھے تیرا ہووے اوتھے دُھوڑاں اُڈدیاں ہین۔ تیرا میرا ہک میدان ہے۔'' بادشاہ دوہاں نوں ملہم پٹیاں کرائیاں تے مریلا لنگر چھوڑ گیا تے وت نہ آیا۔ مارکے آکھیا،''شُکر ہے رب دا ایہہ بلوچ آیا ہے نہیں تاں اسیں تاں اُڈ گئے ہاسے۔''

گامن نھاون ویندا ہا کُھوہ تے۔ درباریاں ساریاں نوں ایہہ بھئی ایہدا کُوڑ کڈھیے۔ کُھوہ آلے نوں اکھیونیں،''جدوں نھا کے ہٹے کُھوہ چھڈ دیویں۔'' ''گامن نھاون گیا ہائیں؟'' اکھے،''ہا۔'' ''کھوہ وہندا ہا؟'' ''ٹُریا ہام تاں وہندا ہا۔ ہُن اللہ جانے۔'' مطلب ہے اوہدی فطرت وچ کُوڑ نہ۔ درباریے بڑے تنگ بھئی نہ آپ کائی گل کریندا ہے نہ کرن دیندا ہے۔ بادشاہ نوں درباریاں آکھیا،''ہک پنجاب دا جٹ آیا ہے تے سارے دربار دِلی دے نوں ہنگال گیا ہے۔ آپ ایہہ گل کریندا کوئی نہیں۔ ایس توں کائی گل سُن۔ اسیں

ایہنوں پکڑ یے۔''

بادشاہ آکھیا،''اج رات نوں دربار لیندے ہاں۔ میں آکھساں اج میرا کہانی کان دِل ہے۔ میں اوس ویلے تُسانوں آکھساں۔تُساں نسنگ گُوڑ مریائے۔ گُوڑ توں ایہہ کڑپدا ہے۔ ایس تُسانوں ٹوکنا تے میں آکھنا توں سُنا۔'' اوہناں آکھیا،''ایہہ بھی ٹھیک ہے۔'' بادشاہ حُکم دِتا اج رات دربار لاونا میرا کہانی کان دِل ہے۔ گامن وی وِچے۔''ہلا۔'' وزیر نوں بادشاہ آکھیا،''کائی کہانی سُنا۔'' اوس آکھیا،''جی دیو ہویا ہے جی ہِک دیو۔ کھوہ جیڈا مونہہ۔ تندور جیڈ یاں ناساں۔'' تاں گامن آکھیا،''لاحول ولا...... سوہریا کیڈا گُوڑ دَھکیا ای۔'' ''اچھا۔'' بادشاہ آکھیا،''توں نہ کر۔'' دُوئے نوں آکھیا،''تُوں کر۔'' اکھے،''ہِک شہزادی پنج پھُلاں رانی، سبحان اللہ۔ گل کرے تاں مونہہ وچوں پھُل پنج ڈھاہندے ہان۔'' گامن آکھیا،''پھُل سدِیندا ہے سوہنیاں گلاں نوں۔ سوانیاں دے مونہوں رچھوں ڈھاہندیاں ہن۔ کدی پھُل وی ڈھٹھِن۔'' بادشاہ آکھیا،''مُڈھوں گل توں سُنا، گامن۔'' اوس آکھیا،''جی میں تاں کہانی کیتی کدی نہیں۔'' بادشاہ آکھیا،''میں سُن کے چھوڑنی ہے۔ دوئیاں نوں کرن نیہوں دیندا۔'' ''چلو جی میں سُنیندا ہاں۔''

گامن آکھیا: جی اللہ تعالیٰ اپنی پچھان واسطے ہِک قلعہ تیار کیتا ہے۔ جیس دا ناں بدن کوٹ رکھیا ہے۔ حُکم دتا ہے رُوح بادشاہ نوں کہ ایس دی جا کے آبادی کرے۔ پنج مہینے دا بچہ پیٹ وچ ہووے تاں آہدِن روح پوندا ہے۔ بچہ جمدا ہے مگر اوہنوں ہوش نہیں مُوتراں وچ ودا لُڑھدا ہے۔ گامن آکھیا، اللہ تعالیٰ حُکم دتا ہے عقل وزیر نوں کہ ایہدے نال توں رل، تاں آباد ہوندا ہے بدن دا کوٹ۔ عقل وزیر آ گیا ہے۔ بدن کوٹ دا قلعہ رونق پکڑ گیا ہے۔ دیہاڑیاں

توں بعد رُوح بادشاہ نوں لڑکا ڈِھیہا ہے، جیس دا ناں دِل بادشاہ رکھیا گیا ہے۔ کنھاں دِناں دے بعد عقل وزیر نوں لڑکا ڈِھیہا ہے، اوہدا ناں نظر وزیر رکھیا ہے۔ رُوح بادشاہ حُکم دتا ہے۔ ''نظر وزیر۔'' اکھے، ''جی۔'' ''توں میرے پُتر دل بادشاہ دے نال جا۔ شرع دی مسجد ای وچ شعور قاضی بیٹھا ہے۔ اوہدے کولوں علم فقر دا پڑھو۔'' ایہہ دوویں لڑکے آ گئن پڑھن کان علم فقر دا۔ شعور قاضی اوہنوں علم فقر دا پڑھایا ہے۔ جیہڑے ویلے تحصیل علم دی طے کر گئے۔ اوس ویلے شعور قاضی روح بادشاہ دے دربار وچ آ گیا ہے کہ مینوں انعام دیوو۔ لڑکے تُساڈے پاس ہو گئن۔ رُوح بادشاہ شعور قاضی نوں اسرار ربی دیاں خلعتاں عطا کیتیاں ہن۔ اوہ خوش ہو کے دُعائیں دیندا چلا گیا۔ رُوح بادشاہ حُکم دتا ہے، ''ہلا تسانوں پتہ ہے علم فقر دا کیوں پڑھایا گیا ہے؟'' اکھے، ''تُساں دوواں جا کے توبہ دا قلعہ آباد کرنا ہے۔'' اوہناں دوہاں بچیاں آکھیا: پھیر سانوں سامان سفر تاں دیو۔ ''ہاں لوو۔'' ہوا دا گھوڑا آتش دا کوڑا۔ آبرو دے کپڑے عزت دے ہتھیار دے کے اوہناں نوں بندگی دے رستے اُتے لایا ہے کہ ایہہ سدھا وچ توبہ دے قلعے وچ جا سی۔

ایہہ چلدے چلدے توبہ دے قلعے وچ آ گئے۔ جوں تکیا ہے تاں توبہ دا قلعہ ہے۔ استغفار دا دروازہ ہے۔ خوف دا تخت ہے۔ حیا دی کُرسی ہے۔ نیکیاں دی آبادی ہے وچ۔ دل بادشاہ آ کے خوف دے تخت تے بہہ گیا ہے۔ نظر وزیر حیا دی کُرسی اُتے۔ رعایا اکٹھی کیتی ہے بھئی میری شاہی وچ خوش ہو۔ اوہناں آکھیا، ''تھاں مر گئے ہاں۔'' ''کیوں؟'' اکھے ''نستر (شیطان) کوتوال تے فساد (نفس) پیادہ وسن نہیں دیندے اسانوں۔'' دل بادشاہ غضب وچ آ گیا ہے۔ اوس آکھیا، ''ہمت پیادہ۔'' اکھے، ''جی'' اکھے، ''دوہاں نوں گرفتار کر کے

میرے کول لے آوَ۔'' نستر کوتوال نس گیا۔ ہمت پیادے جا کے فساد پیادے نوں نپ لیاندا۔ حُکم دتا ہے دل بادشاہ، ''مار ایس نوں جھانبڑ سلوک دی۔'' جیس ویلے ہمت پیادہ اوہنوں سلوک دیاں جھانبڑاں مارن لگ پیا ہے تاں اوس حال حال دھک دتی۔ اوہناں آکھیا، ''اگے توں فساد گھتدا رہیا ہیں تے اج سزا توں حال حال۔'' اوس آکھیا، ''میں کوئی پیڑ توں نہیں پیا گھتدا حال حال۔'' ''ہلا۔'' ''حال حال تے ایس توں کریناں ہاں کہ ایس دربار وچ انصاف کوئی نہیں۔'' دل بادشاہ پُچھیا، ''انصاف کیویں نہیں؟'' ''جے ایہہ تیرے کجھ لگدے ہوندے، ایہہ توبہ دے قلعے آلی رعایا تاں حسن بادشاہزادی کول شیشہ آب حیات دا ہے، ایہہ تینوں اوس کولوں لے دیویندے تاں جوں تینوں موت نہ آوے۔'' دِل نمانا دوشئیں دا بہُت شوقین ہے۔ حُسن دا وی تے ہمیشاں زندہ رہن دا وی۔'' دِل بادشاہ آکھیا، ''ہمت پیادہ جا کے اوہنوں آکھ تینوں دِل بادشاہ آہدا ہے کہ شیشہ آب حیات دا دے۔ نالے میرا سلام دیویں۔''

ہمت ٹُر پیا۔ دروازے دے وِچ آیا ہے تاں زُہدی فقیر رب رب کریندا بیٹھا ہے، آونا ہے جیہنے میرے نال، عشق دے قلعے وچ، حُسن بادشاہزادی کول۔ اوس آکھیا، ''دل نال ہوندا آواں ہا۔ پر تیرے نال تاں نہیں آویندا۔'' ٹُر پیا۔ رستے اُتے آیا ہے تاں مشقت فقیر بیٹھا ہویا ہے۔ آونا ہے میرے نال۔ اکھے، ''کِدے؟'' اکھے، ''عِشق دے قلعے وچ حُسن بادشاہزادی کول۔'' ''دل نال ہوندا تاں آواں ہا پر تیرے نال نہیں آوِیندا۔'' اگانہہ آیا ہے تاں تکیا ہے کہ سرحد ہے جیہڑی توبہ تے عِشق دے قلعے دے درمیان ہے۔ اک دریا پیا لگھدا ہے۔ اکھے علامت دی ندی وچ ملامت دی کشتی ہے۔ سُولاں دے وجھ ہن۔ آہیں دے چپے ہن۔ وسوسہ ملاح ہے۔ ہاں بھئی جیس چڑھنا ہے۔ ہمت چڑھ

بیٹھا ہے۔ جیس ویلے پار ٹپن تاں صبر دیاں چوبتریاں آ کھیا، ''ہلا بھئی ونوار دے کے جا۔'' ہمت آ کھیا، ''بھلا کدی ہمت وی ونوار تے آیا ہے۔'' ''ونوار دے دے، میں بادشاہ دا گھلیا ہویا ہاں۔'' صبر دے چوبترے اُٹھے تے اوہناں ہمت نوں چاں ڈھاہیا تے آدمیت دے کاٹھ چاں مارے۔ اوہ رووے پیا۔

صُبح دا وقت ہے کہ حُسن شہزادی دے دو بھائی ناز تے نیاز ایہہ علامت دی ندی دا شکار ہڈ دھے آوندِن۔ اگوں تکیا نیں تے ہمت روندا پیا ہے۔ اوہناں نوں ترس آیا۔ اوہناں اوہدی آدمیت دی ِکلی چاں کڈھی۔ ہمت بھج وگیا۔ عِشق دے قلعے دے باہر وار تکیا ہے تاں درداں دا کُھوہ ہے۔ آہیں دے لوٹے ہن۔ وچھوڑے دی ماہل ہے۔ فراق دی گادھی ہے۔ نیناں دی جوگ ہے۔ عشق ملنگ گادھی اُتے تردد دے باغ نوں پانی دے رہیا ہے۔ تردد دے باغ وِچ مُراداں آرائن ہے۔ اوہ پھُل چُندی ودی ہے شہزادی کان۔ ہمت اوس کول آیا ہے تے آکھیوس، ''مینوں دِل بادشاہ گھلیا ہے آب حیات دا شیشہ لین کان۔'' اوس آ کھیا، ''میں کیہ جاندی ہاں دِل کتھے ہوندا ہے؟'' دِل ہمیش مُراد دا مُتھاج ہوندا ہے کہ میری مُراد پجُے۔ ہمت جھگڑا کریندا پیا ہے تے حُسن بادشاہزادی اپنے محل وچ بیٹھی ہے۔ عشق دے قلعے وچ اوس سد ماریاہے۔ سہیلیو، چھ سہیلیو۔ سُکھ، خوشی، سلامتی، حیرت، صحت تے غیرت ایہہ بھج کے آ گئیَن۔ اکھے، ''درداں دے کھوہ توں پانی بھر لے آوَ۔'' گاگراں اخلاق دیاں اوہناں دے سِراں اُتے ہن۔ اوہ چلدیاں درداں دے کُھوہ تے وگ گئیَن۔ اگانہہ اوہناں تکیا ہے تاں ہمت جھگڑدا کھلا ہے مُراداں نال۔ شہنشاہ صاحب! گامن آ کھیا، غیرت نوں غیرت آئی ہے اوس ہمت نوں درداں دی ماہل نال بنھ کے وچھوڑے دے کُھوہ وچ لمکا دتا۔ پانی بھر کے گئیاں ہن تاں شہزادی پچُھیا، ''حیرت کیوں حیران

ہیں؟'' اوس آ کھیا، ''کیڑا غلط کیتا ہے؟'' ''کا ہیں؟'' اکھے، ''ایس غیرت۔ ہمت نمانا دِل بادشاہ دا بھیجیا ہویا مُراداں نال لڑدا کھلا ہا۔ ایہہ گئی ہے، اوہنوں درداں دی ماہل نال بنھ کے درداں دے کھُوہ وچ لمکا چھڈیا سوں۔'' شہزادی آ کھیا، ''کھُوہ وچوں کڈھ لے آ۔'' اوس کڈھ لیاندا۔ ہلا ''گل دس''۔''جی ، دل بادشاہ بھیجیا ہے شیشہ ہے تیرے کول آب حیات دا۔'' اوس آ کھیا، اوہنوں جا کے آ کھیں:

وُٹھّن والی دی کائی چال اولّی
بنھ کے ٹلا ٹھِل پئی ہکلّی
اگوں پتّن، سیساراں، شینہاں چُنڈ جا ملّی
آپ توں آویں وے ہور کوئی نہ گھلیں
ساڈی سِک نہیں لہندی باجھ کیتیاں گلیں

سُنی وتنی ہاں بھیڑی دا ڈھول ٹُراوَ ہے
دسی نہ جاندا دیس کیہڑے نوں جاوَ ہے
ودا وِدعے کریندا ہے وت نہ دا آوَ ہے
تیر وچھوڑے دا تن میرے نوں لاوَ ہے

جے توں چلیا ہیں تاں ہنجوں نالے موں چلیاں
میں درد رنجانی دیاں، نہیں رہندیاں ٹھلّیاں
میں آ تن موہرا ہے، سُنج دِسن گلیاں
کدی پرت مُہار نوں سجّاں مان سُکھلّیاں

گُھوک وے رنگلا، تیرا کاٹھ کویہا
ایدوں کوئی سد مریندا، میرے سجناں جیہا
ہِک ہور چاں ماریں، اگلا من تے رہیا
عِشق ڈھولے دا ہے، مُول نہ ہوندا بیہا

گُھوک وے رنگلا، تیرے مُنے ہن بیت دے
میتھے وی آئے پراہنے، کِسے مُلکھ ولایت دے
پر سیو کرو چاں داعی، کول وسن دے لائق دے
بھیڑی تے کدوں پے رہندِن، جالُو جھٹ تے سیت دے

جا اوس آ کھیا، ''سد لئے آ۔'' ہمت خوشی نال آ گیا ہے۔ دِل بادشاہ نوں آ کھیا ہیس، ''اوہ سدیندی ہے۔''

میں مچھلی دریا دی، وے توں بگلا بن کے آ

دل بادشاہ ٹُر پیا ہے، نظر وزیر ٹُر پیا ہے۔ مُشقت فقیر ٹُر پیا ہے، سارا قلعہ ٹُر پیا ہے۔ دِل جوں ٹُر پیا ہائی۔

جِت ول آپ ڈولاندی، چانن لے گئے نالے

ایہہ آئن جی۔ وسوسے ملاح ہوریں نال ہن۔ صبر دے چوبترے وی نالے ہن۔ ناز و نیاز وی نال ہے۔ آن کے درداں دے گُھوہ تے ڈیرا لا دِتا نیں۔ پیغام بھیجیا ہے۔

سیّاں مہندی آندی گھول کے، ہُن صاحباں ہتھ لا
تیرے کال گاون سہیلیاں، توں ہتھیں لاگ دِوا
توں نِت اُڈیکیں کھرل نوں، اج بُوہیوں بیٹھا ای آ

جٹ پاسا جھل دا چیریا، کوئی خوف خطر دا راہ
ڈردا ناہیا موت توں، ہئی مرنوں بے پرواہ

جاؤ، اوہنوں آ کھو آ جاوے۔ اوس دروازے کھول دتے۔ تکیا ہے عشق دا قلعہ ہے۔ محبت دا دروازہ ہے۔ شہرت دے بزار ہن۔ طمعے دیاں دوکاناں ہن۔ ہر نام سیٹھ سودے تول تول دیندا بیٹھا ہے۔ دل بادشاہ آ کھیا ہے، ''میں شہزادی کول جاونا ہے، کُجھ تحفے پیش کرنے ہان۔ کائی شے ہئی؟'' اکھے، ''بڑیاں چیزاں کام، کرودھ، لوبھ، موہ ، ہنکار، خودی، تکبر، تُہمت ، بہتان۔'' دِل بادشاہ آ کھیا، ''شئیں بہوں گنیاں ہے نی، میرے کول پیسے نہیں۔'' اوس آ کھیا، ''ایہناں چیزاں دا پیسہ میں کوئی نہیں لیندا۔'' ''ہور۔'' اوس آ کھیا، ''یقین لے لینا تے ہر شے دے دیونی۔'' آ کھدِن : گامن گل کریندا بیٹھا ہے تے دربار وِچ ہر بندے دیاں ہنجوں فرفر پیّاں کریندیَن کیوں جوں اوہ پہنچے کھلے ہان۔ اعتراض کاہیں کرنا ہا۔

گُھرے دمامے عشق دے، مارُو وگیا ہے ڈَوں
تیرا واسا ہے کھیوے شہر وچ، جیس دروازے نوں
توں گھلیا ہیں کیہڑے کم نوں، بیٹھا ہیں راوی رَوں
تینوں چڑھ گئے کھوپے گرد دے، گیوں دلیلوں بھَوں
کر وعدہ یاد مسیت دا، توں سُکھی نین نہ سَوں

رو رہی ہے ہر شے۔ شہشاہ پُچھیا ہے، ''ہاں پھیر گامن۔'' اوس آ کھیا، ''شہزادی خوش ہو گئی ہے۔'' اوس آ کھیا، ''غیرت! جا کے حقیقت دے جالے وچ شیشہ آب حیات دا پیا ہئی اوہ چا لے آ۔'' مطلب کیہ ہے گل کرن آلے دا بھئی ایتھے آ کے بچ جاوے تاں وی گل حقیقت تے اپڑ ویندی ہے۔ غیرت

نوں آئی غیرت تے اوس آب حیات پی چھڈیا تے شیشہ توڑ چھڈیا۔ ایسے گلوں اج تائیں جیوندی ہے۔ تاں اوددوں حیرت حیران ہو گئی۔ حیرت آکھیا، ''اوہ ویکھو کیڈا قہر کیتی کھلی ہے۔ شیشہ توڑ چھڈیا سوں تے آب حیات پی چھڈیا سوں۔'' ایتھے آ کے گامن آکھیا، ''دِل بادشاہ تے حُسن شہزادی دیاں واگاں اختیار دیاں تڑٹ گئیاں۔'' کھیت ایمان دا شیطان مردود اُجاڑ گیا ہے مطلب کیہ اوہ بُرا کر بیٹھے۔

بادشاہ رو کے آکھیا، ''گامن۔'' اکھے، ''جی۔'' ''منگ انعام۔'' ''غازی خان چھوڑ دے تے ڈیرا اوہدے ناں بحال کردے۔'' بادشاہ آکھیا، غازی خان میں عُمر ساری نہیں چھوڑنا تے ڈیرے دا مالک تینوں بنا چھڈیا ہے۔''

جوں داغ دوراڑا پینڈا، وچ کوساں پندھ ہزار
ایہہ دُنیا بیلا حرص دا، وچ عزازیل سردار
ایتھے گھوڑے دوڑے نفس دے، جیہڑے بہُت تیز طرار
ایتھے بلعم بعور وی ڈھے گیا، بن رنڈی دا یار

''میں تاں دُنیا نوں ایڈیاں چنگیاں ای نہیں جاندا پر ایہہ آہدا جاساں بادشاہ بندہ چنگا ہا پر زبان دا کچا ہا۔'' بادشاہ آکھیا، ''گامن میں ایہہ جیہڑی کیتی ہے تینوں تولن کان کیتی ہے بھئی کتنے پانی وچ ہیں۔ میں غازی خان دے ناں ڈیرا بحال کر چھڈیا ہے تے اوہنوں آزاد کر دتا ہے۔'' ایہہ غازی خان نوں چھڈا کے گھر آیا ہے۔

جگھتیار ہرل

جیس ویلے ہوئے نیں نا ایہہ جھنگ آلے سیال، بھکھر، منکیرے توں لے کے شیخوپورے تیکر ایہناں دی ریاست ہائی۔ نواب ولی داد خان دا زمانہ ہویا ہے۔ نواب ولی داد خان اگے رجوعے آلیاں ٹکے نہ تارے۔ نواب ولی داد خان دھاوا چاں کیتا۔ خِضر، علی خاں دا بھٹی جیہدی اولاد خضرانے ہن، ایہہ سجا بازو ہویا ہے سیال دا۔ ایہہ وی نال ہویا ہے۔ رجوعے نوں ویڑھ آ گئن۔ ہاتھی جھومدے کھلِن۔ رجوعہ پیا اوبھاناں کولوں لگ کے ساڑ مُراد آلے تیکر۔ ایہہ رجوعے دی رعیت ہے۔ اسوار دھروڑ گئن۔ رعایا نوں پتہ لگا۔ قوماں اکٹھیاں ہوون لگ پئیاں۔

جکے کیاں دے وچ بندہ گیا ہے بھئی رجوعے نوں اج ویڑھ ہے۔ جکے کیاں دے وچ ڈھول وگ گیا ہے۔ جگھتیار ہرل ہویا ہے۔ ایہدی شادی نوں ترینا چوتھا دیہاڑا ہائی۔ جگھتیار بھج کے اندر آ وڑیا ہے، ہتھیار چاون کان۔ سوانی جگھتیار دی نوّرنی نار ہے۔ اُٹھی ہے تے اوس باہروں جندرا چاں ماریا ہے بھئی نہ جاوے۔ دوئے نکلے جاندِن۔ ڈھول وگدا جاندا ہے۔ جگھتیار دی ماں بھج کے آئی ہے تے اوس نونہہ توں پچھیا ہے، ''ہرل نکلے ویندِن تے جگھتیار کِدے

ہے؟'' اوس آکھیا، ''چُپ کر اندر وڑیا ہے تے میں باہروں جندرا چاں دتا ہے۔''
ہرِل ایدوں نپیا ہے مَلّنا۔ اوس ماریا ہے تے جندرا ترُٹ گیا ہے۔ اندر وڑ گئی ہے تے پُتر نوں دھکا دے کے باہر کڈھیاس تے آکھیاس، ''رجوعے اج دھاڑیں ہن، تے میں تینوں رجوعے دی قُربانی کان جایا ہویا ہے۔ سوہریا! سیداں دے لنگاں نوں ہتھ پئے کھلِن تے تُوں ایتھے اندر وڑیا پیا ہیں۔ ونج وی سہی تے جے کنڈ وچ ہِک وی جھلیائی تاں میں بتری دھاراں ماف نہ کریساں۔''
جکھتیار چڑھیا ہے۔ اگانہہ آیا ہے تاں رجوعے نیت بنائی ہے ساریاں رل کے بھئی قرآن مجید میلا کرینے آں۔ نالے ٹکے تاریے نالے مافی منگیے۔ جکھتیار آیا۔ اوس آکھیا، ''مینوں ماں گھر نہیں وڑن دیندی۔ میں لڑائی کرنی ہیں۔ تُسیں تاں اج رجوعے دا اڈا لاہو او۔'' ہِک بندے آکھیا، ''سوہریا! ایہہ فوجاں ویکھ۔'' اوس آکھیا، ''ایہہ ون ون دی لکڑ ہے۔ تنخواہی بندے ہن۔ جتھے اساں یک مائیاں کھلیاں ہوونا ہے ایہناں کوئی ساڈے اگے تکنا ہیں۔''

سچ مائیاں دے بیٹے، جیہڑے مرد کہاون
جتھے چپے چیکن سار دے، دھرّک اوتھے لاون
جتھے وسے جھمب تلوار دی، نہ قدم ہٹاون
جتھے بُکن شیر مریلڑے، لگھ اوتھے جاون
وانگ پتنگاں جان نوں، چاں گھول گُھماون
مر جاندے ہِک بات نوں، لجپال وکھاون

ہِک بندے آکے لڑائی کرنی ہے۔ قُدرت خُدا دی جیویں جکھتیار آکے الایا ہا، کٹک سیال دے چل پئے۔ نواب والی داد خان سیال تمبو دے بوہے اگے کھلا ہے۔ نال خضر بھٹی کھلا ہے علی خاں دا، بھوڑانی آلا۔ایہہ ہُن اپنے ساہ

گِندے کھلِن بھئی اودوں ہٹنا نیں تے اساں مری جاونا ہے۔ اوہناں نوں چِک کے ہٹن تاں جکھتیار اگے لگا ہویا ہے تلوار ہتھ دے وچ ہیس۔ مگر دھاڑ رجوعے دی ہے۔ اوتھوں جکھتیار الایا ہے،''ہلا نواب ولی داد میں آیا ہاں۔'' خضر سمجھیا مری تاں گئے ہاں دوویں پر میرا حق اِنجیں ہے میرا سِر وڈھ کے نواب ولی داد آل ہتھ کرن۔ خضر، علی خاں دے موڈھیوں نپ کے دھکا دتا ہے تے ولی داد نوں اندر کیتا ہے تے بوہے اُتے کھلو کے تلوار جھپی سوں۔''ہلا بھئی مارکا! مینوں وڈھ کے جاونا ہے۔'' تاں جکھتیار تلوار اُلاری ہے تے مگروں کسے رجوعے دے بندے سد کے آکھیا،''سِر دے وچ مچائیں، ایہہ خضر، علی خاں دا بھٹی ہے تے سجا بازو بنیا ہویا ہے سیال دا۔'' تلوار اُلاری ہوئی ہا جکھتیار۔ ایہہ خضر، علی خاں دا بھٹی بھوڑانی آلا۔ اُلاری ہوئی تلوار اوس میان وچ سٹ لئی ہے۔ ایس آکھیا، ''خضریا! وڈھاؤں سِر ہا جوں اساڈے دُشمن نال آیا ہیں پر اج توں مری جاویں تاں ئیں چِتھاں توں سخیاں دا ناں بُڈدا ہے۔ لکھ مرے لکھ پال نہ مرے۔ تیرا مارنا نہیں پُجدا۔ ساڈی نیں نوں ایہہ لاج لگدی ہے۔'' ایڈا سخی ہویا ہے۔ حالاں کہ اوہ کوئی منگدا تاں نہ رہندا۔ صرف ایہہ بندیائی ہے بھئی ایڈا آدمی مارنا ساڈی نیں نوں گھاٹا ہے۔ خضر آکھیا،''مینوں بچاؤنا ہئی تاں سیال بچاؤنا پوسی۔ میرا سر تاں سیال نال ہے۔'' مُڑ رسائی ہوگئی۔ پیسے دے چھڈ یانیں۔ ایہہ ہویا ہے جکھتیار ہرل۔

ایہہ جکھتیار برادری نال لڑ پیا۔ جکھتیار گھر دا ہے تے لطیف فتیانا ہویا ہے گڑھ فتیانے دا، راوی تے۔ اوہدے نال ویر بن گیا۔ اوس مگروں دھاڑ دِتی۔ اوس آ کے جکھتیار دیاں مجھیں مار لئیاں تے کٹی وی نہ چھوڑی۔ ہرلاں دھڑ نہ کیتی جوں لڑے ہوئے ہائن۔ آپ گھر کوئی نہ۔ مجھیں لے کے اوہ لگا گیا۔ جکھتیار گھر

آیا ہویا ہے۔ پچھلی رات ہووے تاں جکھتیار دی سوانی اُٹھیوے۔ مدھانی ہتھ وچ
نپ کے وین کرے تے مجھیں نوں سدّے:

مجھیں کُبّے نُور دے، ڈاڈھا سر جہان دا
مویاں ہتھ نہیں آوندیاں، پر کھڑیاں وی گھاٹا جان دا

جکھتیار آکھے سوانی نوں، ''توں جیون تاں دیندی نیہوں۔ نال میرے ہے کوئی نہ۔ میں مرنا آں۔'' جکھتیار اوتھوں چڑھ بیٹھا ہے جکے کی توں۔ جھنڈے کی بُرج وچ اسالت گلوتر بیلی ہویاس۔ اوس کول گیا ہے۔ اسالت جُھکھّن لگ پیا۔ فلانے بندہ ماری بیٹھن تے نہیں پیا اپڑیندا۔ اوہ مال ماری بیٹھن نہیں پیا اپڑیندا۔ جکھتیار آکھیا، ''چنگا میں تاں وینا ہاں۔ میں تاں آیا ہام ایس کم کان توں میتھوں وی لتھا پیا ہیں۔ میں تینوں کیہ آکھنا ہیں۔'' اسالت بولیا، ''نہیں جکھتیار توں بیلی ہیں۔ میں جد دی پگڑی سِر تے ولی ہے، ایہہ سِر میں سجناں کان رکھیا ہویا ہے۔ میتھوں اپنے لیون یاں نہ لیون توں تک آیا ہیں، اُٹھی۔''

ایہہ دوویں چڑھ بیٹھے۔ رجوعے توں لکھن پئے۔ اسالت آکھیا، ''ایتھے ہک گنگا ٹھاکر کاکراڑ ہے۔ میرا بیلی ہے تے ایہہ سداں تے پوڑیاں وچ گانویا ہویا ہے۔ آکھیں تاں آکھاں چاں۔'' اوس آکھیا، ''آکھ۔'' گنگے نوں اکھیونیں۔ اوہ ٹُر پیا۔ ترائے ہو گئے۔ رجوعے توں اُتانہہ ٹھُٹّی آسیاں دی کھلی ہے۔ اوہدے وچوں لکھن لگے تاں گنگے آکھیا، ''جرا ترائے کانے ہوندِن۔ جے آکھو تاں ایتھے اک حامد آسی میرا وی بیلی ہے، آکھیے چاں۔'' حامد نوں اکھیونیں اوہ ٹُر پیا۔ چار ہو گئے۔ چار بندے ہن تے دھاڑ راوی نوں ہے۔ جیٹھ دے دیہاڑن۔ آہدن: بار ساندڑ دی وس جاوے ہا تاں ایہہ سیر گاہ ہوندی ہائی۔ بار وُٹّھی ہوئی ہے۔ ڈیہلا تے پیلھ اِنج چمکدے پین جیویں نوّرنی نارسُو ہے

کر کے کھلوتی ہووے۔ سبز چادر قُدرت نے فرش زمین دے اُتے وِچھا دِتی ہے۔ گھاہ ای گھاہ۔ راہیں دا پتہ کوئی نہیں پیا لگدا۔

پچھلی رات دا وقت ہے۔ اگوں رونگڑ آئی ہے ڈاچیاں دی۔ ڈاچیاں چھڑ یاں ہوئیاں ہن۔جکھتیار آکھیا، ''کھلو جاؤ۔ ایہہ رونگڑ سُنی نیں۔'' اکھے، ''ہا۔'' ''ایہہ لطیف فتیانے دیاں ڈاچیاں ہن تے ایہناں اُتے اسیں آئے ہاں۔ تیاری کرو۔'' اسالت گلوتر آکھیا، ''تیاری وکھری کیہڑی کرنی ہے۔ ایہا موت جیہڑی من کے آئے کھلے ہاں، پر میں ہِک گل پچھنی ہیں، ہِک واری کھلو جاؤ۔'' ''دس۔'' اوس آکھیا، ''قوم تے قوم لڑدی ہے تے اسیں چارے آپو آپ قوماں دے ہاں۔ بیلی تے بیلی لڑدا ہے تے اسیں ساہویں بیلی وی نہیں۔ اگانہہ بیلیاں دے بیلی ہاں۔ مذہب تے مذہب لڑدا ہے پر اساڈے وچ ہِک ہندو وی ہے۔ اساں راوی دی من تے مال مارنا ہے تے رجوعے دے جاندیاں تائیں ساہ کڈھن دی تھاہر وی کائی نہیں۔ میں تُہاتھوں ایہہ پُچھنا ہاں، لڑائی پے جاوے تاں تُہاڈے وچ کیہ صفتاں ہن۔ کیہ کریندے او؟'' گنگا ٹھاکر کا بولیا، ''میرے جیڈا ہیرو (ہے + رُو) کوئی نہیں۔ دہاں کوہاں تے دھاڑ پئی آوندی ہووے دُشمن دی، میں نقشے زمین دے ویکھ کے آہناں ایدوں دھاڑ ہے۔'' حامد آسی بولیا، ''میرے وچ ایہہ صفت ہے بھئی رات کالی ہووے، مُڑ بدل بن جاوے تے سفر جنگل دا ہووے تر کلے وچ ول آ سکدا ہے میں اج تائیں دھاڑ نوں بھُلی پون ای کدی نہیں دتا۔'' ''ہلا۔'' جکھتیار بولیا، ''میں دساں؟'' اکھے، ''ہا۔'' ''جیس دھاڑ وچ میں ہوواں، لڑائی پے جاوے جیویں بُڈدی پئی نوں وَجھ دے کے ملاح بنّے لا چھوڑیندا ہے میں کدّھی لا چھوڑیناں۔'' اسالت آکھیا، ''میں دساں؟'' ''ہا۔'' ''ہلا، میں مری گیاں۔'' ''کیویں؟'' اوس آکھیا، ''ایہہ گنگا

ٹھاکر کا ہیرو ہے ایس لڑنا کوئی نہیں۔ ایہہ حامد آسی راہاں دا سُونہا ہے ایہہ بڑیاں ڈَولاں کڈھسی۔ بھج جاسی۔ گڈّھ لڑائی دی ہا جکھتیار دے سِر اُتے، ایہہ خُدائی دعویٰ کیتی کھلا ہے بھئی میں ٹُڈ دی نوں بنّے چاں لیندا ہاں۔'' جکھتیار آکھیا، ''ہلا توں کیہ کرینائیں؟'' اسالت آکھیا،''نہ میں ہیرو، نہ میں راہواں دا سُونہا، نہ میں وجھّ دیون آلا۔لڑائی پئے جاوے۔ اساڈی دھاڑ چل پوے۔ میرے نال دا سنگی ولی جاوے۔ مینوں پتہ لگ جاوے۔ چلی توں ہٹ کے میں بیلی تے لڑ پوندا ہاں۔ میں کدی نہیں چھوڑیا بیلی۔''

ایہہ گلاں کر رہے تاں ڈاچیاں نیڑے آ گئیاں۔ چھیڑواں نوں جکھتیار بُلایا،''بھئی حِصہ ہے نیں تے لڑو۔نہیں تاں سائیاں نوں خبرایو۔ میں جکھتیار ہرل ڈاچیاں ماری لے جانا ہاں مجھیں دے بدلے۔'' چھیڑو پچھانہہ بھج وگے۔ حامد آسی ٹیر اگے لائی۔ دو کنیاں تے ہو گئے ۔ اک مگر ہو گیا۔ ڈاچیاں نوں چھَڑ توباں دے وسدے آوندِن۔ گردنیں اوہناں لمیاں چاں کیتیاں تے بھج پئیاں۔ حامد آسی آکھے،''ہُن سجے بھیں آوَ۔ ہُن کھبے بھیں آوَ۔''اتنے تائیں ککُڑ بانگ چاں دِتی ہے۔ جے تکیانیں تاں پو پُھٹ گئی ہے۔''حامد! ایہہ کیہڑی تھاہر ہے؟'' ''کائی نہیں سیاپ؟''اکھے،''نہیں۔'' ''ایہہ ککُڑ دی بانگ سُنی نیں؟'' اکھے،''ایہہ حمین تپے دا دربار ہے تے اوہ رُکھ رجوعے دے ہن۔'' ''ڈاچیاں پدھ نوں تاں کٹ کے سٹ چھڈیا ہے۔''

چالھی کوہ پیٹ ہے سانڈڑ دا۔ اوہناں آکھیا،''ہلا اسیں دربار توں حقے دی واری لے لویے تے توں ڈاچیاں نوں ایتھے چھوڑ جنڈویاں تے، ایہہ کجھ چِر لین، نمانیاں بھُکھیاں ہین۔'' اوس اپنی ٹَیر ڈھنگ کے چھوڑ دتی ہے تے آپ ٹانگُو تے بہہ رہیا۔''فقیراں او! حقا بھکھایو۔'' اوہناں آکھیا،''تماکو بھیڑا ہے۔''

جگھتیار آکھیا، ''ایہہ تماکُو کل تائیں نہ ہلسی۔'' حقا چِھکدِن پئے۔ رتن ہو گئی۔ دینہہ چڑھن آلا ہو گیا۔ اوس ویلے ایہناں آکھیا، ''اُٹھیو۔'' اگے آئے تاں گنگے دی ٹُیر رجدی وددی ہے۔ اکھے، ''سوہریا! اسانوں وی رجاون دے۔'' ایہہ تراہے وی بہہ رہن تے گنگا وی۔ ایہناں وی ٹُیریں ڈھنگ کے چھوڑ دِتیاں ہن۔ مگروں ایہہ وِیہہ اسوار چڑھن۔ پچھوں اوہ آئن تاں اوہناں آکھیا: اوہ رجوعے وڑ گئن۔ آؤ فقیر دے دربار تے حقے دی واری لیئے تے پچھانہہ ہٹیے۔ اوہناں آکھیا، ''فقیرا! حُقا بھکھا۔'' فقیر آکھیا، ''جگھتیار ہرل تماکُو دتا ہے تے ہلدا نہیں پیا۔'' ''ہورنال کون ہیس؟'' ''اسالت گلوتر تے حامد آسی۔'' اکھے، ''ایہہ ہُن اُٹھن۔''

اوہناں دا شکار لگ گیا۔ اوہناں واگاں چاں پرتیاں۔ گنگا ٹانگُو تے بیٹھا ہویا ہا۔ گنگے دی نظر اُتوں تردی رہی تے گلے وچوں اسوار لگھ آئے۔ گنگے دی نظر پئی اوس دھڑک ماریا۔ ''کیہ دھاڑ پئی نیں؟'' گنگا کٹیندا ڈھنگا تے اوس رجوعہ چاں تاڑیا۔ حامد آسی ٹُیر کھلی چھوڑی تے اوہ بھج کے جھاڑاں نوں وڑ گیا۔ دو رہ گئے۔ ایہہ وی چڑھ ٹُیریں تے گئے تے دھروڑ رکھیانیں۔ مگروں سواراں چھک دِتی تے جگھتیار ولی گیا تے جگھتیار بُلایا ہے، ''کیہ اسالت! بیلی تے ہٹدا ہاؤں تے میں ولی گیا ہاں۔'' جتھے جٹ جاندا پیا ہا زخمی شیر وانگوں پھریا۔ آن کے ماری ہے سانگ تے ہک اسوار ڈھاہ لیا ہے۔ دھاڑ گلی چاں دِتی ہے تے وِچوں کڈھ لیا ہیس۔ تھوڑا جیہا بھجے ہن تاں جگھتیار وت ولی گیا ہے۔ جگھتیار مُڑ بُلایا ہے۔ ویندا جٹ ہٹیا ہے۔ اوس مُڑ سانگ ماری ہے تے ہک اسوار مُڑ ڈھاہ لیا ہیس تے گلی وچوں جگھتیار نوں کڈھ لیا ہیس۔ تریئی واری جگھتیار وت ولی گیاہے تے اوس آکھیا، ''کیہ اسالت میں ولی گیا ہاں۔'' اسالت ہٹیا وی ہے

تے اوس آ کھیا ہے، ''جکھتیار یار تینوں تریئی وار ہے۔'' اوس آ کھیا، ''ٹُر چواہاں پیراں وچوں کھلو گئی ہے۔ نہیں لے نکلدی۔'' اکھے، ''وت اِنج کیوں نیہوں آہدا ٹُر دی کر۔'' اِنج مُڑ آیا۔ ہِک چنگی گھوڑی دے اسوار نوں جا سانگ ماری ہیس۔ اوہ ڈھے گیا تے کھبے ہتھ وچ اوس دا جھُگّو نپ کے لئی آیا ہے تے سجے ہتھیں جکھتیار ہے تے اپنی گھوڑی ادھ وچ ہے تے جکھتیار دے ڈولے وچوں نپ کے چھک کے وگایاس اپنی گھوڑی توں ٹپا کے وچ زین دے۔ جیس ویلے جکھتیار نوں ہجکا ماریوس تاں اپنا سجا پیر رکاب چوں نکل گیا ہیس تے آپ پھڑکدا بھوئیں تے آ پیا ہے۔ جکھتیار سِر چھڈ گیا۔ اسالت گلوتر نوں تیر جھمب آر وسن لگ پین۔ کوئی ہتھ تے لیندا ہے کوئی ڈھالے لیندا ہے۔ کوئی لگ ویندا ہے۔ کیہ راوی دے راٹھاں اولہہ کے لڑو:

لگے داء ویری نہ رہندِن، کون چھوڑیندائے بھنّے

تیر وسن لگ پئے۔ اوس ویلے جکھتیار نوں سد ماریا ہیس۔ ''کیہ جکھتیار آہدا ہوندا ہائیں میں ٹُڈدی نوں وجھّ دیندا ہاں۔ ہُن ٹُڈدی پئی ہا۔ مینوں چڑھا چاں اساڈے نیڑے کِسے نیہوں آونا۔'' جکھتیار نہیں ہٹیا۔ اخیرلا تیر اسالت گلوتر نوں کھوپڑی اِچ لگا ہے جتنا تیر دا پھل ہائی لہہ گیا ہے۔ ڈھہندی واری اوس دے مُونہوں ٹُلارا نکلیا ہے، ''جاجکھتیاریا گُوڑ کیتی آ یاری۔ ایہہ یاراں دا حق نہ۔''

میراثی پیا آہدا ہے:

اکھے تیر لطیف فتیانے دے وِنّھ گئن کیاڑی
جکھتیاریا تُوں تاں پنج پنج بنھنا ہائیں، توہیں ہِک نہ ماری
بھوِیں جکھتیار ہُن تیری ہے واری

اسالت گلوتر تے وس گئی، تیراں دی جھمب گڑا قہاری
اوئے جا جکھتیاریا گوڑ کیتی آیاری

اسالت مری گیا ہے۔ جکھتیار آن کے بندے کڈھے تے آ کھیا، ''لاش لے جاؤ تے میں نال ونجن جوگا کجھ نہیں۔ ترائے واری جٹ میتھے پھریا ہے۔ ویر وی میرا، سد وی میرا تے میتھوں نہیں بھویں آیا۔'' آہدن: جیس ویلے گلوتر مرایا ہاس اوس ویلے پہر ہک دینہہ دا ہا۔ ہٹی تے لگا گیا تے کراڑ نوں آکھیوس: ایتھے دو سیر شیرینی دے۔ بالاں نوں سد کے آکھیوس، ''میرے مگر ہوکرا لایو۔ جیون دا میں رہیا کجھ نہیں تے ایہہ شیرینی نیں۔ بال مگروں ہوئے ہوئے وی کرن۔ جکھتیار اگے بجھے تے رووے وی تے آکھے، ''جاجکھتیاریا گوڑ کیتی آ یاری۔''

چھیویں دیہاڑے گھر بیٹھے دی جند نکل گئی۔ ایسے شرم وچ مر گیا۔

خضر،علی خاں دا بھٹی

نواب ولی داد خان سیال جھنگ دا ہویا ہے۔ نواب احمد خان توں جھنگ فتح کیتا ہامہاراجا رنجیت سنگھ۔ احمد خان،نواب کبیر خان دا ہویاہے۔ کبیر خان، نواب ولی داد داہے۔ ولی داد خان، سعداللہ خان دا ہے۔ سعداللہ خان، جلال خان دا ہے۔ ایہہ جھنگ آلے سیال جلال خنانے سدیندِن۔ نواب ولی داد خان جیہڑا ہے ایس دی شاہی ریاست اوس ویلے بھکھر، منکیرے توں لے کے شیخوپورے تیکر سیں آوندی ہائی۔ ایس زمانے وچ پنجاب وچ اَیڈا نواب کوئی نہیں ہویا۔ ایسے نواب ولی داد خان دے زمانے نواب لال خان بلوچ ہویا ہے ساہیوال دا نواب ۔ اوہ وی نواب ہان پر ساری راوی، ساری چِھاں ادھی ویہت ایہہ سیال کول ہائی۔ بھروانے، بھٹی سارے رعیت ہوئن۔بھٹی فخر نال آہدِن:

بھٹیاں عُمر ساری سلام نہیں کیتا سردار دا،

ہِک سلام کیتا ہے جلال خنانا

نہنگ جیہڑے ہین مُڈھ کھڑے ہین ساہیوال دے۔ ایہہ نہنگ جھنگ آل ہا۔ گروٹ آل پرانہہ بلوچ نکل ویندے ہان، ایدے تھل آل۔ مینہ وُٹھن۔ بارشی زمانہ ہویا ہے، نہراں تاں ہوئیاں نہیں۔ کھوہ کھلڑاں دا وقت ہے۔ نواب لال خان بلوچ حکم

دتا ہے کہ سیال دی سیں بھنّ کے گڈ لوو۔ ترائے کوہ سیں اوہناں بھنّ کے گڈ چھڈی۔ ہوندی طاقتے سیال وٹن۔ نواب ولی داد خان نوں دس پئی ہے اوس بندے چاڑھے کہ بھائی لال خان نوں آکھو انج کیوں کیتا ہئی؟ نواب لال خان آکھیا، ''مینوں تاں سمجھ نہیں پئی تے مارکا گڈ بیٹھن تے زمین تاں تنیاں دی ہوئی۔'' چلو اوس آکھیا، ''چالوو۔'' دُوئے سال اوہا مُڑ گڈی گئی۔ تریئے سال مُڑ گڈی گئی۔

اوس ویلے سمجھیا ہے نواب ولی داد بھئی ایہہ تاں قبضہ کرُو ہے۔ نواب ولی داد آکھیا ہے، ''ہُن بلوچ نوں بلائیو نہیں۔ نہنگیں قلعہ تیار کرو۔ قلعہ تیار ہو رہیا تاں اعلان جنگ کریساں۔'' نہنگیں کچا قلعہ تیار ہویا ہے سال دے وچ۔ لکھ روپیہ سیال دا خرچ آ گیا ہے اوس زمانے۔ کیوں؟ قلعہ نواب کان، کھوہ زمیندار کان تے جھُگی غریب کان، ایہہ تن ہلا دیندی ہے۔ تریئیں اوکھیاں ہن۔ قلعہ تیار ہو رہیا تاں نواب لال خان سوچیا، سیال لڑو ہے جیس ویلے یقینی لڑائی ہو جاوے تاں اوس ویلے انسان دشمن دی طاقت دا اندازہ لیندا ہے کہ میری ودھیک ہے کہ اوہدی۔ لال خان دِلوں ہر گیا بھئی ہستی اوہدی ڈھیر ہے اوس اپنے سجن سیواہو اکٹھے کیتے۔ وزیر، مُسدّی سدے ہیس۔ دسو بھئی ایہہ لڑائی کیویں ڈکیے؟ اوہناں آکھیا، ''وادھا تیرا ہے توہیں لکھ ضائع کروایا ہے۔ اوہنوں ضرورت ایتھے قلعے دی کائی ناہی لکھ تاوان ادا چاں کر، اسیں تہاڈی رسائی چاں کریندے ہاں۔'' نواب لال خان آکھیا، ''لکھ کڈھاں کِدوں؟'' اوہناں آکھیا، ''مڑ ہِک ہور تجویز ہے۔'' ''کیہڑی؟'' ''جن دا سردار بھراونا چاں سد، کُنڈ دا والی لالی چاں سد، تلکے دا سردار بھٹی چاں سد۔ ایہناں تریناں بندیاں نوں ایتھے چاں سد۔ اوہ ہوڑن تاں سیال کھلوندا ہے۔'' بھروانا وی سدیا گیا۔ لالی وی سدیا گیا۔ بھٹی خضر، علی خاں دا ہویا ہے۔ خضر، علی خاں دا سخیاں دا سر ہویا ہے۔ ایہہ تراہے جا وڑن ساہیوال۔ بلوچ توں پُچھیا، ''ہاں جی کیوں سدیا نیں؟'' اوس آکھیا، ''وادھا میرا ہے۔

سیال لڑدا ہے۔ میری طاقت نہیں لڑن دی۔ کوئی ایسی تجویز کرو۔ ایہنوں ڈکو۔'' لالی تے بھروانے دوہاں آ کھیا، ''اسیں اوہدی رعایا دے بندے ہاں۔ اسیں اوہنوں کیویں ڈک سکدے ہاں۔ اوہ لڑے تاں اساں نال لڑنا ہویا۔'' خضر، علی خاں دا پکا یار ہویا ہے نواب ولی داد دا۔ کئیں واری نواب ولی داد ہمے فوجاں بھوڑانی گیا۔ ایہہ سجا بازو، گِنیا ویندا ہا نواب دا۔ خضر، علی خاں دا سخی مرد ہویا ہے۔ سخی وچ ترس دا مادہ ہوندا ہے۔ خضر، علی خاں دے آ کھیا، لالی تے بھروانے نوں، ''اساڈی وجہ نال ایتھے بچ جاسن جاناں۔ بچے یتیم ہوون توں بچ جاسن۔ سوانیاں بیوہ ہوون توں بچ جاسن۔ جیس اُمید تے ایس اسانوں سدیا ہے، ایہہ ناہی پیا ویہدا اوہدی رعیت ہاں۔ کائی اُمید تے ایس نوں وی ہا۔'' لالی تے بھروانے آ کھیا، ''سچی پُچھناں ہیں تاں ہرے بیٹھے ہاسے توں ڈھیر لگدا ہیں۔ توں اگے لگ جا۔ اسیں نال ہاں۔'' راء خضر آ کھیا، ''دُعا خیر آ کھو۔'' دُعا خیر آ کھی نیں۔ اوس ویلے نواب لال خان توں پُچھیا ہے خضر، ''کائی تیاری وی ہے تُہاڈی؟ سیال دی میرے نال صلاح ہے پرسوں کٹک سیال دے نہنگاں آلے قلعے دے وِچ آن لہسن۔ پہلے دیہاڑے تیرے نال لڑائی ہوسی۔ ارادہ سیال دا ہے میں ساہیوال بھڑ کر کے جاونا ہے۔ پنج دروازے ہین ساہیوال دے میں پنجاں نوں اگ لا کے آونا ہے۔'' تلی آلوں پکھر نِکل گیا ہے بلوچ دا بھئی میری تاں تیاری کائی نہیں۔ ''ہُن؟'' خضر آ کھیا، ''لکھ بھروایے تاں وی اساں تینوں فائدہ کوئی نہ دتا۔ کوڑھا میلا کروایے تاں وی گل کائی نہیں۔ ہِک آ کھیا من چاں۔ پرسوں جیس ویلے کٹک سیال دے آ لہسن۔ نہنگاں آلے قلعے تائیں اساڈے نال لگا آ۔ صرف سیال نوں آ کھ، السلام علیکم۔ نہ گل کر نہ منت کر۔ گلاں اسیں کرسائیں۔ سیال کھلو جاوے تاں واہ بھلی۔ نہ کھلووے تاں اساں تریئیاں دے سر تیریاں لتاں وچ لتھے پَے ہوسن۔''بلوچ ہسیا ہے۔ ''شکر ہے تُہانوں سدیا ہے۔ جے تُسیں ترائے گھر نال رل جاؤ تاں میں مُقابلہ

کرناں۔''

پرس دا روز ہویا ہے جیویں بدل ساون دے گجدِن، بھیریں دی کُٹ پے گئی۔ اگے آئے نہنگاں آلے قلعے دے وچ۔ تمبو نصب ہوئن۔ فوجاں لتھیاں پئین۔ پچھیا نیں،''نواب صاحب؟'' اکھے،''اوہ چڑھیا آوندا ہے۔'' ڈِٹھا نیں نواب ولی داد خان سیال گھوڑے تے اسوار ہے۔ پنجھی اسوار ننگیاں تلواراں آلے اگے، پنجھی پچھے، پنجھی سجے، پنجھی کھبے۔ چونہہ اسواراں اُچیاں سانگاں تے چھتر چایا ہویا ہے جیں چھاں ہیٹھ گھوڑا لایا ہویا ہے۔ بِگل وجدے پین۔''ویکھ۔'' لال خان آکھیا،''اسیں سداوٗ نواب ہاں۔ نوابی ایس دا ناں ہے بھئی ہاڑ دے دیہاڑے ہن۔ دُھپ وی نہیں جھلوٗ۔ رونق وی نہیں ونجاوٗ تے دُشمن دے علاقے وِچ پیا آوندا ہے۔ قلعہ فولاد دا بنائی آوندا ہے۔ گولی وی نہیں جھلوٗ۔''

ایہہ چارے گھوڑیاں توں اُترِن۔ گھوڑے نوکراں نپ لین۔ ایہہ چارے نواب ولی داد خان سیال آل ٹُر پین۔ وجیدا سِر دا نوکر ہویا نواب ولی داد خان دا میراثی۔ نواب ولی داد خان آکھیا،''وجیدا۔'' اکھے،''جی۔'' ''ایہہ کون ہن جیہڑے اگوں لگے آوندِن؟'' اوس آکھیا،''جُن دا سردار بھروانا، کُنڈ دا والی لالی ہے تے تلکے دا سردار خضر، علی خاں دا بھٹی ہے۔'' ''چوتھا؟'' اکھے،''نمونہ لال خان آلا ہے، پر لال کیوں آونا ہا، اوہ تاں دُشمن ہویا۔ بندہ کوئی ہور ہے۔'' نواب ولی داد آکھیا،''ہے وی لال تے آیا وی میلا کھلا ہے تے آندا وی میرے سجناں ہے۔ گھوڑا نپو! میں وی لہناں۔'' ''توں کیوں لہنا ہیں؟'' اکھے،''خدا جبار قہار ہے۔ میرے جیڈا سردار ہے۔ مِنت کرن میلا آیا کھلا ہے۔ میں آکڑیا رہواں۔

خُودی تاں نہ بھاوے رب نوں، سِر دیونا ہی درکار ہے

مت میں قہر الٰہی وِچ نہ آ جاواں۔ میرا حق ہے میں اوس نوں مِنت کراں۔

اوس نوں میں بولن ہی نہیں دیونا۔'' خضر، علی خاں دا اوس دی طبیعت دا واقف ہا۔ خضر آ کھیا، ''مارکا مُبھارک۔'' ''کیہی ؟'' اکھے، ''سیال رس گیا ہے۔'' ''کیوں؟'' اکھے، ''اوہ لتھا کھلا ہے۔'' اکھے، ''پیشاب تے لتھا ہوسی؟'' اکھے، ''نہیں ایہہ لتھا ہے لال خان نوں ویکھ کے۔ ایہدی طبیعت دا مینوں پتہ ہے۔ ایہہ کڑکدا وی جھبدی ہے۔ رسدا وی جھبدی ہے۔'' اوہا گل بنی اوہ ٹُردا آ یا۔ بھٹی ہتھ کیتن اوس وی دِتن۔ بھروانے وی کیتن۔ لالی وی ہتھ دِتن ۔ چوتھے نمبر تے لال خان اِنجیں کُجھ شرمندے ہو کے ایس ہتھ اگانہہ کیتا ہے۔ نواب ولی داد خان آ کھیا ہے، ''لال خان اوہ سجن ہان۔ سجناں دے ڈِٹھیاں رج جوندا ہے۔ بھاویں ہتھ دیویے بھاویں نہ دیویے۔

سجن اوہے جیہڑے ویکھ کے رجنیں
گھوڑے اوہے جیہڑے میداناں چ بھجنیں
بدل اوہے جیہڑے وس کے گجنیں

توں تے میں دُشمن توں دوست پئے بندے ہاں تے پڑھیں نا کلمہ نبیؐ دا۔'' اِتنی گل کر کے سیال تھبا بھریا ہے چھک کے ہاں نال چاں لایا ہے۔ ویکھن آلیاں دیاں ہنجوں ٹپن لگ پئیَن۔ شابش جوان دیا بچیا! اوہنوں آ کھنا وی نہیں گھتیا۔ مِل کے جیس ویلے ہٹ پئے تاں ولی داد خان آ کھیا، ''کیوں بھیڑیا لال ! اِنج کرنا ہائیا تاں میرا لکھ ضائع کیوں کروایا ہئی؟'' خضر، علی خاں دا بولیا، ''نواب صاحب! لال دی قیمت لکھ ہے۔ کدی مُفت وی لعل ہتھیں آ ئن۔ لکھ لایا ہئی تاں لعل پایا ہئی۔ اِدھوں ودھ کیہ منگنا ہیں؟'' اج دیاں رسائیاں ترائے سال بھِکِن رہندیَن وت تروں پیّاں۔ کیوں؟ وِچلیاں رساون آلیاں پرھیں کھوٹیاں ہوندیَن۔

ایہہ ہٹ کے تمبُواں وچ بہہ رہن۔ گلاں ہور ہل پیّاں۔ تھوڑی دیر دے بعد باورچی خانے دے وچوں باورچی نِکلیا ہے، نواب ولی داد خان دا۔ ''نواب صاحب

کھانا تیار ہے۔'' ولی داد خان اُٹھیا ہے۔ اوس آ کھیا، ''اُٹھی لال خان رسائی دی شرط ہے کھانا رل کے کھاویے۔'' اوس آ کھیا، ''تُسیں چُلو میں آندا پیا ہاں۔'' اوہ ٹُر پیا۔ خضر آ کھیا، ''اُٹھی۔''اوس آ کھیا، ''اُکا نہ اُٹھدا۔ ویری ہویا۔'' خضر آ کھیا، ''اندر اوس بُجھڑ خانہ بنایا ہویا ہے؟ رسائی جیہڑی ہائی اوہ ہوگئی۔ توہیں کھانے تے نہ جاونا، اوس سمجھنا ہے ایہہ وِسیا نہیں۔ سامان لے کے اوہ آیا بیٹھا ہے۔ لڑائی دا مُڈھ پیا بنھدا ہیں تاں نویں سِر یوں۔'' اوس آ کھیا، '' تاں وینا ہاں جے توں نال آویں تاں۔'' خضر خیال کیتا ہے بھئی ہُن میں اپنی عزت بنائی ہے ہن پچھیاں نہیں جاونا۔ ایہہ تاں لڑائی پئو ہے۔ ایتھے بندیاں قتل ہوونا ہے۔ اوجھانے ایہہ قُربانی وی لِلہ ہے۔ اپنی عزت نوں تباہ کر۔ ''اُٹھی۔'' ٹُر پین۔ جیس ویلے دروازے تے آئن تاں نواب ولی داد خان سیال آ کھیاہے، ''او وجیدا! بھٹی، بھروانے تے لالی نوں روٹی کھوائی۔'' اوس آ کھیا، ''جی آ کھویندے پئے ہاں۔'' نواب ولی داد خان آ کھیا، ''راء خضر تے لال خان نوں اوہراں چاں گھل۔'' روٹی کھا رہے تاں خضر، علی خاں دے آ کھیا لال خان بلوچ نوں، ''ایس تیرے اُتے ایڈا دیہاڑا چاڑھیا ہے تے ہُن ایس فوج دا ڈنگ دا ٹُکر پکا۔'' بلوچ آ کھیا، ''میری گُنجائش توں باہر ہے ایہناں نوں ٹُکر دیونا۔'' بھٹی آ کھیا، ''تیرے بُو ہے تے ٹُکر میں دیساں تے ہِک واری سیال نوں آ کھ۔ تیرا خرچہ نہ ہوسی۔'' بلوچ آ کھیا سیال نوں، ''اج دی روٹی تُہاڈی اساڈے آل ہے۔''

خضر، علی خاں دے آ کھیا، ''نواب صاحب! تُسیں ساہیوال جاوَ۔ میں فروکیں ویناں۔ اوتھوں میں سامان لے آوساں کھانے دا۔'' فروکیاں دے وِچ اوس زمانے بڑے بڑے سیٹھ ہوئن۔ تجارت دا مرکز ہویاہے ویہت چنھاں دا۔ فروکیاں دے آن کے ہندو سیٹھ سبھ اکٹھے کیتے۔ راء خضر آ کھیا، ''کھانا دیونا پے گیاہے سیال نوں۔ بھوڑانی چوں جے خرچ انوائی تاں پُہنچدا نہیں۔ کھیرے تائیں میں خرچ گِن کے دیساں۔ مینوں

راشن دیوو۔'' ہندو بولن، ''راء خضر! جے لڑائی ساہیوال وچ ہووے ہا تاں اسیں کھاڑ دے بیٹھ ہاسے۔ نہ اساڈی رن رہنا ہا، نہ کن رہناہا، نہ دھن رہنا ہا۔ کائی شے نہ رہنا۔ اسیں گلاں ساریاں سُنی بیٹھے ہیسے۔ بھلا ہووے توہیں بندے دا آیا ہیں تے لڑائی رُک گئی ہے۔ اسیں بچ گئے ہاں۔ اساڈا سردار ہے پُوچھل تائیں کوئی نہ۔ ایس تینوں کھانا کیوں گھتنا ہا۔کھانا اسیں دینے ہاں مگر تیرے ہتھوں کر کے دینے ہاں۔ کِسے بندے تے تاں نیک ہووے۔ راء جی! توں جا کے ساہیوال بہہ رہو۔ اُٹھاں دا تانا لگ جاسی۔ جیس ویلے اکھیوئی بس چاں کریسائیں۔'' آہدن: اُٹھاں دا تانا لگ گیاہا۔ جیس ویلے راء خضر سمجھیا ہے دو ڈنگاں دا خرچ ہو گیاہے۔ مت دیوبھرے دی وی دیونی پے جاوے۔ اوس ویلے آکھیا، ''بند کر دیو۔''

سیال آ کے اُتریا ہے۔ سوتے دا وقت ہے کھانے دا ہوکا مِل گیا۔ ''کوئی کھاون آلا؟'' کوئی آواز نہیں آیا۔ ولی داد خان حیران ہو گیا۔ اوس آکھیا، ''وجیدا! کھانے دا ہوکا ہُنے مل گیاہے۔ ادھی رات اساڈے کول ہو ویندی ہے کھاندیاں۔'' اکھے، ''جی آ۔'' اکھے، ''جا کے پتہ کریں نا جے کچا رسد ودھ گیا ہے تاں ایہہ خضر، علی خاں دا ہوونا ہے، روٹی دیون آلا کیوں کہ ایہہ جد دیوے اپنے گھر نوں اگ لا کے دیندا ہے۔'' وجیدا گیا ہے۔ اوہ ہٹ کے آیا تے اوس آکھیا، ''جی، پکا وی ودھ تاں ڈھیر گیا ہے پر کچا وی سالم ڈنگ دا پیا ہے۔'' اکھے، ''راء خضر نوں سد۔'' خضر آ گیا، ''دسو جی۔'' آہدن: کچا رسد بہوں ودھ گیا ہے۔ اکھے، ''جی آ۔'' ''قابو کر۔'' اکھے، ''تُساں صُبح جاونا ہے تھل شکار تے۔ ایہہ تُساں نال لے جاونا ہے۔'' نواب ہس پیا۔ اوس آکھیا، ''وجیدیا! جے بلوچ دا خرچ ہوندا تاں الیس کوئی آکھنا ہا نال لے جا۔ تینوں آکھیا ہے ایسے دا خرچ ہے۔'' خضر آکھیا، ''اللہ دیاں سنواریاں او۔ دِن بھولے ہو وِچوں پیڑے ہو۔ ایہہ، آہے توں تاں گل کراوَ ہائیں۔'' ہسن لگ پین۔ تاں جوں اُتوں نواب لال خان

اوہناں نوں کھا کے دند کھوتریندا وڑ پیا۔ اکھے، ''نواب ولی داد خان۔'' اکھے ، ''جی۔'' اکھے، ''کوئی حکم حکام ہووے تاں بے تکلفی نال اکھیائے۔ اپنا گھر سمجھیائے۔'' نواب کاوڑیا بیٹھا ہا۔ اوس آ کھیا، ''جی آ۔ کل ہزار بیڑا میں گروٹ آلے پتن تے لیناہیں اوہ دے۔'' بلوچ سمجھی بیٹھا ہا، ہُن کیہ منگنا ہیس۔ بلوچ چُپ کر گیا۔ خضر ارک ماری، ''آ کھ۔'' اوس آ کھیا، ''میں ہزار کڈھاں کِدوں؟ ایہہ تاں بادشاہ ہویا۔'' خضر آ کھیا، ''گِننے ہیس۔ فوج ٹپاونی ہیس۔ دینہاں جی دیسا ئیں۔'' سیال نوں سنوا کے خضر، علی خاں دے اوسے دی فوج لئی ہے۔ آوَ بیڑے اکٹھے کریے۔ گروٹ آلے پتن تے آئے تاں قُدرت خُدا دی سو بیڑا تاجراں دا کھلا ہے۔ خُدا سخی دے پردے آپ رکھدا ہے۔ ساری دُنیا دا رِزق دھرتی تے ہے۔ سخی دا رِزق عرش تے ہے۔ سخی نوں علم تک نہیں ہوندا مگر خدا اوہنوں تھُڑایا کدی نہیں۔ بیڑیاں نوں زنجیراں بندی کر کے پُل چاں بنایا نیں۔ دیوبھرے لشکر سارا ٹُردا لگھ گیا ہے۔

ٹپ کھلِن تاں اوس ویلے نواب ولی داد خان آ کھیا ہے، ''نواب لال خان! تُسیں پچھانہہ ہٹو۔ اسیں اگانہہ جاویے۔ ایہہ ترائے بندے نہ ہوندے تاں میرا ارادہ ہا میں ساہیوال بھڑ کر کے جاونا ہیں، پر غیب اللہ صاحب جاندا ہے۔ ایہہ ہو سکدا ہے میری موت ہووے۔ بھلا ہووے ایہناں بندیاں دا ایہناں قتلام توں بچایا ہے۔ میں ایہناں تریّاں نوں انعام دیونا ہے۔ پہلا انعام خضر دا ہے منگ توں خضر۔'' اوس آ کھیا، ''نہ بھئی اسیں بھٹی بھٹیر توں کل پَے آوندے ہاں۔ پہلا انعام بھروانے دا ہے۔ ایہہ جَن دا سردارہے۔ دُوآ انعام ہے لالی دا۔'' نواب آ کھیا، '' منگ بھئی بھروانیا۔'' اوس آ کھیا، ''جیہڑا چڑھی اپنی دا ماہرا ہئی مینوں چاں دے۔'' اوس آ کھیا، ''لے لے۔'' ''راضی؟'' ''جی آ، راضی۔'' اوس آ کھیا، ''ہاں بھئی لالی۔'' اوس آ کھیا، ''اپنا گھوڑا مینوں چاں دے۔'' ''ہلا خضر۔'' خضر آ کھیا، ''جی، پنجاہ بندہ تُہاڈے دورے سپرد ہے۔ رات

اللہ تعالیٰ آرام کان بنائی ہے۔ رات نوں ایہناں پنجاہ بندے نوں اَپڑُھے کاٹھ وگے ہوئے ہوندِن۔متھے ایہناں دے زمین تے ہوندِن۔ عرش گُوکاں ہوندیَن۔ اُتوں تلواریں دے جھنکار۔ سپاہی گاہلیں کڈھدے کھلے ہوندِن۔ ایہہ بندے کون ہین؟ ایہنا تھے کیس کیہ ہین؟''

نواب ولی داد خان آکھیا،''ایہہ راوی دے راٹھ ہین کاٹھیے، ڈب سنپال، وٹُو، کھرل، ویہنی وال، وسیر، بگھیلے، لکھیرے، پیروکے، چرہیڑے، قوماں دے سردار ہن۔ ایہناں دے ال ترِنی بندی ہے۔ اوہدے وچ چھیویں مہینے دے بدھے ہوئن۔'' خضر آکھیا،''اساڈیاں وی کئیں واریں تھُڑدیاں ہن۔ گھر طاقت ہووے اتنی بے عِزتی کوئی وی منظورنہیں کریندا۔ سردار ہین قوماں دے۔ جے میتھے بخشش کرنی ہا تاں ایہناں نوں اللہ واسطے ماف کر، چھڈدے۔'' سیال دا سِر چکرا گیا۔ اوہناں دے آل رقماں بہوں بندیاں ہان۔ سیال آکھیا ہے،''جم دیا کڑمیا! نہ کائی شے اپنے گھر چھوڑی ہوئی ہا نہ میلکھ دے گھر بھوندی ہا۔ ایس گھوڑا لیا ہے تھان سوہیسن۔ دُشمن توں بچیسی۔ کھیڈاں وکھیسی۔ لیندا کجھ نیہوں پیا اُلٹا میری جڑھ پیا کڈھدا ہیں۔'' خضر بولیا،''خدا دی قسم ہے مینوں پتہ ہوندا ایہناں اُٹھ تے گھوڑا منگنا ہیں تاں میں پہلا انعام کدی وی نہ دیواں ہا۔ مطلب میرا ہا بھئی بھرا ہن اساڈے۔ ویہدے پین کئیں ہک چھوڑیسی۔کئیں دُوآ چھوڑیسی۔ باقی دے میں تاں چھوڑیساں۔ مینوں کیہ پتہ ہا سارا بوجھ میتھے آونا ہا۔ مرگھوڑے وی جاونا ہے۔ مر اُٹھ وی جاونا ہے تے نواب صاحب! میرے انعام دا قیامت نوں پتہ لگنا ہے۔'' نواب دیاں ہنجوں ٹپیاں ہن۔ اوس آکھیا،''خضر! اسیں وی مُسلمان ہاں۔ اسانوں وی قیامت دے خوف ہن۔ چلو پنجاہ بندے دے کاٹھ پٹو۔ میں اللہ دی راہ تے ماف کرینا ہاں۔'' پنجاہ دے کاٹھ پٹا کے خضر گھر آیا ہے۔ چھوہریں بھٹیوڑ دِیاں اوس ویلے گاون گاوندیاں ہان:

جیوے بچڑا علی خاں دا
بندی وان چھوڑائے علی خاں دا

نارنگ ساہی

دانا باد دے کھرل ساہی سدیندِن۔ مرزا وی ساہی کھرل ہویا ہے۔ اڑل ہے ایہہ۔ مرزا مر گیا ہویا ہا۔ ماہنی ایہناں دے دُشمن ہان۔ سِر جاناں دا کھرل ہویا ہے، ایہہ مرزے دے بھرا توں پچھے ہویا ہے۔ پہلی شادی اوس کیتی کھرلاں آل۔ اوس دے وچوں پُتر ڈِھیہا۔ اوہدا ناں نارنگ ہویا ہے۔ نارنگ دی ماں مر گئی۔ دُوئی شادی اوس کیتی رجوکیاں آل۔ رجوکی دے وچوں دو پُتر ہوئن۔ یار بیگ تے عزت بیگ۔ دیہاڑے ہوئے تاں اوہناں دا پیو مر گیا۔ رجوکی خیال کیتا ایتھے چوگوٹ اساڈا دُشمنا ہے۔ ایہہ پُتر میرے مرِی جاسن۔ ہووے نہیں تاں ایہہ دیہاڑے میں کسے سجن دے بُوہے تے گھتاں۔ ترائے سوار لے کے ٹُر پئی۔اوتھوں ایہہ بھوڑانی بھٹیاں دی وِچ آ گئی۔ راء خضر،علی خاں دا بھٹی ہا، اوس پُچھیا،''کون ہے بھائی؟''اوس آ کھیا،''جی،میں رجوکی ہاں کھرلاں دے گھروں تے تُسیں اساڈے لگدے بندے او۔ چند مُصیبت دے دیہاڑے ہن، اوہ میں تاں کٹن آئی ہاں۔'' اوس آ کھیا،''ٹھیک ہے بھین ہوئیوں، جی آئی ۔ بہو۔'' ترائے سوانیاں ہوئین راء خضر دے گھر۔ دو بھٹیاں تے ہِک بھرِت۔ جیس حویلی وچ اوس رہائی ہے نا اوس حویلی وچ سال بھر خِضر نہیں آ وڑیا۔

ساون دی رُت ہے۔ خضر،علی خاں دے بھٹی کول پرھیں لگی ہوئی ہے۔

ڈیرے تے بیٹھن۔ کھرل چھوہر ترائے تے بھوڑانی دے چھوہر کھیڈ دے ودن۔ جیہڑی آوی کھلی ہے بھوڑانی دے اُبھردے، ایس دے اُتے۔ اچانک بدل چڑھیا ہے۔ اُبھر دیوں، بدل گھنگھور گھتی آوندا ہے جیویں بدلاں دی طرز ہے۔ ساون دی رُت وچ ایہہ وسدن۔ ہوا پُرے دی چھُٹی کھلی ہے۔ بدل بولیندِن پئے۔ ہکے واری راء خضر ہائے ہائے کیتی ہے۔ ''کیہ راء خضر؟'' اکھے، ''ایہہ ترائے کھرل چھوہَر مری گئن۔ دُوئے چھوہَر کھیڈ دے کھلِن۔ راوی آل گھڑ بدھی کھلا ہے بدل۔ اوہناں ترئیں دے مُونہہ اودائیں ہو گئن تے تمب ہو کے کھلِن۔ ایہناں وطن تے جاونا ہے بندے ایہناں دے دُشمن ہین، ایہناں مرِی جاونا ہے۔'' اوہا گل بنی اوہ ہٹ کے لگے آئے۔اکھے، ''اماں۔'' اکھے، ''جی۔'' اکھے، ''راوی وس پئی ہے۔ راوی آل بگلے اُڈدے نظر آ ئن۔'' بگلا اودوں اودائیں اُڈدا ہے جِدے بارش ہووے، پانی تھوڑے ہوندے ہان۔ چھوہراں دی ماں آکھیا، ''راء خضر! اسانوں رُخصت کر۔'' خضر آکھیا، ''جتنے تائیں ایہہ تراہے چھوہَر گبھرو نہ ہو رہے میں تہانوں کوئی نہیں جاون دیونا۔'' چُپ کر گئی۔ راء خضر کماں آلا بندہ ہا، نکلیا اوہنوں دیہاڑے پونے ہان۔ رجوکی تراہے چھوہَر لیندی تے نس گئی۔

ٹاہلی منگینی آلا پتن پار پٹی ہے تے اگوں منگینی دیاں کدھاں تے ماڑیاں تکیاں ہن۔ پُچھیا ہے ''کیہڑا تھینہہ ہے؟'' اکھے، ''منگینی ہے چدھڑاں دی۔'' رجوکی ڈری ہے بھئی صاحباں منگ طاہر خان چدھڑ دی ہائی تے متاں اوس وجہ توں کوئی مینوں ہتھ چاں لائے۔ اسیں اج ہر توں کمزور ہاں۔ اوس منگینی راہ پاہ چھڈ دِتا تے لمیوں چاں ولایا ہے۔ اگوں پے بار نوں گئی ہے۔ آہدِن: اوس ویلے ساندڑ بار اِنج ہوئی ہے بھئی بندہ بندے دا پگڑا لاہ کے ہک جھاڑ ولائے ہا نا چاں مُڑ لبھدا نہ۔ انج گھاٹی بار ہوئی ہے۔ اوہ بار نوں وڑی راہ دِسے کوئی نہ۔ بندہ ملے کوئی نہ۔ اودوں تر ئیاں چھوہراں نوں

تسا لگا ہویا ۔ اوہ نمانی بھجن لگ پئی ہے۔ چھوہر پانی پانی کرین۔ اوہ بھج کے ہک ون تے چڑھی ہے بھئی کائی وسوں ولایت دِسے۔ تکیوس تاں اگوں پرا کیتی آوندِن شکاری۔ باز تے بندوقاں تے تیر تے پیادے لگے آوندِن۔ اوس شُکر کیتا۔ اودائیں ٹُر پئی۔

شکار چڑھیا آوندا ہا صاحب خان ماہنی کھیوے دا سردار۔ ایس نمانی نوں کیہ پتہ ہے بھئی میں بلا تے پئی پوندی ہاں۔ ایس آکھیا،''بھائی پانی۔'' اوہناں آکھیا،''پانی ہے۔'' اوس ویلے مشکیزے لے کے ٹُردے ہان۔ پانی پیوایا ہے۔ ایس آکھیا،''دانا باد جاونا ہے اسانوں راہ دسو۔'' دانا باد دا اج وی کھیوے ناں چاں لیوے اوہناں بندیاں نوں سر تائیں کاوِڑ چڑھ جاندی ہے۔ صاحب خان آکھیا،''کون ہیں توں؟'' ''رجوکی ہاں۔'' ''اودے کیہ کرنا ہے؟'' اکھے ،''اساڈا گھر ہے تے فلانے کھرل دے گھروں ہاں۔'' ''ایہہ ترائے چھوہر؟'' اکھے،''اوسے دے ہَن۔ ایہہ وڈا متریا ہے تے دو ننکڑے میرے ہَن۔'' اوس آکھیا،''ترا ہے چھوہَر نپ لیئو تے ایس سوانی نوں راہ وکھایو۔'' اوس آکھیا،''چھوہَر کیوں نپ لین؟'' اکھے،''توں مینوں جاندی نیہوں تے میں صاحب خان ماہنی ہاں، کھیوے دا سردار۔'' اوس ویلے ایہہ نواب ہوئن ۔ ماں ترائے کھسا کے کِدے جاوے ہا؟ اوہ مگر مگر واسطے گھتی آوے۔ بال نپ کے پچھانہہ ٹُر پئے۔ خانُو آنے شہر چوں آ لگھیا ہے۔ خانُو آنیاں تے کھرلاں دی برادری، تے کجھ علیک سلیک ہا۔ خانُو آنیاں قرآن مجید میلا کیتا ہے۔ بال چھڈ دے۔ اوس آکھیا،''میلا میں من لیا ہے۔ ڈیرے اپنے تے جا چھوڑیساں۔ ایتھے میں چھڈاں تاں میرے مگر گل لگدی ہے بھئی خانوآنیاں چھوہَر کھس لین۔'' اوہناں آکھیا رجوکی نوں،''لے جا ہُن چھڈ دیسی۔''

جیس ویلے ڈیرے تے جا لتھا ہے اوس آکھیا ہے،''رنّے! میں چھوڑنے ہوندے تاں میں نپنے کیوں ہان۔ توں اپنی دائت نہ لہا۔ توں جا۔'' رجوکی بھج کے

ماہنیاں دی حویلی نوں جا وڑی ہے۔ سوانیاں دے پیر نچن لگ پئی ہے مہریٹیاں دے۔ مینوں پُتر چھڈوا دیوو۔ چُھری دا پتہ اوسے نوں ہوندا جِدے چُھری دا مُونہہ ہووے۔ جِدوں کنڈ ہووے اوہنوں کیہ پتہ۔ اوہ ہس پوِن مرداں دی گل ہے اسانوں کیہ پتہ۔ باہروں بھج کے ہِک سوانی وڑ پئی ہے۔ اوس آ کھیا،''اوہناں تریئیں دی ماں ہیں توں؟'' اکھے،''جی آ۔'' اکھے،''تراہے کُسدے پۓ نی۔ مونہہ ویکھنے نی تاں ہُن ویکھ لا۔'' اوہ بھج وگی۔ بھج کے جیس ویلے دروازے وچ آئی ہے تاں نواب صاحب خان ماہنی پیا آہدا ہے نوکر نوں: ''اندروں تلوار لے آ تریئاں دے سِر وڈھ۔'' تلوار لے کے اندروں نِکلیا ہے۔ سوانی آ کے پیراں تے ڈھے پئی ہے۔''صاحب خان! تراہے نہ کوہ۔ مینوں ہِک اللہ واسطے دے چاں۔ اِنجیں جانی وڈھ چُنیا ہیس تے تریئا حِصہ وڈھ چُنن آلی دا ہوندا ہے۔ ہِک کانہہ مینوں دے چاں۔'' جیس توں اج تائیں سوانیاں آہدیَن میتھے تاں اِتنے کانہہ ہین۔ ایہہ کانہہ دا لفظ رجوکی آ کھیا ہویا ہے۔ صاحب خان آ کھیا،''ہِک اُٹھا لے۔'' دوہاں سکیاں ماں دے مُونہہ آلوں تکیا ہے۔ نارنگ دی متریٔ ہائی۔ نارنگ جھولی اِچ چاں مونہہ گھتیا ہے۔ سانوں کاہیں اُٹھاوناہے۔ یار بیگ بولیا ہے اکھے،''عزت بیگ بھیڑیا! راٹھ دا پُتر ہیں۔ موت آ کے رہنا ہے:

صفتاں تیریاں مالکا اسانوں وی آسرے تیرے
راٹھ اوتھے ٹھلدِن جتھے کپر کڑکن پوِن سار بہیڑے
راٹھاں باجھ نہیں وگدیاں تیغاں،
پرسخیاں باجھ نہیں پکدے ڈیرے

جیہڑے ویلے اماں نوں حُکم ہویا ہے ہِک اُٹھا لا۔ توہیں وی تکیا ہے۔ میں وی ڈِٹھا ہے۔ نارنگ دا جھولی آل مُونہہ کرنا میرا کلیجا پاڑ کے سٹ گھتیا ہے مر جاونا سیں، اماں نوں توں وی آکھ تے میں وی، نارنگ نوں اُٹھائے۔'' دوہاں بھراواں آ کھیا ہے،

''اماں! مر اساں مُڑ وی جاونا ہئی تے اج خُدا توں عِزت لَے تے متریّا اُٹھا تے اسانوں گُسن دے۔'' بھراواں نوں آسان ہے گل کرن۔ مترئی نوں متریّا پُتر اُٹھاونا تے سکے کوہاو نے بہُت مُشکل ہن۔ ایڈے راٹھ دی بچی ہوئی ہے۔ اُٹھی تے اوس نارنگ دی بانہہ نپ لئی ہے۔ ''اُتانہہ اُٹھی۔'' نارنگ اُٹھیا ہے تے دوہاں چھوہراں تے تلوار وُٹھی ہے۔ ہیٹھ تلوار دے اوہناں دیاں بکاٹیاں نکلیاں ہن۔ سِر ڈُک کے دور جاپین۔

بھنے ہن ساہی کھرل، بھج کے وڑے کھیوے

اگے صاحب خان ماہنی ہے، بھرتنگ شراب دی پیوے

اوس وڈھ اُڈائن راوی دے ڈِیوے

لکھ لعنت ہے ماہنیاں، جاں تائیں جیوے

لاشاں تڑپن لگ پئین۔ نارنگ دی ڈھاہ نکلی ہے۔ ماں رکھ کے اَلتھا مُونہہ تے ماریا ہے۔ ''میں تینوں رواون کان اُٹھایا ہے۔ بچیا! رویندا اوتھے ہے جتھے کائی حد کھلی ہووے۔ جیس ویلے ظلم دی حد ترُٹ جاوے اوتھے روون حق کوئی نہیں۔ پَھر پویں تاں بھلکے وَیر چاں لئیں۔ اُتانہہ اُٹھی، ٹُر۔'' اوس آکھیا ''اماں! ایہہ اوہ بھرا ہین جیہناں میری موت لئی۔ میں دوہاں دیاں لاشاں راوی لے جاونیاں ہن۔ میں کُتیاں کاواں اگے کیوں سٹ جاواں؟'' اوس آکھیا، ''سٹھ کوہ دانا باد ہے۔ جنگل دا سفر ہے۔ دو میت لے کے ٹُرنن۔ میں عورت تے توں بال۔'' اوس چادر تاں کھلاری۔ ہِک پاسے ہِک لاش چاں بدھی تے دوئے پاسے دُوئی۔ موڈھا دے کے اُٹھیا ہے۔ پہلے قدم تے تھڑ بکیا ہے۔ تک سٹھ کوہ تے۔ دو لاشاں ہین۔ آپ وی ایڈا گبھرو کوئی نہیں۔ ماچھیاں دا گھر باہر وار ہویا ہے کھیوے توں۔ اوتھے آ کے ساہ کڈھیا ہیس۔ مچھانی بڑی رُنی ہے۔ پانی پیوایا ہیس۔ ست پُتر مچھانی دے ہوئن۔ اوس آکھیا، ''بتری دھاراں تد بخشیساں ایہہ لاشاں اپڑایو۔ ایس غریب توں چیندیاں ہن، جیہدے دو گُس گئن۔ ایس توں لاشاں

دانا بادنہیں جاندیاں۔'' ماچھی ٹُر پین۔ لاشاں چالئیاں ہن۔ راہ دے وچ جیویں جیویں خلقت سُندی گئی ہے بھئی رجادے کے کھرل ہین۔ ایہہ ایہہ کار ایہناں نال ہوئی ہے۔ آدم آپے اللہ واسطے نال رلن لگ پیا ہے۔ دانا باد جا لاشاں دفن کیتیاں نیں۔

نارنگ ہوریں صاحب جائیداد ہوئن۔ پگڑی ایہناں دی ہائی۔ اوہ شریکاں لَے لئی۔ کنھاں نارنگ نوں آکھیا، ''توں دعویٰ کر، اسیں گواہیاں دیندے ہاں۔ اسیں تیری مدد کریندے ہاں۔'' او بھیڑیاں او۔'' اوس آکھیا:

باگ لوینی آں وِچ لوینی آں دھائیں
کھِڑیائے چنبا پھُل چُنین آرائیں
پھُل اوہ پیندیاں ہن جنھاں دے وِیر ایتھائیں
ساڈے وِیر پردیسی ہن، بھاہ پھُلاں نوں لائیں

''میں جڑھ کڈھنی ہے پگڑیاں دی۔ میں کوئی پگڑیاں جوگا رہیا ہویا ہاں۔''

نارنگ ہِک وچھیرا نسلی ویکھ کے رکھیا ہویا ہا۔ صبح شام اوہدی حفاظت۔ اوہ مگر ٹُردا ہا لیلیاں وانگوں۔ بندیاں نارنگ دا ناں واہیات رکھیا ہویا ہا۔ نہ رعیت دا پُچھے نہ برادری دا۔ دیہاڑے لگھدے رہے، جیہڑے ویلے اوہ چڑھن دا ہو گیا، نماز ویلے اوس تے کاٹھی گھتے، دوئیں پہر ڈیگ راوی دی من اُتے اوس توں دو کم لَے۔ ہِک دوڑ دا، ہِک جھال ٹپاون دا، ترٹ دا کم۔ گھر آوے تاں ماں مونہہ کجی بیٹھی ہووے۔ بھراواں نوں تاں سمھالیا وی کدی نیہسوں وَیر تاں نہیں لے سکدا۔ دیہاڑے گُزردے جاون۔ جیس دیہاڑے نارنگ سمجھیا ہے نا اج میرا گھوڑا ہِک پہر وِچ سٹھ کوہ کریندا ہے۔ آیا ہے نماز ویلے کاٹھی گھتی ہیس۔ ماں سمجھیا ہے اگے آر وینیدا ہے پیا۔ توبرا ہنّے دے وچ سٹیا ہیس۔ میرا ہتھ پے جاوے تاں ماں نوں نواب صاحب خان دا سِر وکھائیں تاں اوہ دیہاڑا لاہندا ہے۔

دانا باد چوں نکلیا ہے۔ نِکل کے مُڑ مونہہ پھیریا ہیس گھوڑے دا تھینہہ نوں۔ کیہ پتہ میں مُڑ ہٹ کے آونا ہے یاں نہیں۔ آخری دِن ہے۔ ہِک واری دیس اُتے نظر تاں مارلئیں۔ نظر ماری ہیس تاں ہنجوں ویہہ آئیاں ہیس۔ ''میرے اللہ! میری حیاتی تاں مُڑ تیرے وس ہوئی۔ اوس بُڈھڑی دا پچھے کوئی نہیں جے میں مری جاواں۔'' گھوڑا سٹیا ہیس۔ پہر دینہہ دا آیا کھلا ہے اگوں ماڑی کھیوے دی نظر آئی ہیس۔ گھوڑے نوں تھپکی ماری ہیس، شاوا۔ پچُھیا ہیس کسے بندے توں نواب صاحب خان ایس ویلے کتھے لبھسی؟ اوس دینہہ آلوں ویکھیا ہے۔ اِنج لہندیوں ولائی آ۔ لہندے آلی چُنڈ اُتے کُھوہ ہئی۔ اوتھے ایسے ویلے نھاوندا ہے۔ اوس آکھیا، ''خُدایا! اِنج باہر کڈھ کے دیویں تاں۔'' اگانہہ آیا ہے تاں اولو دے چوگردے کدّھ اُسری ہوئی ہے۔ نِسار اُچی ہے۔ گدھیال حُقا بھکھا کے اِنج گادھی آل ٹُریا ہے۔ ایس سلام دتا ہے۔ ''حُقا ہئی؟'' اکھے، ''ہا۔'' ''ہلا اوہراں کر۔'' شکل چنگی، لباس چنگا، ہتھیار چنگا، گھوڑا چنگا۔ ایہہ شئیں رل جاون تاں ان جانُو وی سلام جھلیندا ہے۔ اوہ حُقا نپ کے آ کے کھلو رہیا ہے۔ حُقا چھِکن لگ پیا ہے۔ ایس پچُھیا ہے، ''نواب صاحب خان سُنیا ہا ایتھے۔'' اکھے، ''نوکر نکلے آوندِن تے اوہ وی مگروں رِڑدا آوندا ہوسی۔'' لحظے دے بعد جوں بھائیں کے تکیا تاں صاحب خان اودوں نِکلیا ہے۔ صاحب خان نوں ایس ڈِٹھا ہے۔

وری ڈِٹھے وریاں، مُونہہ کوڑھے اکھیں گہریاں

ایس سٹ ماری ہے ہویزے وچ اگ بلی ہے۔ اکھے، ''لے جا۔'' گدھیال آکھیا، ''وچ سُور چھڈیا ہئی۔'' اوہ تُھدھدا گادھی تے جا بیٹھا۔ صاحب خان نوں ویکھ کے جیہڑیاں سوانیاں وچ اولو دے ہان، اوہ نِکل آئیاں۔ صاحب خان ونج مجھلا بدھا ہے۔ اولو وِچ وڑ آیا ہے۔ اوس ویلے ایس گھوڑے دا تنگ گوڈا چھکنا شروع کر دتا ہے۔ چِھک کے دھڑّک مار کے لتھا ہے۔ ایس آکھیا، ''نواب صاحب خان! میں اوہ نارنگ

ساہی ہاں، جیہدے دو بھرا کُٹھے ہوئے نی۔ اج دے کے جا۔'' ایس ماری ہے چھنگ کدھ تے آ بیٹھا ہے۔ یقین ہاس گھوڑا چھڈ کے نہیں ویندا۔ ایس تلوار ماری ہے نِسار اُچی ہائی نواب صاحب خان بیٹھ ہو گیا۔ گوکاں وگ گئیاں۔ حال حال پے گئی۔ تھینہہ دا مُڈھ ہا۔ آدم نِکلن لگ پیا ہے۔ ویکھن ایدوں آدوں لگ پیا ہے۔ ست تلواریں ایس ماریاں ہین ستے نِسار تے لگیاں ہین۔ ایہہ پیا جاندا ہے اوہنوں پیاں لگدیاں ہن۔ اِتنے تائیں آدم نیڑے آ گیا ہے۔ ایس چھنگ چائی ہے تے گھوڑے تے بہہ رہیا ہے۔ ارمان اگے نالوں ودھ گیا تے دھروڑ گیا۔ جتھوں تائیں سانگے ہان نواب صاحب خان دے پرچاونی کان آئے۔ اوہناں صلاح دِتی اِنج ویسرا ہو کے ہُن نہ نِکلیں ایس بندے تیتھے مُڑ آونا ہئی۔ اوہ باہر نِکلے تاں فوج نال ہووے۔ ڈیرے دے وچوں دو کدھی گلی چھکوائی ہیس۔ صاحباں آلی مسیت نوں آئی تے اوتھے حوض ٹُوٹیاں لوائیاں تے باہر نِکلنا چھڈ دتا۔

چھاویں ایس گل دی کُٹ پے گئی ہائی تے راوی تے پتہ کسے نوں نہ۔ ایہہ پیا رہے۔ ماں پُچھوس: پُترا! گھوڑا کدی نیہوں ٹوریا؟ اکھے، ''اگلے دیہاڑے ڈھاہیا ہیس۔ ہاں چ پیڑ ہے۔'' اوہ نمانی کاڑھے ماڑھے بنوا کے لئے آوے۔ ایہہ نظر بچا کے وِیٹ چھڈے۔ ماں پُچھوس تاں آکھے کسر ہے۔ ڈھیر دیہاڑے جال گیا بھئی گل کجھ وِسر لے۔ ڈھیرناں دیہاڑیاں دے بعد چڑھیا ہے۔ اوہو توبرا کول ہیس۔ کھیوے آیا ہے۔ پُچھیا ہیس، ''نواب صاحب خان؟'' اوہناں آکھیا، ''ایس ویلے ڈیرے تے بیٹھا ہے۔'' کچہریاں سدِیندیاں ہان اوہناں دیاں۔ ''کچہری لائی بیٹھا ہے۔'' دروازے نو ہوئن کھیوے دے۔ دروازیوں وڑ پیا ہے۔ جیس ویلے اگانہہ آیا ہے تاں پُچھیا ہیس، ''نواب صاحب خان؟'' اکھے، ''نھاون گیا ہے۔'' ''کِدے؟'' اکھے، ''ایس دو کدھی گلی وِچ۔'' اودائیں ٹُر پیا ہے۔ بندیاں پچھے آکھیا ہے۔ ''دینہہ دِیریں

ایس موہل کیوں ماری ہوئی ہے؟'' رِکھاں آ کھیا، ''بھین دے بھراؤ! ایہہ گھوڑا تاں اوہونہیں جیہڑا اوس دیہاڑے نارنگ ساہی دے ہیٹھ ہا۔'' بندے اُٹھی کھلوتے۔ اُتنے تائیں ایہہ پُہنچ گیا ہے۔ نواب صاحب خان دہی سِر تے وگا کے ٹُوٹی کھولیندا پیا ہے کہ بُوہویوں ایہہ وڑ پیا ہے۔ ایس گھوڑے توں دھرک چاں ماریا۔ ''صاحب خان جیویں ہوونا ہئی ہو لا میں آ گیاں۔''

لکھی بھٹی تکیا ہے شہادت لک نوں، چشمیں دِید رلا کے
لکھی آہدا ہے: شہادت میں دیواں نت نِت پاسنے، ہِک تیری چاہ تے
لک دی سار دی کوٹھی ہے، نیہسوں رکھیا قدم بھنوا کے
لکھی عنایت دے دی سانگ ہے کائی، آندی اُستاد بنا کے
اوہدا چھڑ تاں بانس بریلی ہے، پھُمن لٹکے چڑھ ہوا تے
اوس ماری ہے شہادت لک نوں، اوہ لکھی ہے پنجر کھا کے
جیویں گنگا نھاتی ہے باہمنی، رام جپدی ہے نھا کے
یاں بیگم نِکلی ہے شیش محل چوں، سچا سِیس گُندا کے
اوہ ٹاہ ٹاہ کر کے ہسی ہے، جد لیا ہیس کونت مرا کے
اوس دیہاڑے لکھی، عنایت دے بھرا وٹیا ہے،
پر توں کنڈے دے بھاء تے

والاں چوں نپ کے ایس تلوار چھکی، سِر وڈھ لیا ہیس۔ سِر وڈھ کے گھوڑے تے چڑھ گیا ہے۔ اگوں پچھوں آدم۔ گھوڑا نچن لگ پیا ہے، اِتنا موقعیا نہیں کہ توبرے چ سِر سٹ لوے۔ ہِک ہتھ چ سِر ہے ہِک ہتھ چ تلوار ہے۔ گھوڑا پٹاں چ ہے۔ دروازے آلوں کدھ اُسر گئی ہے تلوار دی تے ٹکروں وی۔ گھوڑا نچن لگ پیا۔ ایہو کجھ آکھے، ''بچو حوصلہ۔'' جیس ویلے دروازے دے کول آیا ہے تاں اگوں ڈانگاں اُلریاں

ہن۔ گھوڑے نوں ایس لت ماری ہے۔ ''کیہ سُورا تینوں اج دے دیہاڑے کان سانبھیاہا۔'' گھوڑے ہاٹھ دے وچوں چُنگ چائی ہے تے دروازیوں باہر جالتھا ہے۔

چتنے تائیں چنھاں دی حد رہی ہے، سِر کھرل دے ہتھ چ رہیا ہے۔ اج ہر کوئی ویکھ لَے۔ جیس ویلے راوی دا لڑ چڑھیا ہے تاں سِر توبرے چ سٹ لیا ہے۔ دِل ٹھڈھا ہے۔ خوش ہے۔ پہلا کُھوہ دانا باد دا آیا ہے اوتھے لتھا ہے، پہلے خون دے دھبے دھوتن۔ پٹ، پٹھے گھوڑے دے مَلّے ہن۔ مُونہہ چ پانی جھگایا ہے۔ اپنے اُتے جیہڑے دھبے خون دے ہان اوہ دھوتن۔ تنگ ڈِھلڑا کیتا ہے۔ ساہ کڈھیا ہے۔ اگے دوپہریں گھر جا وڑدا ہا۔ دینہہ اوس دیہاڑے ڈھل گیاہے۔ دُور توں تکیا ہیس تاں ماں چُبارے تے کھلی ہیس۔ جِدے پُتر نوں نِکلدا ڈِٹھا ہاس اودائیں مُونہہ ہیس۔ ''میرے اللہ! امان میری تیرے حوالے، اگے دی مُٹھی ہوئی ہاں خیر کریں۔'' نارنگ اوددوں تکیا ہے ماں آلوں تاں ہنجوں ویہہ آئیاں ہیس۔ نارنگ ہور تاں تیری خبر لین آلا ہے کوئی نہ اوہ تاں نمانی کھلی ہے۔ جیہڑا کجھ ہوندا ہیس۔ خیال آیا ہیس اچانک ماں نوں دساں تاں متاں اوہدا ہارٹ فیل ہو جائے۔ بُڈھی عورت ہے دُکھاں دی ماری ہوئی ہے۔ دِل اپنے نوں تڑکڑیاں کریندا گھوڑے توں لتھا ہے۔ اوہ وی لہہ آئی ہے۔ گھوڑے نوں کائی شے گھتی ہے۔ کاٹھی لاہی ہے۔ توبرا ٹنگیا ہے۔ اگاڑیاں پچھاڑیاں لا کے ہتھ مُونہہ دھوتا ہیس۔ آن بیٹھا ہے۔ ماں آکھیا ہیس، ''روٹی لے آواں؟'' اکھے، ''جی۔'' اکھے، ''نارنگ۔'' ''جی۔'' ''اج توں مینوں بہوں پیارا پیا لگنائیں۔ کیہ وجہ ہے؟'' اکھے، ''پُتر جوں ہویوم تیرا۔'' ''پُتر تاں اگے وی ہائیں؟'' اکھے، ''آکھیں تاں میں تینوں حُقا بھکھا دیواں؟'' اکھے، ''اماں میں اگے کدی تیتھوں بھکھوایا ہے؟'' اکھے، ''میرا جوں دِل ہے۔'' نارنگ نوں گوت آوندا ہے بھئی ایس غریب دیاں آندراں ٹھر گئیاں ہن۔ چلو اوس آکھیا، ''بھکھا۔'' اگ چاں بالی ہے۔ اکھے، ''تماکُو لَے آ۔'' اوس آکھیا، ''ایس

توبرے دے وچ میں تماکُو چنگا آندا ہے ایس چوں گھت۔'' جوں اوس ہتھ ماریا ہے تاں سِر بندے دا۔ اوس آکھیا،''ہائے ہائے نارنگ! ایہہ تاں سِر ہے بندے دا۔'' اوس آکھیا،''اماں! سیہان متاں صاحب خان ماہنی دا نہ ہووے۔'' اوس آکھیا،''بچڑا! میں تاں ایڈی کرماں آلی ہاں ای نہیں بھئی صاحب خان ماہنی دا سِر ایتھے ویکھاں۔'' اوس آکھیا،''حرام دا میں وی نہیں، توہیں میرے مگر دو کوہائے ہوئے ہین۔ پکّا تے ویکھ۔'' جوں اوس والاں چوں نپ کے سِر چایا ہے:

صُورت ڈھول دی سانوں کدی نہ بھُلسی
ساڈا رُوح سیلانی ہے بُت گلیاں وچ رُلسی
سانوں پتہ نہ غیب دا ہے، بھلکے واء کیہڑی گھُلسی

سِر پھدھ کے ماریا ہے تے کدھ تے جا لگا ہے تے سوانی حال حال چاں گھتی ہے،''اماں ایہہ کیہ بیڑا چاں بوڑیا ہئی؟'' اوس آکھیا،''چُپ کر میرے گل ڈھول کوئی نہیں۔ ایڈی خوشی میں پچا سگنی آں۔'' آدم اکٹھا ہو گیا۔''بھیڑیا! کیوں ماریا ہئی ماں نوں؟'' اوس آکھیا،''میرا خانہ کعبہ ہویا۔ اِنجیں منڈی کھلی ہے حال حال۔ میرا دماغ خراب ہے۔ میں تاں کُجھ نہیں آکھیا۔'' ''بُڈھڑیے کیہ ہئی؟'' اوس آکھیا،''اج میرا دیہاڑا لاہ چھڈیا ہیس تے ایہہ صاحب دا سِر ہے۔'' ڈھول چاں اوہناں مارے۔ جیہناں پگ لئی ہوئی ہائی اوہناں اپنے ہتھیں دے چھڈی۔''نارنگ! آپت اِچ تلوار نہ گھتیے۔ اگے جوں تُسیں سردار ہائے۔ ایہہ پگ۔''

ہُن ہر شے ایہدے مگر ہووے۔ نارنگ چڑھے، کوئی بندہ جھل جاوس کھیوے دا۔ ''کتھے ہئی گھر؟'' ''کھیوے۔'' ''ہُن ہُن آ بیٹھے او؟'' ''نہیں جدّی ہاں۔'' مارے تلوار ، سِر وڈھیندا تے نِکل جاوے۔ مینوں ہِک کھیوے دے بندے دسیا ہا: کھیوے دے اُبھردے آلے کھوہ ڈلاں ہو گئے ہان۔ کوئی پراہنا آونے ہاں تاں آکھدے ہان،

ایدے نہ نکلیں اوہدا ویلا کویلا کوئی نیہوں۔ ہوّا بن گیا۔ بندے مارن لگ پیا۔ ماں میلا چاں کیتا ہیس بس کر۔ ''توں جوں مری جاسیں، میں کِدے جاساں؟'' خلقت آئی بیٹھی ہے۔ ''میلا آئے بیٹھے ہاں۔ ایہہ بھیناں تے ایہہ پھُپھیاں۔'' نارنگ آ کھیا، ''کھرلاں او! تُسیں آہدے او اوہناں تیرے دو کُٹھے ہوئن تے توہیں اِتنے مارے ہین۔ میرے اوہناں کُٹھے ہوئے ہین بچے ، مسافر، ماں میری پیراں تے ڈھاہندی ہائی تے اوہ پیر چھنڈیندا ہا۔ بھری کچہری وچوں کسے نہ آ کھیا،ظلم نہ کر۔ میرے ہین ایہہ سارے قاتل۔ ماں نوں میں آ کھیا ہویا ہے شادی میں نہیں کرنی۔ میں مرنا ہے کھیوے دے راہ تے ۔ میرا ارمان لگا نیں تاں مینوں دھاڑ چاں دیو گل مُک جاسی۔نہیں تاں میں اوس دیہاڑے کھلوونا ہے، جیس دیہاڑے ماہنی دی قوم کھیوے وچ نہیں لبھنا۔ ہِک بندہ ہاں میتھوں ایہو کجھ ہوندا ہے۔'' آہدِن: ماواں پُتراں نوں آ کھیا ہے بتری دھاراں تد ماف کرنیاں ہن جے نارنگ دی دھڑ کرو۔ نارنگ نوں کھرلاں آ کھیا ہے: نارنگ! آئے تاں ہاسے تینوں کھلارن، پر ایہہ بلا ہُن ساڈے گل پے گئی ہے۔ اُٹھیو دھاڑ دیو۔ کھرل دھا گئے۔کھیوے دس پے گئی۔ اگے تاں آوندا ہا، ہکارا چوری۔ ماہنی وی نِکل آئے۔لڑائی پے گئی۔ کھرل چل پئے۔ نارنگ وی دھروڑ گیا۔

نارنگ جا کے اکٹھ کیتا ہے دانا باد وِچ۔ ''پگڑی میری وی سٹ آئے ہو تے اپنیاں وی۔ کیتی کرتیائی میری وی تباہ ہو گئی۔ دھاڑ دیئو جیویں میں آ کھاں۔'' اکھے، ''کیویں؟'' اکھے، ''ایہہ گھوڑے ہوون تاں اسانوں گھر لَے آوندِن۔ سدّھیاں تے چڑھ کے جاویے۔ یقین ہوسی اسانوں گھر تاں نہیں اپڑیندے۔ اسیں وی بندیاں وانگوں لڑسائیں کیوں جوں سدّھے وی چار تلواریں جھل کے ہِک قدم پٹنا ہے۔'' آہدِن: نارنگ راوی دی ڈیگ دی من اُتے بھج پیا ہے۔جتنی راوی ہے کاٹھیے، ڈب ، سنپال، ویہنی وال، وٹو، وسیر، بگھیلے، پیرو کے، چرہیڑے، گُل کھرل قوم دھڑ چاں کیتی

ہے نیں دی۔ کٹک چاڑھے سُوں پر بڑے۔ آ کے لڑن لگ پین۔ اوس دیہاڑے نو دروازے ہان کھیوے دے۔ نواں نوں پھُوک کے اگ چاں لائی ہیس۔ مسیت سڑی ہوئی میں وی ڈِٹھی ہے۔ ایہہ مُڑ آ کے مہاجراں چھتّی ہے۔ اج تائیں ماہنی دی قوم کھِیوے چ کائی نہیں۔ نارنگ آ کھیا، ''جیہڑا ماچھیاں دے گھر وڑ جاوے مت جھاتی گھتو بھاویں ماہنی ای کیوں نہ ہووے۔ اوہ مچھانی مینوں ماں توں گھٹ کائی نہیں۔''

نور، کندر دا سِپرا

نُور، کندر دا سِپرا مالکیاں دے وچ ہویا ہے۔ ایہہ مالکے سِپرا سدیندِن۔ آہدِن: ایہہ کندر دا پُتر ہے۔ کندر نوں اوس ایلے کندری سدیندے ہان۔ ساک کسے سِپرا نہ دتا۔ پٹھانی ہِک مُل لَے کے کندر نوں دِتیانیں۔ ایہہ پٹھانی دے وِچوں ہے نُورا۔ نُورا وڈیرڑا ہو پیا۔ دوآ ہنے دے وچ ایڑّ بہایا ہویا ہے کندر۔ نُورے نوں وی نال لے جاندا ہے پیار تُوں۔ جھڑی لہہ پئی پوہ دی۔ اوہ اودائیں ڈھپر دے وِچ ہے۔ پٹھانی نہ اپڑی ٹُکر لَے کے۔ خیال آیا ہے کندر نوں بھئی چھوہُر بھُکھا بیٹھا ہے۔میں ایہناں دی جڑھ کڈھنی ہے۔ اوس بھیڈ چاں گُٹھی چنگی ہِک بھئی ودھدی گھر لئی ویسائیں۔ نُورے نوں کھواون لگ پیا ہے۔ اوہا مُڑ اوجھری شوجھری تے سِری کھراوڑے آن بچے۔ فجر کندر آ کھیا، ”جے ایہہ لائق ہویا تاں ایس جیڈا لائق کوئی نہیں ہوونا۔ جے بھَیڑ ہویا تاں ایس جیڈا بھَیڑ وی کوئی نہیں ہوونا۔ ایس ایہہ ایہہ کار کیتی ہے۔“

ہمیشاں نُور سِپرا نوں پیو دسیندا ہا: مجھ اساڈی ہا ہِکا، اوہ سعی کے ہرلاں لُکا لئی ہائی۔ ناہنے دِتی۔ نُورا گبھرو ہو گیا۔ نُورے چاں تکے سعی کے ہرل۔ ہکلے۔ چاننی رات ہائی۔ سعی کے گھر جا سوندے ہان۔اوہناں نوں یقین ہائی اسانوں کون لُکدا ہے۔ مَجھ ہِک چوٹی دی ہائی۔ اوہ نُورے چک لئی۔ نُورا جیہڑے ایلے اوبھاناں آلے سنّھ تے آیا

ہے، من دریا دی تے وگیا آوندا ہا، شینہہ بگے۔ مجھ ترٹھی۔ مجھ دا سنگ نپ لیوس۔ سجے ہتھوں آ کے شیر حملہ کیتا ہے۔ ایس اِنج تلوار ماری وِچوں تر دی نِکل گئی۔ مجھ کُھبھ گئی۔ تڈ ماریاں مجھ کڈھی۔ فجر کُوکاں وگ گئیاں۔ بندیاں آکھیا: کون ہووے جیہڑا سعی کیاں نوں لُک پیا ہے۔ کھوجیاں آکھیا، ''کون نہ آکھو۔ ایہہ شینہہ ماریا پیا ہے۔ مجھ کُھبھی کھلی ہکلیاں کڈھی سُوں۔'' ہرل بولیا، اوس آکھیا، ''بھائی! ہر کوئی وگ جاوَ۔ کھوجی ٹُرو بھئی بندہ ویکھنا ہے۔ مجھ میں اوہنوں ماف کر چھڈی ہے۔'' کُھرا آن گھتیونیں سِپر اواں نوں۔ نہ اگانہہ نکلے نہ پچھانہہ۔ سِپر اواں نوں اکھیونیں: مجھ ہے تُہاتھے۔ اوہناں آکھیا، ''اساڈی جُرات توں کم باہر ہے۔ اساں سعی کیاں نوں لُکنا۔'' اوہناں آکھیا، ''مُڑ ہاموے'' بابا ہامن آلا کوئی بن گیا۔ نورا ایڑ نال ہا۔ اوس لیاندا ایڑ۔ اوس آکھیا ''بابا! مجھ ہامیں نہیں۔ مجھ میتھے ہے۔'' پیو گتکالے کے وگیوس، ''سعی کیاں نوں؟'' اوس آکھیا، ''او مارکا! جے سجے ہتھیں شینہہ ماریا پیا ہے تے کھبے ہتھ مجھ کُھبھی کھلی ہے تاں چور کون ہے؟'' اکھے، ''تُوں۔'' تاں ہرل آکھیا، ''مجھ تینوں بخشی۔'' ایتھوں نُورا نُورا ہو گئی۔

نُورا وت اکیہویں بھیڑ اِچ ماریا ہے۔ بلا ایڈی ہویا ہے گھوڑی آلے دھاکے آئن، جَن بھراونا۔ اگوں بھٹی نِکل آئن۔ بھٹیاں بندوقاں وگائیاں۔ بندوق جَن آلوں ہائی کائی نہ۔ دھاڑ چل پئی۔ گودھے ماچھی بندوق سِدّھی کیتی ہے۔ راء حشمت بھٹی پُچھیا ہے، ''کیہنوں وگاوَ ہیں؟'' اکھے، ''سارے بھنّے دھروڑیں جاندِن۔ اوہ بندہ ون نال کھلا ہے۔'' اکھے، ''نہ وگا۔'' ''کیوں؟'' ''ڈِٹھا ہویا میں نہیں۔ ایہہ نور، کندر دا ہوونا ہے، جیہڑا وسدیاں بندوقاں دے ہیٹھ کھلا ہے۔'' اوس آکھیا ' ''اسانوں بھاجی گھتِن آیا ہے؟ میں وگاونی ہے۔'' راء حشمت بھنا ہے اوس آ کے موہری پٹ لئی۔ سد کے پُچھیا ہے: مہر نُور ہیں؟ اکھے، ''ہا۔ راء حشمت، نُور ہاں۔'' حشمت آکھیا، ''توہیں تاں مینوں ڈِٹھا ہویا کوئی نہیں۔ تینوں کاہیں دسیا ہے؟'' اوس آکھیا، ''توہیں وی تاں مینوں نہیں ڈِٹھا

ہویا۔ تینوں کاہیں دسیا ہے؟'' اکھے،''تیری مثال ہے بھئی کنڈ نہیں دیندا۔''اوس آکھیا، ''تیری وی مثال ہے میں سُنیا ہویا ہے حشمت، دانے دا لڑائی دے وچ حقا ہِک ہتھ دے وچ ہوندا ہے۔ ہِک ہتھ نال لڑدا ہے۔'' حشمت آکھیا، ''وگ جا کُجھ نہیسے آہدے۔'' نُورے آکھیا، ''پوند ویسو تاں ویساں۔ اِنج میرا چلن بندا ہے۔'' اوس آکھیا، ''گڑا پوی اسیں گھر کھلے ہویاسے۔ اسیں کِدے ونجیے؟'' اکھےٗ ''راء جی جتھے راٹھاں دے متھے ہِک جاون، ہردا گھر ہوندا ہے۔ اوہ جیہڑے بھنّے جاندِن، ایہہ تاں کوئی نہیں پیا آہدا نمانے پردیسی ہائن۔ ہر کوئی ویہدا پیاہے بھئی چلے ویندِن۔ پوند ویسو تاں ویساں۔نہیں تاں کھلا ہاں۔'' اوس ویلے راء حشمت پگڑی لاہ کے سٹی ہے اکھے،''سلاری اوہراں سٹ۔'' پگڑے وٹائن۔ اکھے،''آ ہُن راتیں ایتھائیں رہو۔ فجر وگ جاویں۔'' اکھے،''جیہڑے ایلے گھوڑی آلے دیاں سوانیاں ویکھنا ہے نا اوہناں آکھنا ہے سِپرا نوں بدّھی لے آوندِن۔ اج نہ امدا ہویوم مُڑ آوساں۔'' مُڑ آیا دو راتیں رہیا۔

مہر سارنگ بھروانا سردار ہویا ہے جَن دا۔ ایہہ رعایا دے بندے ہوئَن۔ ایس وَیر لیناہا رجوعے توں۔ اوہناں بندے مارے ہوئے ہان۔ چار اکٹھے سردار ہوئَن چوٹی دے۔ محمد خان ترہانا چدھرڑ منگینی آلا، چگتا، نُور دا جپا بھوانے آلا، نُور، کندر دا سِپرا تے چوتھا مہر سارنگ۔ سارنگ آکھیا، ''دھاڑ دیونی ہے۔'' کچھی تائیں آدم اکٹھا کیتا ہویا ہے۔ ترائے ہزار بندہ آہدن دھاڑدا ہویا ہے۔ چھ وِیہاں وچ ڈھول ہویا ہے۔ مہر ہماوَں آکھیا ہویا ہا سارنگ نوں: بھترئیا جیس دیہاڑے رجوعے تے دھاڑ دیویں، چڑھدیاں راٹھاں دے مینوں مُونہہ وکھائیں۔ دیگری دا وقت ہے۔ دھاڑ تیار ہوئی کھلی ہے۔ اکھے، ''اگانہہ آ ویکھ۔'' سوٹے تے ٹُر کے آیا ہے۔ پھِردا آیا ہے۔ ویکھ کے آکھیوس، ''سارنگ! دھاڑ نہ دے۔'' ''کیوں؟'' ''سِوائے سِپرا دے کِسے دے مُونہہ تے ڈھاڈھ بلدا میں نہیں ڈِٹھا۔ ایہناں نوں ایتھوں رجوعہ تے رجوعے دے بندے نظر

پئے آوندِن۔ ایہہ دھاڑ چلنا ہے۔ ایس سِپرا مری جاونا ہے۔ نہ دے دھاڑ۔'' بُڈھڑیاں دی گل جھلی کدی کِسے نہیں۔ ٹُر پئے۔

راہ دے وچ پھنڈ ریں کوہ تے کھاوندے آئے۔ فجر دا وقت ہے۔ رجوعہ جَن لتھا ہویا ہے کُھٹے قُریشیاں دے نال، اُبھول رِکیاں آہلیاں تُوں اُتے۔ رجوعہ اگانہہ دھا گیا ہویا ہے۔ تر-ینہہ تے چالھی بندہ کُلی رجوعے دا ہے۔ اوہناں نوں دَس پَے گئی مہر سارنگ دھانا آوندا ہے تے سِپرا وی وِچ ہے۔ اوہناں میئیں محمدی نوں آکھیا، جیہدے ناں تے محمدی شریف ہے۔''بھئی میلا کر اج سارنگ ہٹ جاوے۔'' صُبح دا وقت ہے۔ قُرآن مجید حمائل کیتا ہویا ہے۔ فقیر اللہ دا تسبی ہتھ اِچ ہے۔ محراب متھے تے ہے۔ داڑھی مُٹھ بھر ہے۔ قلعہ کنگراں دا ٹپدن پئے۔ اگوں آ ملیا ہے مہر سارنگ نوں۔ اوس آکھیا''مینوں سیداں، ہرلاں، گلوتراں ساریاں قوماں گھلیا ہے اج اوہ نہیں پھِردے۔ اج وَیر دا وٹا رکھ، مُڑ جیس دینہہ آیوں۔ میں واسطہ گھتاں خُدا دا۔'' مہر سارنگ واگ پھیری ہے۔ اوس آکھیا،''فقیرا! مُڑ دُعا دے چاں۔'' بھیں پیا ہے۔ سگو ناں کوڑھن دے ہویا ہے۔ اوہ وی مہر دی واہر اِچ ہا۔ اوس آکھیا،''ہٹیا آونا ہے سارنگ۔''اکھے، ''اوہناں قرآن میلا کیتا ہے۔'' سگو آکھیا،''بانہہ تیل نال چوپڑ کے تِلاں دی ڈھیری وچ چاں منڈ یے۔ جِتنے تِل بانہہ نال چمبڑ جاون اُتنے قرآن چا کے وی ویری مارنا چاہیدا ہے۔'' سَے بندے مُڑ نِکلے۔ مہر سارنگ وی واگ چاں پھیری۔ نُورے آکھیا، ''مہر لڑنا ہے۔''اکھے،''ہا۔'' اکھے،''ہِک گل یاد رکھیائے۔ قُرآن اساڈیاں جڑھاں پٹنیاں ہین۔ ایس دھاڑ تیری چلنا ہے۔ مینوں بھجن دی عادت نہیں۔ میں مری جاونا ہے۔'' کسے نہ گولی بھئی اگوں تاں آدم کوئی نہیں۔ ڈھول وت پئے وگن۔ فقیر اللہ دے بھیں کے تکیا ہے۔ اوہ تاں پیلی آوندِن۔ فقیر آکھیا ہے،''سیداں تے ہرلاں او! قرآن دا میلا کیتا ہے۔ خُدا دا واسطہ گھتیا ہے۔ ایہہ اُچے آئن۔ جے لڑ تاں پئو تاں

انشاء اللہ تسیں داتری او۔ ایہہ گھاہ ہن۔''

اوس ویلے مُبھارا ہرل بولیا ہے۔ اوس آ کھیا،''ہرلاں دے بچیاں او! میں اج تائیں پیدل کدی ناہم ٹُریا۔ اج میں سُنیا ہے سِپرا نُورا ہے وِچ۔ میں گھوڑی گھر بنھ کے آیا ہاں مت بھجی پوے۔موت آ کے رہنا ہیے۔ کجھ میرے ایس آئے نوں وِکھیائے۔'' ابھول، جہانے دا ہرل ہویا ہے۔ اوس ہکسے بندے نوں آ کھیا ہے،''پِپل اُتے چڑھ کے ویکھیں نا کِتنا آدم ہے۔'' اوہ چڑھیا ہے۔ اوس آ کھیا،''مہر ابھول زمین پرتیندی آوندی ہے۔'' ابھول، جہانے دے آ کھیا: اگے اسیں بندے تھوڑے ہاں۔ ایہہ اساڈے دِل گرا رہیا ہے۔ ابھول مگروں بھج کے چڑھیا ہے۔ اوس اوہدے مونہہ دے اُتے اُلٹھا ماریا ہے۔ اکھے،''دِھی یاویا! کدی زمین وی پرتی ہے۔ مُٹھ پیادیاں دی ہے۔ اکھے زمین پر تیندی آوندی ہے۔'' بیٹھلیاں آ کھیا،''مہر ابھول ڈھول ڈھیر وگدِن۔ آہناں ہیں مُٹھ پیادیاں دی۔'' اکھے،''لموچڑ ہوئے دِھی یاوے کچے بندے۔ بندے بندے دے گل ڈھولکا گھتیا ہویا نیں۔'' دِل تھہراون کان گل کیتیوس۔ لہہ آیا۔

''ہلا سِپرا دا بھارا کون چیندا ہے؟'' اتنی دھاڑ دے وچوں ڈر سِپرا دا ڈھیر ہے۔ ابھول، جہانے دے آ کھیا،''بندوق تاں میں وگیساں۔'' کالو موہل، باقر ڈاہر، قائم، سلمان دے،سلطان، بہرام دے، مالی، بہلول دے، ایہناں آ کھیا،''آ گو اسیں بنسائیں۔'' ہِک بندے کان ٹھٹا تیار ہے۔ ٹُر پئے ہین اودائیں دھاڑ آل۔

سِپرا نِکلیا ہے۔ سِپرا آ کھیا ہے،''میں نُور، کندر دا۔ میرا بھار کاہیں چایا ہویا ہے؟'' جیہناں چایا ہویا ہا ہِک نہیں بولیا۔ سناٹا چھا گیا۔ بخشا، ہماؤں دا ہرل ہویا ہے کریسے کا۔ بندہ کُراڑتا ہویا ہے۔ آ کھیوس گل بہہ گئی۔ راٹھاں دیاں پچھے گلاں ای تاں بچدیاں ہوئیاں۔ اوہ بھج کے نِکلیا ہے۔ اوس آ کھیا ہے مہر نوں،''میں بخشا، ہماؤں دا ہرل ہاں کریسے کیاں چوں۔ جیویں آوندا پیا ہیں لگا آویں۔ میں تیرا بھار چایا ہویا

ہے۔'' بندے کِسے رجوعے دے آکھیا، ''سِپرا ویکھنا ہا تے آدم اگوں ہو گیا۔'' مُبھارے ہرل آکھیا، ''ایڈا بے پچھوا راٹھ ہے ہمیشاں دھاڑ دُشمن دی دے وچ وڑ کے لڑدا ہے۔'' ایہا گل پَے کریندے ہان جوں سِپرا دھاڑ دے وِچ آ گیا۔ بخشا، ہماؤں دا اگانہہ ہویا ہے۔ سِپرا ایتھے تلوار اُلاری ہے۔ ایسے ہتھ دے اُتے ابھول، جہانے دا کھلا ہا، اوس بندوق ماری ہے۔مُرچا وی ترُٹ گیا، ڈولا وی ترُٹ گیا۔ ہتھ ہیٹھاں لڑِھک گیا۔ بخشا آہدا ہا: میں اگانہہ ہویا بھئی پہلی تلوار میں مارلئیں تاں میرا جگ اِچ ناں رہسی۔ میں اگانہہ ہویا ہاں۔ سِپرا کھبے ہتھ دی ڈھال مینوں ماری ہے۔ گُھتی اِچ لگی ہے پھٹ نہیں ہویا۔ میں سمجھیا ہے گڈّھے تائیں ہڈّی کائی نہیں۔ چُت زمین اِچ جا لگی ہے۔ عُمر ساری سِر میرا اِنج اِنج کریندا رہیا ہے۔ پانی پیونا ہوس ہا تاں دُوئے نوں آہدا ہا سِر نپ۔ سِپرا ایسے کھبے ہتھ نال لڑدا آوندا ہے۔ باقر ڈاہر مگروں آ کے تلوار ماری ہے۔ تلوار رگاں تائیں تردی آئی ہے۔ جھل کے تلوار سِپرا آکھیا ہے، ''شابش ہئی بھلیا۔'' سِپرا اگانہہ لڑدا جاندا ہے۔ پچھانہہ ایہہ آواز نِکل گیا ہے بھئی سِپرا مری گیا ہے۔ پچھلیاں دھاڑیں چلن لگ پئیَن۔ آہدن: پچھوں تپک لگی ہوئی ہے۔ سِپرا اٹھارھاں کرہیں اگانہہ لڑدا گیا۔ اُتوں آدم تلواریں آلا کڈھ ڈڑھا ہے۔ سِپرا بہہ رہیا ہے۔ جیس ایلے اِتنے کھپے ہو رہِن۔ پچھیا ہے، ''مارکا! میرا مُونہہ کِدے ہے؟'' اوہناں آکھیا، ''رجوعے نوں۔'' اکھے، ''توہاں توں اکھواؤ ہام۔ تپک نہ لگدی تاں میں ہڈُ ورے کر وِکھائی ہام تُہانوں۔ ایہہ نہ اکھیائے سِپرا وی چل کے مویا ہے۔ میرا اجے وی مُونہہ رجوعے نوں ہے۔ ہُن سِر میرا وڈھو۔ میتھوں کجھ نہیں ہوندا۔'' ایتھے میراثی آہدا ہے:

ٹھٹیاں دوہاں مُقابلہ ہے، ڈھول مارُو ڈکّے

تپُک مہرا بھول دی ہے، جیہنوں کُندے تے چاٹاں ہن، بنھ سُنہری ہن پکّے
اوس ماری ہے نُور سپرا نوں، گولی بھنّ کے وِینی، رتّ موڈھے دی چکھے
جھل کے تپُک سِپرا تِل نہیں ڈولیا، دھر قدم اگیرے رکھے
نُور سِپرا نوں پون تلواریں، سار چیکن چِٹےّ

ٹھٹیاں دوہاں مُقابلہ ہے، سار ماری ہے تاڑی
تپُک ہے مہرا بھول دی، جیہڑی بہہ اُستاد سنواری
اوس دبیا ہے ماسا، تن نُور سِپرا دے ماری
نُور، کندر دا جھل کے آہدا ہے: ہائے جے اج تپُک لگ نہ جاندیوم،
کدی نہ چلدیاں دھاڑیں
پہلی تلوار سِپرا نوں، باقر ڈاہر ہے ماری
تلوار بھنّ کوپر تے رگاں، جا لئی کھکھاڑی
اُتوں ماریاں ہین قائم، سُلمان دے، سُلطان، بہرام دے، مالی، بہلول دے،
تے کالو موہل جیویں آہرن تے سٹ وداناں دی ہے نُورے نوں پین تلواریں
ویلا قہر کلور دا ہے، جھمب گڑا قہاری
گُل راٹھ رحمت گھتدا ہے سپرا نوں، کوئی مردی واری
سِپرا دا مردیاں وی سدّھا مُونہہ رجوعے نوں ہے، خلقت آہدی ہے ساری

نُور آیا ہے نارنگ نوں ساہمنا، وانگ ہاتھی مستے
آمدِن جھلی ہے نُور دی، مہر ہماؤں دے بخشے
سِپرا جھلے تے مارے، واہ لگن رستے
نُورا چنن دی گیلی ہے، کالو موہل، باقر ڈاہر، قائم، سُلمان دے،

سُلطان، بہرام دے، مالی، بہلول دے، وڈھ کے کیتا ہے تختے
کولوں دھروڑی جاندِن مہر سارنگ جھاں دے ہٹ حوالے، لَے کھاوندِن مستے
پر راٹھ لڑدے تے مردے نی، لج اپنی دی واسطے

کناں دا سُنیا ہے، سچ ڈھا ڈھی آکھے
پہلی تلوار سِپرا نوں باقر ڈاہر دی ہے، تلوار بھنّ کوپر تے رگاں جا لگی ہے کھا کھے
اُتوں ماریاں ہن قائم، سُلمان دے، سُلطان، بہرام دے، کالُو موہل،
تے مالی، بہلول دے، جیویں ساوِن بدل اناوٹ دا ہے، بد رُوپِون سرلاٹے
جھل مار تلواریں سِپرا رج ڈکاریا ہے، بس کیتی سُوں آپے
لوہا پت وریاماں دی، پھدھ نُور، کندر دے جایا
دھاڑیں چوں موہرے لڑدا، نُور، کندر دا جایا
آوَ کھاں وٹّواں تے لالیاں او، اج کڈھ دے اُتے ہرلاں، ڈاہراں تے موہلاں،
نُور ہے مار وِکھایا
وٹّو تے لالی آہدِن: سِپرا نوں کون مریندا ہے، نُور ہے کندر دا جایا
اوس دیہاڑے مارے سِپرا دا وج چھاویں، پر بھمب نیں نوں آیا

نُور سِپرا ویں ہے، جیویں باگیں ہے کیلا
اوس وٹّواں توں بار چھُڈائی ہے، ایہناں لالیاں توں بیلا
جیس دیہاڑے ماریا ہے نُور، کندر دا، ڈُھڑُ ہویا ہے ویہلا
آہدے وٹُو تے لالی ہن: سِپرا نہیں مرِیندا نُور راٹھ ہے اربیلا
اسانوں وی ڈبھ خوشابیں ہے، میر پور دا بیلا

میر، مَل دا کھرل

میر وی مَل دا ہویا ہے، امیر وی مَل دا ہویا ہے، مَل، ماہنی دا ہویا ہے۔ ایہہ کھرل ہن جھامرے آلے۔ راوی تے بڑے بڑے راٹھ ہین، پر راوی دے سردار کھرل گِنیندِن۔ میر، مَل دا، امیر، مَل دا ایہہ جوڑی بھراواں دی ہوئی ہے۔ بھرا ڈھیر ہین مگر جوڑیاں تھوڑیاں ہن۔ جوڑی دا مطلب ایہہ وے مردے دم تائیں اوہناں بھراواں ہِک دُوئے دا ساتھ نہ چھڈیا۔ دوویں لائق ہوئن۔ ہِک پاڑن آلا ہے دُوآ سیون آلا ہے۔ میر، مَل دا بہادراں وِچ ہویاہے۔ وِچ سد دے وی آکھیا نیں، ''میر مَل دا دَھول سدینداں ہیں۔'' راٹھاں ایہنوں دھول دی مِثال دِتی ہے بھئی جتنا دھول بھار اُٹھیندا ہے اتنا اُٹھائے۔

ایہناں دا ویر ککی آلے کاٹھیاں نال ہا۔ ایہہ وَیر پیڑھیاں دا ہا۔ بندے ہِک دوئے دے مریندے رہندے ہان۔ قُدرت اللہ تعالیٰ دی ایسی بنی ہے۔ میر، مَل دا وَگیا آوندا ہے۔ اوس زمانے بھکھی دا سردار ہویا ہے راجا کنور سِنگھ۔ کنور سِنگھ دا بھرا ہویاہے شمیر سِنگھ۔ شمیر سِنگھ چڑھیا آوندا ہے، ایدوں میر، مَل دا کھرل آوندا پیا ہا۔ پتہ نہیں اوہ شرابیا ہویا ہا یاں کیہ؟ اوس آکھیا، ''کھرلا! رستہ چھڈ دے''۔ میر، مَل دے آکھیا، ''توں گڈ تاں نیہوں لئی آوندا۔ توں وی لگھ جا میں وی لگھ جاساں۔'' سِکھ

گاہل کڈھی۔ ایہد ے ہتھ وچ بندوق ہائی۔ ایس دھری ڈُ کدا لگا آیا۔ سِکھ مری گیا۔ اگے لکی آلے کاٹھیاں نال وَیر ہا اُتوں ماجھے نال لگ گیا۔

ایس دوران امیر فوت ہو گیا میر دا بھرا۔ میر،مل دے تے دِھی ہِکا ہائی۔ دولت بی بی اوہداناں ہویا ہے۔ اوہ جوان ہو گئی۔ امیر تے ہِکو پُتر ہا۔ صالح اوہدا ناں ہا۔ اوہ وی گبھرو ہا۔ کِسے گل توں جیوں آپس وچ بولے چاچا بھتریا تاں لڑ پئے۔ صالح آ کھیا، ''میں تینوں رجا لیساں۔'' صالح چڑھیا، جا کے مہر بہاب کاٹھیے نوں میلا چاں کیتوس: پیو میرا قصوری ہوسی بندے تُہاڈے مارن وچ، او ہ مر گیا۔ میں تُہاڈا ماریا ہویا کوئی نہیں۔ چاچا میر اوہ ودا نیں بھاویں کوہ چھڈو۔ میرے نال رسائی کرو۔ مہر بہاب سمجھیا ایہہ بڑا وِکھ ہے۔ دشمن گھروں اُٹھی تے آیا ہے۔ مارن آسان ہو گیا۔

گھر بھیتر دہینسر ماریا، سڑ لنکا جائے

اوس رسائی چاں کیتی۔ ایدوں ہٹ کے صالح لگا گیا۔ راجا کنور سنگھ نوں جا کے منایوس چاں۔ بھرا تیرے دا قاتل چاچا ہے، میرا تاں قصور کوئی نہیں۔

میر،مَل دے سمجھیا میں ہُن جھامرے بہہ نہیں سکدا۔ بھتریا مینوں لیندا ہے۔ میر،مَل دا اوتھوں چڑھیا ہے، پِنڈی بھٹیاں دے آ گیا ہے۔ مینوں بہایو۔ اوہناں آ کھیا،''آ جا۔'' سردار ایڈ ڑ ہویا ہے، جیس دیہاڑے میر،مَل دا اوتھوں ٹُریا ہا، ہزار ٹبر نال ٹُر پیا ہے۔ دِھی جوان ہے۔ پِنڈی آ گیا ہے بھٹیاں دی۔ پِنڈی آلے بھٹیاں قاصد گھلیا ہے ناتا دے چاں۔ میر نوں سوانی اپنی سدّیا ہے لڑدے رہو پر ساک بھتریے نوں دے چاں۔ اوس آ کھیا ''جیس میتھوں وطن چھوڑایا ہے اوہدا ہُن ناں لیوئی تاں میں تیرا سِر وڈھ چھڈنا ہے۔'' ''ہلا۔'' اوس آ کھیا،''اوہ اِنجیں سہی، بھٹیاں لاگی گھلیا ہئی ۔ ساک منگیا نیں۔'' مِیر،مَل دا چُپ کر کے چڑھ بیٹھا ہے۔ رجوع آ گیا ہے۔ سیداں نوں آ کھیا ہیس،''چرائی کائی نہیں۔مجھیں بہوں ہین۔'' اوہناں آ کھیا،

''ایتھے آ جا۔'' آہدِن : رجوعے آلیاں وی لاگی گھلن۔ سوانی مُڑ دسیا ہے۔ سوانی نوں آکھیوس، ''دِھی جوان ہے۔ دِیندا ہاں کسے گھر نوں۔ ہر تھاہرے گاہل کیوں نکلے پر میں ہِک بندے توں صلاح پُچھنی ہیں۔'' ''کیہڑے توں؟'' اکھے، ''میں ایہہ نہیں دسنا۔'' مطلب کیہ ہاس جے دساں تے ایہناں ونجن نہیں دیونا۔

اوتھوں مہر بہاب کاٹھیا چاں تکیا ہے۔ دو دُشمن ہین پر دانا ہین۔ چل پیا۔ سِر دوپہر ہین۔ مہر بہاب کاٹھیا ڈیرے تے بیٹھا ہے۔ اُتوں ہِک کاٹھیا بھج کے آ وڑیا ہے۔ اوس آکھیا، ''مہر بہاب ! میر،مَل دا رب دتا ہئی تے ایہہ لگا آوندا ہئی۔ اسیں مار لئیے۔'' مہر بہاب پُچھیا، ''کِنا کٹک نال ہیس؟'' اکھے، ''ہکلا ہے۔''

ہووے ویری تے گھر آمِنت کرے، غصہ من تے وت لیاونا کیہ

گودھا رام مُلتان دی کار کرنی، چاپئے پنڈ تے وت شرماونا کیہ

''بھیڑیو! ویری ہووے بوہے تے آ جاوے۔ پتہ نہیں تَسا ہے، کائی گل کرُو ہے۔ بندپائی کریائے، مت کوئی کوڑی اکھ ویکھے۔'' میر،مَل دے آ کے گھوڑا دروازے دے وچ ڈکیا ہے، جیہڑا حویلی دا دروازہ ہا۔ سلاما لیکم کوئی نیہوں آکھیا، ''مہر بہاب بیٹھا ہیں؟'' اکھے، ''بیٹھا ہاں۔'' ''اُٹھی تے میری گل سُن۔'' مہر بہاب اُٹھیون لگا ہے کِنّھاں کاٹھیاں آکھیا ہے، ''مہر بہاب! سانھ گھوڑا اوہدے ہیٹھ ہے۔ تلوار کمر نال ہے۔ ڈھال موڈھے نال ہیس۔ اٹھارھاں آگریاں بانس سوا گز نیزہ فولاد ہتھ وچ ہے۔ ویندا وی ہیں تاں ہتھیار کیوں نیہوں لے ویندا۔'' مہر بہاب بڑا غُصے ہویا ہے۔ اوس آکھیا ہے، ''ایہہ ست پُشتیا راٹھ ہے۔ ایہدے خون وچ وی دغا نہیں۔ ایڈا راٹھ دغا کر سکدا ہے۔'' مہر بہاب لگا گیا۔ مہر بہاب دوویں ہتھ کڈھن، ''السلام علیکم''۔ تے اوس آکھیا، ''وعلیکم السلام تے میرے نیڑے نہ آویں تے اوتھائیں کھلو کے میری گل سُنیں۔'' مہر بہاب آکھیا، ''میتھے وِسدا نیہوں پیا۔'' اوس آکھیا، ''تیرا وساہ نہ ہووم ہا

تاں توڑ نہ آواں ہا۔ تیرا وساہ ہیم۔ مینوں اپنا وساہ نہیں، مت توُں نیڑے آویں میرا عقل نکل جاوے۔موئے ہوئے یاد آ جاون تے میرے پیو دی قبر پُٹی جاسی۔'' مہر بہاب اگے سمجھیا ہے بھئی میلا آیا کھلا ہے، بھتر یے روک۔ مہر بہاب دل وچ آ کھیا ہے۔ ایہہ نامُراد میلا تاں کوئی نہیں آیا۔ اجے تائیں آ کڑ گئی نہیں۔ رسی دا وٹ سڑیاں وی اوہو ہے۔ بہہ رہیا۔''دس۔'' میر،مَل دے آکھیا،''مینوں ایس وقت ہِک رعیت دا بندہ تاں سمجھ۔ برادری دا غریب بھراتے سمجھ۔ وَیر تیرا میرا اوہو جیہا۔ مت جانیں مِنت کرن آیا کھلا ہاں۔ بھرا دانا ہا اوہ مر گیا ہے۔ دُنیا تے ہزاراں دانا ہین پر دل نہیں کھلا۔ دشمن ہیں مگر دانا ہیں۔ جیہڑی صلاح میں پُچھاں چنگی نیت نال مینوں دسیں تے وَیر اوہو جیہا۔'' مہر بہاب آ کھیا،''دس۔'' ''بھٹی تے سید ساک منگدِن تے توں دوہاں گھراں نوں جاندا ہیں۔ پُتر میتھے کوئی نہیں۔ ساک ہکارا دیونا ہے۔'' اوس پُچھیا، ''توں تاں ہجرت کر کے نیہوں گیا ہویا اوہناں دے کول؟'' اکھے،''جی آ۔'' اوس پُچھیا، ''ایتھے راوی بیٹھیاں منگیا ہانیں یاں اوتھے گیاں منگیا نیں۔'' ''اوتھے گیاں تاں منگیا نیں۔'' مہر بہاب آکھیا،''میر،مَل دیا! دشمن توُں تے میں ضرور ہاں پر ایہہ تیری شان دے واقف نہیں۔ پتھر تاں تائیں بھارا ہے جتنے تائیں اپنی جگہ تے ہووے، جیہڑے ویلے اپنی تھاہر توں ہل جاوے پتھر ہولا ہو جاندا ہے توں اپنی جگہ چھڈ گیا ہیں ۔کوٹاں دے وچ بیٹھیاں وی جدوں تیری مُک جاونی ہے، کسے ودھا نہیں سکنی۔ موت حیاتی دے فیصلے عرشاں آلے کون ہن، بیٹھاں ہین نہیں۔ جے میتھوں صلاح پچھنی آ تاں ایتھے جن آلا، لا۔ دِھی تیری تے میری وچ کیہ فرق ہے۔ تیرا میرا وَیر ہور ہے،دِھیاں وچ تاں فرق کوئی نہیں۔ ایتھے آ، میں اوس دِھی دا ساک کریساں۔'' میر،مَل دے آکھیا،''میں بندے مارے ہوئے ہین کاٹھیاں دے، میں مری جاساں۔'' مہر بہاب آکھیا،''تیری موت دا ذمے وار میں نہیں بن سکدا، پر جتھے ماریا پیا ہویوں میرا سر

تیریاں لتّاں وِچ پیا ہوسی۔ ہُن؟'' اکھے،''آوندا ہاں۔''

میر، مَل دا چڑھ پیا ہے۔ راہ دے وِچ سوچن لگ پیا ہے۔ میں مار کے نوں آکھنا ہے، کِکی جاونا ہے، میرے نال ہِک بندے وی نہیں ٹُرنا بھی لڑائی پوندی ہے۔ سوچیندا گیا ہے۔ جا کے مجھیں نوں پھیرا ماریا ہے۔ اکھے،''مار نیہے چھڈ یاں۔'' اکھے، ''چرائی کائی نہیں۔'' میر، مَل دے آکھیا،''میں چرائی ویکھ آیاں۔ اوہ ڈیلے مست اُٹھے کھلن۔ کانہہ دے وِچ اسوار لکدِن۔ دھامن لیٹے پین۔'' ایہا اوقات ہا اوس ویلے بندیاں دی۔ اوہناں آکھیا،''اُٹھی۔''بَجن پٹ لیا نیں۔ مجھیں چک لئیاں نیں:

سوراں اللہ پاک نُوں، جبار،ستار، غفار نوں
کر تعریف کیہے توں ڈھا ڈھیا! وڑ گیا ہیں مجھیں گونجاں دے ڈار نوں
کئیں کیلیاں، کالیاں، بھبھاسیاں، اڈیاں، بگیاں تے چُور کنڈھیاں،
جیویں چُوڑا سوہندا ہے، نَوّر نی نار نوں
پچھلی راتیں چھیڑواں ماریاں ہن ہُونگراں،
گھٹے آن کے سٹیا نیں لعلاں دے ہار نوں
مجھیں نوں چووَن بیٹھا ہیں، بھانڈا دھریا ہے آن نسار نوں
کتیں کھاون کانہہ، کماند، ایہہ لٹک سہاون بار نوں
نھا کے دریا چوں نِکلیاں ہین،جیویں شیشے سوہن بازار نوں
پچھلی راتیں کھاریں لگھ کے دیون کُنکاں تے دُھنکاں،
الاپے آسا، بھیرویں، پیلوں، پہاڑی، رام کلی تے میگھ ملھار نوں
ہِک گل مجھیں دی بھیڑی ہے، چوراں نال کرن اُسارے،
دھاگا لیندِن ایہہ گھت مُہار نوں
شودھیاں جاندیاں ہن وِدعے کریندیاں، پیا وچھوڑا ہے گونجاں دے ڈار نوں

نال مِثّاں دے چوراں کدی نہ دِتیاں، جواب دے کے بہندِن سرکارنوں
رِکیما آہدا ہے: سوالکے دے مجھیں واپس نہیں آوندیاں،
جِتنے تائیں سائیں جھاتی نہ گھتن کاہکاں دے بارنوں

ایہہ مجھیں کُبے نُور دے، ذِکر اللہ دا سُہاندیاں
پچھلی راتیں ماریاں ہین چھیڑُ واں ہُونگراں، کھاری چڑھ اُگھلاندیاں
خواج خِضر راجی ہوندا ئے، مجھیں آن پتناں تے بہندیاں
لیندیاں پھُوارے تے ٹُبیاں، نِت سلامی خواج خِضر دے رہندیاں
لگھن دے ولاکے، نال کھمباں دے کھہندیاں
مجھیں اُتار پریاں دا ہے کیمیا، پر نال نصیباں دے رہندیاں
ایویں سائیاں دے اندرنوں بھیڑے،
مجھیں اگانہہ وی جا کے گھاہ چُنڈاں دے کھاندیاں

مجھیں کُبے نُور دے، ٹُردیاں رب دے سہارے
مجھیں نوں سیت الہٰ دا ہے، دے لتیں نانگ لتاڑے
مجھیں آ کے اوتھے چڑھدیئن، جتھے بُکن شیر تے شُوکن پھنیر کالے
مجھیں مال ننگ دیاں ننگاں دا ہے، کائی لگی ہے سٹ نگارے

ایہہ چلدے چلدے، سِر دوپہر ہن، جوں تکیا ہے تاں ککی دے رُکھ ہن۔ مارکے آکھیا ہے، ''میر، مَل دیا! بھُل گئے ہاں اسیں ایہہ تاں ککی دے رُکھ ہن۔'' اوس آکھیا، ''جَن ایتھائیں لا دیو۔'' آپت اِچ نال دیاں صلاح کیتی ہے بھئی ایہہ ہے جم دا

کڑما۔ ایہہ جان کے آیا ہے۔ ہر شے ستراںیوں، لڑائی ہُنے پونی ہے پر ایہہ جُرات کِسے دی نہیں بھئی جِن نیہسے لیندے۔ مہر بہاب نوں دس پئی ہے بھئی میر، مَل دے آ کے جِن لا دتا ہے۔ مہر بہاب نوکر نوں حُکم دتا ہے چڑھ میری ٹِبر تے، جتنا علاقہ کاٹھیاں دا ہے پھِر کے ہوکا دے بھئی میر، مَل دا میری امان وچ ہے، جیہس اکھ گہری ڈِٹھی میں آ نا کڈھ لیساں۔ ایہہ ہزار ٹبر ہے۔ جتنے کھوہاں توں پانی بھرین ایہناں دیاں سوانیاں، سِوا گادھی آلے توں کوئی بندہ اودے ٹھاون ویسی، میں سِر وڈھ چھوڑیساں۔ ڈاچیاں، مجھیں گائیں تے ایہناں دے پھَل چھٹے وتن، کسے دی واہی اُجڑے میتھوں دَھر سکدا ہے۔ مت کوئی پھَل نوں وٹا وگائے۔ جے سنگ وی کِسے دا بھُر گیا نا تاں ایہہ لِیک اساڈیاں پیڑھیاں دے مگروں وی نہیں لاہنی بھئی امان مال نوں مار لیونیں۔

میر، مَل دا بہہ گیا۔ مہر بہاب بندہ چاڑھیا بھئی ایہدے بھترِیے نوں سد لے آ۔ اوہنوں ایہہ نہیں دسنا بھئی چاچا اوتھے بیٹھا ہئی۔ سجی سجی رسائی ہائی، صالح آ گیا۔جیہس ویلے روٹیاں کھا رہن رات دیاں تاں اوس پُچھیا،''کیوں سدیا ہئی چاچا؟'' اکھے،''بچڑا! اگلی راتیں خیال آیا ہے پُرانے راٹھاں دا اکھان ہے بھئی وَیر لگے تاں بیجا مکن نہ دیو تے وَیر منڈی آوَ۔ تُہاڈا ہے بیجا پیا مُکدا۔ چاچے تیرے تے پُتر کوئی نہیں تے تُوں کوارا ہویوں۔'' اوس آ کھیا،''جی آ۔ فلانے گھر توں ماں میری ساک منگیا ہے تے اوہناں آ کھیا وی ہے تے اسیں تیاری پئے کریندے آں۔'' اوس آ کھیا،''نہیں تُوں چاچے دا ساک لَے۔'' ''چاچے میر، مَل دے دا؟'' اکھے،''ہا۔'' صالح آ کھیا، ''میں دیا ہے ترائے ترائے کریندا چھاں جا جھلیا ہیس۔ میں کیوں ساک لئیں؟'' اوس آ کھیا، ''نہیں میں تینوں آ ہناں تُسیں گڈھیوں۔'' صالح آ کھیا، ''ایہہ گل وت نہ آ کھیں۔'' مہر بہاب آ کھیا،''میں تینوں مُبھارک ہِک دیواں۔ چاچا تیرا یاں سیداں نوں ساک دیندا ہے یاں بھٹیاں نوں۔'' صالح آ کھیا، ''نہیں، اساں کھرلاں سُو رکھی ہوئی

ہے۔ میرے چاچے دے بُوہے تے کھرل ہی ڈُھکنا ہے ۂی قوم دانہیں ڈُھکدا۔'' مہر بہاب آ کھیا، ''سُو توہیں رکھی ہوئی ہوسی۔ میں تینوں پیا آ ہناں اوہ دیندا ہے سیداں نوں یاں بھٹیاں نوں۔'' صالح لمبڑا پیا ہا اوہ اُٹھیا ہے۔''چاچا! گھر سد کے گاہلیں کڈھن کڈھ ڈڑھا ہیں۔ اوہ تاں ہوئے چھاں دے راٹھ۔ توں پُتر چاں ڈھو چاچے دے بُوہے تے۔ تیرے پُتر دی لاش تے ہلوں نہ پھرن تاں مینوں کھرل دا پُتر نہ آ کھیں۔ ماں سُوئی ہے کِسے دی، غیر قوم دا بندہ اساڈے بُوہے تے آ ڈُھکے۔'' مہر بہاب اُٹھیا ہے اوس ہاں نال چاں لایا ہے۔ اوس آ کھیا، ''نسلی تاں ہویو۔ نسلی اِنجیں کریندِن پر بھیڑیا! لیندا وی نیہوں تے کِسے نوں لین وی نیہوں دیندا۔ چاچا تیرا میرے کول آیا ہے۔ ایہہ ایہہ صلاح کیتی ہیس۔ اوس نوں ڈھنگ نال میں سدِیا ہے۔ اوہ جَن لائی بیٹھا ہے۔ ساک اوس توں دو گھراں منگیا ہے۔ میتھوں صلاح پچھن آیا ہے، جیہڑا صلاح گیر ہو کے دھوکھا تے مُنافقت کرے اوس جیڈا بے ایمان دُنیا تے کوئی نہیں۔ دو دُشمن آپس وچ رلا کے میں اپنی طاقت تباہ کیتی ہے۔ مگر صلاح پچھن جوں آیا ہے۔ ایہہ تاں اساڈا کم نہیں صلاح بھیڑی دیویے۔ چاچا تیرا بیٹھا ہے۔ اوس نوں تیرے سدے دا وی پتہ کوئی نہیں۔'' صالح رو پیا۔ اوس آ کھیا، ''چاچا! میرا چاچا پہاڑ ہا۔ ٹھِل ہا۔ راٹھ ہا۔ اوہنوں تریئیں چونہہ گلاں کمزور کتیا ہے۔ بھرا چنگا ہاس مر گیا۔ پُتر ڈِھیہوس کوئی نہ۔ دِھی جوان ہو گئی۔ میں پُتر بننا ہا، میں حرامدا بن گیوم۔ جے چاچے دی کنڈ میں نہ چھوڑیندم تاں ایہہ گاہلیں نِکلنیاں کوئی ناہن۔ واسطہ خدا دا ہئی، جیڈا میلا آ ہنا ہیں میں کریناں، جیڈی کَس آ ہنا ہیں میں جھلیناں، چاچا مینوں منادے۔'' رووے۔ مہر بہاب آ کھیا ہے، ''شاواشی راٹھ دیا پُترا۔''

بندہ گھلیا ہے مہر بہاب: میر، مَل دیا! دیوبھرے وگ کدائیں نہ جاویں، تیرے بوہے تے پرھیں پئی آوندی ہے۔ اوہ بڑا خوش ہویا ہے۔ اوس سمجھیا جیہناں کاٹھیاں

دے میں بندے مارے ہوئن، اوہناں دے نال رسائی کرواؤ ہے۔ اوس گھڑے، گھڑونجیاں، منجیاں، بوہڑ ہیٹھ گھتائیاں۔ دھوئیں، حُقے شُروع ہو گئے۔ شُکر ہے آوندے پین تاں جوں ایہہ پرھیس آ گئی۔ جوں میر، مَل دے تکیا ہے وچ بھتریّا، تاں اوس دے تن بدن نوں اگ لگ گئی۔ میر، مَل دا منجی تے بیٹھا ہے۔ تلوار ننگی اگے پئی ہے، تڑپدا پیا ہے۔ مار کے سلام دتا ہے۔ اوس ولیکم سلام نہیں آکھیا۔ شوہ پر پھر پھر پھڑکدے پین۔ جتنا خون ہا اوہ اکھ وچ بولے۔ سلام اوس کوئی نہ جھلیا۔ پرھیس آ کے بہہ گئی۔ ایہہ اشارے کرے، جے آکھیں تاں میں چاچے دے پیراں تے ڈھے پواں۔ اوس آکھیا،''بلا مچھری بیٹھی ہے۔ تلوار اوس دے کول ہے۔ اوہ سِر وڈھ لیسی۔ کیہ فائدہ۔'' چُپ ہر شے۔ بولے وی کوئی نہ۔ پُچھے وی کوئی نہ۔ بڑی دیر دے بعد مہر بہاب بولیا۔ ''میر، مَل دیا! پتہ ہئی ایہہ پرھیس کیوں آئی ہے؟'' اکھے،''نہیں۔'' اکھے،''دولت بیوی دِھی دی گڈھ میں گھت دتی ہے ایس چھوہر صالح نوں۔ دِھی میری ہے میں گھر لے جاونی ہیں۔ مارکا! دُعا خیر آکھو۔'' اوس بولن دا وقت ای نہیں دتا میر، مَل دے نوں۔ تھاڑ تھاڑ کمبدا پیا ہے۔ ہنجوں ترپ ترپ کریندیاں پئیاں ہن۔ ایہہ لفظ نہیں آکھ سکیا، دِھی میری ہے تیری نہیں۔

مہر بہاب آکھیا ہے،''تسیں بھائی مارکا گھراں نوں جاؤ۔ میں چھوہر لئی آواں۔'' ایہہ ٹُر پیا ہے۔ جَن وچ گل سُنی گئی ہے بھئی مہر بہاب گڈھیں گھت دتیاں ہن۔ میر، مَل دے دی سوانی آکھے سوانیاں نوں،''دیو مبھارکاں، اسیں اج وسدے جہان تے آ گئے ہاں۔'' مہر بہاب آ کے چھوہر دی بانہہ پھی ہے۔''اُٹھی بچڑا! دِھی وی توں میری ہیں تے پرناونا وی میں ہے۔'' اوس نمانی تکیا ہے تاں مگروں پیو ٹُریا آوندا ہے۔ میر، مَل دے نوں ویکھ کے اوہ ڈر گئی بھئی میرے پتریر دا تاں ناں نہ سُندا ہویا پیو۔ ماں ہُدھاں دیس،''اُٹھی چاچا جوں پیا آہدا ہئی۔'' اِتنے نوں میر، مَل دا وڑ پیا ہے تے

اوس آ کھیا، ''چھوہرے! توں ہیں میتھوں ڈری بیٹھی تے دِھی نوں ہِکو ور ہوندا ہے۔ ہِک ایس دے چھوڑیا ہے، دُوآ میں کیوں دیواں؟ ایس بُرے توں پُچھ، میتھوں پُچھیا ای نیہسوں۔ میرے دُشمن نوں میرا جگر کڈھ کے دے چھڈیا ہیس۔'' مہر بہاب ٹُردا وی جاندا ہے تے آہدا وی جاندا ہے، ''میری دُشمنی دا تینوں پُچھیرے پتہ لگسی۔'' گھر لئی گیا۔

جیس دیہاڑے جنج ڈُھکی ہے، مہر بہاب کے بُوہے تے روٹیاں پکیاں ہین۔ فجر مہر بہاب داج کڈھیا ہے۔ داج دے وچ اِکی ڈاچیاں ہین۔ اِکی مجھیں، اِکی گائیں، اِکی گھوڑیاں، اوس ست اِکیاں دِتیاں ہین۔ چھوہر پرنی کے لگھ گئی ساہورے۔ پرھیں بیٹھی ہے۔ مہر بہاب آ کھیا ہے ''میر، مَل دیا! اسانوں موئے ہوئے وِسرے ہوئے کوئی نہیں۔ دِھی ہائی تیری جیہڑی دے چھڈی ہے۔ دِھیاں وِچ فرق کوئی نہ۔ اوہ میں پرنا چھڈی ہے۔ سال دا کارا ہے۔ سال تائیں تیاری کر لَے۔ اِتنے تائیں بے شک اساڈے بُوہیاں تے لگا وت تے تینوں پُچھنا وی کِسے نہیں۔ سال توں اُتے ہِک دیہاڑ وی اجھکاں تاں مینوں کاٹھیے دا پُتر نہ آکھیں۔ جِتھے وی ہویوں تینوں ٹکر ساں۔''

میر،مَل دا اُٹھیا ہے۔ اوس آ کھیا، ''مہر بہاب! جیہڑا پیو نال لڑے اوہ حرامدا ہوندا ہے۔ جیویں دِھی توہیں پرنائی ہے انج میتھوں نہ پرنیونی۔ ہُن میں تیرے مقابلے تے تلوار لے کے اُٹھیواں تاں مُڑ میں حرامدا بنناں ہاں۔ ایہہ تلوار ہئی تے ایہہ پگڑی۔ سِر وڈھنا ہئی تے وڈھ سٹ۔ جے ماف کرنا ای تے ماف کر چھڈ۔'' پیراں تے ڈھے پیا۔ جدوں رسائی دا وقت ہوندا ہے۔ اوہ رحمت الٰہی ہوندا ہے۔ مہر بہاب اُٹھیا۔ اوس آ کھیا، ''اُٹھیو کاٹھیاں او! ایہدا سِر وڈھو۔'' اوہناں آ کھیا، ''مہر! پہلے گھر چاں واڑیا ہئی۔ وت دِھی چاں پرنائی ہا بُوہے تے۔ اسانوں ایڈا کُنسلا جاندا ہیں، پیراں تے ڈھٹھے دا سِر وڈھ لئیے۔ اساں اللہ واسطے ماف کیتا ہے۔'' مہر بہاب آ کھیا، ''جے ایہنوں ماف کرنا

نیں تاں ایہنوں جھامرے بہایو۔ جھامرے ایہہ تاں بہہ سکدا ہے جے کنور سِنگھ راجا مارو تاں۔ بھیڑیاں او! میر،مَل دا کھرل مہاجر بنیا ودا ہے۔'' اصل وچ اوہ گل کرُ وا ای ایہا ہا کاٹھیاں نال۔ راٹھ جوں ہا۔ اوہناں آکھیا،''جَن جگاتن تے جا لا۔کنور سِنگھ تینوں پروں دھاڑ دیونی ہے۔ اسیں کاٹھیے وی آجسائیں کھرل وی آ جاسن۔ یاں اسیں دوویں گھر مُک جسائیں یاں توں جھامرے بہہ سکسیں۔''

میر،مَل دے اوتھوں جَن پٹیا ہے چاں تے بھتریئا وی نال ہیس، جگاتن شہر ہے راوی دا، اوہدے اُتے آ کے جَن لا دِتا ہیس۔ کنور سِنگھ نوں دس پئی ہے۔ اوس نوں بھرا شمیر سِنگھ دا وَیر یاد آیا ہے۔ اوس دھونسے تے سٹ چاں ماری ہے۔ اوہ چڑھ کے آیا ہے۔ ہاتھی جھولدے کھلِن۔ چاگردوں جگاتن نوں گھیرا ہے۔مہر بہاب وی اپنے کٹک لے تے آ گیا۔ مہر بہاب جائزہ لیا ہے بھئی ایہہ توپاں، ایہہ تاں ہِکا کافی ہے کھرلاں تے کاٹھیاں نوں۔ ایہناں دے اگے اساں کیہ تگنا ہے۔ مہربہاب کنور سِنگھ نوں آ ملیا۔ اوہنوں رسائی دا پتہ کوئی نہ۔ اوہ بڑاخوش ہویا ہے بھئی میری مدد کان آیا ہے۔ مہر بہاب اوس دے تمبُو دے اِرد ِگرد ہزار ڈاچی بہائی ہے۔ ہر ڈاچی دے نال ہِک تلوار آلا بہایا ہے۔ اوہ پیا جاندا ہے بھئی میری حفاظت کان قلعہ بنا رہیاہے۔

دیگر دے وقت مہر بہاب بندہ گھلیا ہے۔ سوتے دا وقت ہوسی، میں سد کے پُچھساں، مہاراجا کنور سِنگھ، پرشاد چَھکیا کہ نہ چَھکیا۔ اوس ویلے تلوار چل جاونی ہے۔ تُسیں اپنی تیاری کر لوو۔ حملہ اساں کرنا ہیں۔ پہلے حملے وچ ای اساں ہتھیاراں تے قبضہ کرنا ہے۔ اودے سِکھ اساں کوئی نہیں آون دیونا۔ دیوبھرے لڑائی کریے، ایہہ توپاں وگن تاں اساں تاں پہلے ہلے وچ ای اُڈجاونا ہے۔ ساڈی طاقت وی نہیں۔ ہتھیار وی نہیں۔ سوتے دا وقت ہے۔ کنور سِنگھ کھانا کھا رہیا ہے۔ نوکر نوں آکھیا ہیس،''دودھ پلا۔'' اوس دودھ دا گلاس بھر کے اگانہہ کیتا ہے تاں باہروں مہر بہاب سد

کے آ کھیا ہے،''مہاراجا کنور سِنگھا! پرشاد چھکیا کہ نہ چھکیا۔''ایڈا دانا سِکھ ہویا ہے اوس سدّ کے آ کھیا،''مہر بہاب توں تاں دودھ تے خون رلا رہیا ہیں۔'' نوکر آ کھیا،''اوہ تاں پُچھدا پیا ہے کھانا کھادھا ہے کہ نہیں۔'' اوس آ کھیا،''بے وقوفا! ایس آواز وچ اتنا جوش ہے، ایہہ کِنھاں نوں اشارا ہے۔'' مہر بہاب آ کھیا،''دودھ تے خُون اوس ویلے رلیا ہے، جیس ویلے ڈ یگ توں دھونسے نوں سٹ مار کے ٹُریا ہیں۔'' اکھے،''تیرا تاں دُشمن سی۔'' اوس آ کھیا،''لکھ واری دُشمن ہووے پر تیرا میرا کیہڑا سانگا ہے؟'' اتنے تائیں تلوار چل پئی۔ پہلا حملہ ایدوں ہویا۔ توپاں تے قبضہ کر لیا۔ سِکھ اُٹھیا تاں اگوں شے دِسے کائی نہ۔ سِکھ مریون لگ پئے۔ سِکھ ٹر گئے۔ کنور سِنگھ وی بھج وگیا ہے۔ مگروں میر، مَل دے ہتھیں تلوار ہے، چکی آوندا ہے۔ اوہ نِمانا چل کے ہتھاں نوں آ وڑیا ہے۔ راء میر، مَل دے دی ماں اُٹھی ہے تے اوس آ کھیا،''وے میر! ایہہ نِمانا تاں ہتھاں نوں آ وڑیا ہے، کُجھ نہ آ کھیں۔'' جُوڑے چوں نپ کے سر وڈھ سٹیا ہیس۔ ''اماں! جے سپ ہتھاں نوں وڑے تاں چھڈ دیویے۔ ایہہ کوئی ترس دا موقع ہے۔'' اوہ مری گیا۔

ایہہ چاچا بھتریا آ کے جھامرے بہہ رہن۔ پیو دِھی دا یُو ہے تے بُو ہا ہے۔ گل کرن لگیاں دولت بیوی آ کھے،''پیو اِنج آ کھیا ہا تے بابے اِنج آ کھیا ہا۔'' سُنن آلے سمجھ جاندِن۔ پیو سدیندی ہے مہر بہاب نوں تے چاچا سدیندی ہے میر، مَل دے نوں۔ پیو نوں پیو سدنا چھوڑ دتا ہیس۔ گھر آلا کائی آہری گل کروس تاں جھوکھا مہر بہاب تے کرنا ہے، پیو اگے نہیں۔ عید دا دِن آوے ہا تاں محل اُتے چڑھ کھلوونا۔ خیر ہووے شالا، میری پیکی روٹی نہیں پئی آوندی۔

مہر بہاب بیمار ہو گیا ہے۔ بندہ گھلیا ہے دولت بیوی آل۔ اوہ گئی ہے۔ اگا نہہ اپڑی تاں مہر بہاب دے آخر ساہ ہن۔ ایہہ روون لگی۔ اوس آ کھیا،''چھوہرے! تو ہیں

رونا ہے، مینوں پتہ ہے۔ آئی چڑ کیری ہیں۔ میں اِک گل کرنی ہے سارا میلکھ چُپ کر جاوے۔'' پُتراں نوں سدیا ہیس: تُساتھے دِھیاں ہین، ایس چھوہر تے پُتر ہے، میرا آخری وقت ہے۔ ایہہ نہ جنیائے بابا بے ہوشی وچ ہے تاں ایہہ گلاں پیا کریندا ہے۔ اج تائیں اپنی زبان نال تعریف کدی ناہی کیتی، تُسانوں گل سمجھاون کان گل کرُوہاں۔ خدا دی قسم اپنی ساری زندگی وچ جتنے راٹھاں نال ترکڑ اِچ تُلیا ہاں، ہر راٹھ میتھوں کسا نِکلیا ہے۔ میرے نال ساویں کوئی نہیں تُلیا۔ آپ توں وڈا راٹھ ڈِٹھا ہے تاں ایہہ چھوہر ہے۔ میرا احسان ایڈا کوئی نہ۔ جے ہا وی تاں ایس دے پیو تے ہا۔ بہوں آدم اپنے بوہے توں بیگانیاں دِھیاں پرنا چھوڑیندا ہے پر ایس چھوہر دے نال دی چھوہر کائی نہ ویکھسو۔ جیوندے پیو نوں پیو سدنا چھڈ دتا ہیس تے مینوں پیو بنا لیا ہیس۔ میں مردا پیا ہاں۔ ایس تے چھوہُر ہے تے تُہاتھے چھوہرِیں ہین۔ ایس دا گُڑ ونڈِیندا میں اپنی اکھیں ایس حویلی وچ ویکھی جاواں۔ میں قیامت تائیں تُسا تھے راضی ہاں۔''
آہدِن : اودوں پٹنے پَے ہوئن تے نال گُڑ ونڈِیندا ودا ہے۔منگوا کروا کے مہر بہاب دا رُوح پرواز کر گیا ہے۔

میر،مَل دے دا پچھلا پہرا ہے۔ اکھیں تے موتیا چڑھ گیا۔ صالح سوچیا، میں سو نوکر وی چاچے دی خدمت تے کھلاراں تاں خُدا مینوں ہستی دِتی ہے۔ میں کھلار سکدا ہاں پر چاچے دے دل وچ جاونی ہے میتھے جوں پُتر کوئی نہیں۔ کیوں نہ پیو دی خدمت میں آپ کراں۔ آہدِن صبح شام کھلا رہ جاندا ہا۔ اُٹھاون لگیاں بسم اللہ۔ جُتی پواون لگیاں بسم اللہ۔ موڑھیاں تے چاون لگیاں بسم اللہ۔ قدم بھرن لگیاں بسم اللہ۔ خُدایا! توہیں مینوں توفیق دتی ہے۔ میں اپنے پیو دی خدمت کر رہیا ہاں۔ اُتوں میر،مَل دے دی ڈاکر نِکل جاوے۔''او مہر بہاب! خدا تینوں جنت نصیب فرمائے' ایہہ توں بسم اللہ پیا کریناں ہیں۔ جیویں میں کرُو ہام، میں تاں کنجر سدیونا ہا۔ میری کاہیں کرنی ہا۔ ایہہ

میرے بھرا دا پُتر ہے، جیہڑا بسم اللہ پیا کریندا ہے۔'' بسم اللہ صالح کرے تے دُعائیں مہر بہاب نوں دیوے۔ اِنج میر، مَل دا زندگی گُزار کے لد گیا۔

راء صاحب بھٹی

زمانہ رنجیت سنگھ دا ہویا ہے۔ کوٹ بھائی خان آلے میکن سردار سدیندِن۔ سردار فتح خان میکن ہا۔ پیو اوس دا مر گیا۔ ماں اوس دی جیندی ہائی۔ ریاست دے مالک ہان۔ سردار فتح خان دی ماں آکھیا میراثیاں نوں، ''فتح خان کان ساک منگو چاں کسے چنگے گھر دا۔'' کوٹ مومن دے جا کے مومنانیاں توں اوہناں ساک منگیا۔ ساک اوہناں آدریا چاں۔ گڈھیں پے گئیاں۔ کُڑی گبھرو ہک دُوئے نوں ڈِٹھا ہویا کوئی نہ۔ جنج چڑھی۔ پرنا کے لئی آوندِن۔ راہ دے وچ کھوہ پیا وَہندا ہے۔ اوتھے آ کے ڈولی رکھیانیں۔ کئیں حُقیاں تے اگ بال کے دھرن لگ پئے۔ کئیں پانی پیون لگ پئے۔ اوس کُڑی آکھیا، ''دائی مینوں وی پانی پیوا۔'' اوس پانی دا مَنگر بھر کے آن دِتا ہے۔ جیس ویلے اوس گُھنڈ لاہیا ہے تے پانی مونہہ نال لایا ہے تاں اگوں ساہواں کھلا ہا فتح خان۔ فتح خان جوان وڈُڑ۔ سردار وڈُڑ۔ خوبصورت سانھ گھوڑا ہیٹھ ہے۔ عروسی کپڑے کیتے ہوئے۔ ڈھال تلوار لائی ہوئی ہے۔ جوں اوس تکیا تاں اوس آکھیا، ''میراثیو! سارے جگ دے وچوں ایہہ کُڑی میرے کان لدھی نیں۔ اوماچھیو!'' ''جی!'' ''ایس نوں گھر لے جاؤ میں کائی نہیں لے جاونی۔ کُڑی تاں ویکھو۔''

ویہت نیں ہائی کسے بندے سردار نوں ایہہ نہ آکھیا توں ایہہ کیہ پیا

کرینائیں۔ چنھاں دی عادت ہے موہنہ تے گل کرنی سردار دے۔ جنج ساری ٹُر پئی۔ ڈولی پئی رہی تاں مومنانی پُچھیا، ''ایہہ کیہ آکھیا ہے فتح خان؟'' اوہ رو پئی۔ اوس آکھیا، ''بچڑا! جواب دتی ویندا ہئی۔ قسمت اپنی نوں آکھ۔'' اکھے، ''ایہنوں اوہراں سدیں ہک واری میں گل کرنی ہے۔'' دائی سدّ ماریا، ''فتح خان ہک واری مومنانی سدیندی ہے۔''

فتح خان بَھیں آیا۔ اوس گُھنڈ اُتار کے اوتھے چاں رکھیا۔'' اوس آکھیا:

باگ لوینی آں، وچ لوینی آں کانا

ہک ماں مترئی ہے، دُوآ ہے دیس بیگانا

تریئا کھارے چڑھدی نوں، ڈھول چاں ماریا طعنہ

میں تینوں گھر گھر ڈھوڈھاں، کر اگ دا بہانہ

کدی موڑ مُہار نوں، میرے پورب دیاپانا

''گل سُن میری۔'' اکھے، ''تیرا میرا ایہہ گلاں دا وقت نہ پر مُڑ توہیں میرے متھے نہ لگنا۔ مینوں ارمان ساری عُمر رہنا ہا بھئی گل تاں کر لینی ہا۔ پیکیاں مینوں چک کوئی نہیں چھڈنا۔ ہک منت کرینی آں۔ مینوں طلاق نہ دیویں۔ طلاقی ہوئی نہ سدیواں۔ کدھاں پیکیاں نال لگ کے مر جاساں۔ ایہہ کسے نہیں آکھنا، ایتھوں لکھی ہے تے تیری سدِیندی رہساں تے ہُن جا۔''فتح خان نوں بڑا شرم آیا تے اوس آکھیا،''ماچھیو! ڈولی چایو۔'' ماچھیاں ڈولی اپڑائی۔

فتح خان ڈیرا چاں مَلّیا۔ نہ اوہدے نال بولنا، نہ ملنا، نہ اوہدے ہتھ دا ٹُکر کھاونا۔ ماں دے ذِمے سبھ کُجھ۔ اوہ مصلے دے اُتے بہہ گئی ہے فریاد اللہ تعالیٰ دے اگے کرن کان۔ فتح خان دی ماں نوں چھاوَنی ونجنا پیا ہے۔ اوس نوکریں نوں وی چاں سدیا تے نونہہ نوں وی۔''ہوسکدا ہے مینوں رات چھاونی پے ونجے تے روٹی فتح خان

دی ایسی پکے کہ اوہنوں پتہ نہ لگے کہ میری ماں گھر کائی نہیں۔'' رات اوس نوں پے گئی ہے۔ ہٹ کے اوہ آئی تاں فتح خان پُچھیا،''اماں راتیں کِدے ہائیں؟'' ''گھر ہام۔'' ''زندگی ساری تیری روٹی وی کھادھی ہے۔ پراہن گتی دی وی کھادھی ہے۔ شادیاں دی وی کھادھی ہے، پر جیہڑا لطف رات دی روٹی وچ ہا ساری زندگی نہیں آیا۔ تیری تاں پکی ہوئی ہی نہ۔'' اوس آکھیا،''ایہہ اوس بدنصیب دی پکی ہوئی ہائی جیہدے توں توہیں ڈیرا چاں مَلّیا ہے۔'' ''مومنانی پکائی ہے؟'' اکھے،''ہا۔'' جیس ویلے اوہ کرم کرن تے آوے تاں اوہ ڈِھل نہیں لیندا۔ ایسے نکے جیہے عمل وچ اوہ موہی گیا۔ گھر آ گیا۔ وسن لگ پئے۔ پُتر ڈِھی گیا۔ اوہدا ناں مُبھارے خان رکھیونیں۔

مُبھارا خان ست سال دا ہویا تاں ماں فوت ہو گئی۔ مومنانی مر گئی۔ فتح خان دی ماں وی مر گئی۔ پیو پُتر تھالی وچ آٹا۔ برادری زور ماریا فتح خان پرنی۔ اوس آکھیا، ''میں کوئی نہیں پرنیونا۔ نہ اوس جیہی لبھنی تے نہ میں پرنیونا۔'' اوہناں آکھیا،''مُڑ پُتر پرنا۔'' ''ہا۔'' نوکر نوں آکھیا،''چل اج کِدوں مُبھارے کان ساک منگیے۔'' اوس زمانے دے سردار ٹُرن ہا تاں گھرجی ہونی، سنگل ہوونا، کبور ہوونا، گلاس ہوونا، حُقا تماکو اگاڑیاں پچھاڑیاں تائیں۔ نوکر نوں اُمید بھئی ایہناں میکناں توں ای ساک منگنا ہیس۔ ٹُردے ٹُردے میکناں دے علاقے چوں نکل گئے۔ ڈردا اوہ پُچھے وی نہیں۔ چلدیاں چلدیاں جانُو علاقہ وی ختم ہو گیا۔ بھیرے توں اُتانہہ ٹپ گئے۔ تکیا ہے تاں کوٹ بھرتاں دا ہے۔ ماڑی ہے اوس دے وچ۔ زمانہ کھوہاں کھلڑاں دا ہویاہے۔ ماڑی ہر دی تاں ہوندی ناہی۔ پچھیوس،''ماڑی کیہدی ہے؟'' اکھے،''احمد یار بھرت دی ہے۔'' ''کائی دِھی وی ہیس؟'' اکھے،''ہیسوں ای دھی۔ پُتر تاں ہیس کوئی نہ۔'' ''کواری ہے؟'' ''کواری ہے۔'' نوکر نوں آکھیوس،''آ ایس بندے توں ساک منگیے۔'' اوس آکھیا،''فتح خان نہ تیرا جانو نہ بُجھوں نہ تیری قوم ہے۔ کیوں گاہل کڈھنا ہیں کسے نوں؟'' اوس

آ کھیا، ''مینوں اپنی قسمت تے بھروسا ہے۔ میں ایس توں ساک منگاں، ایس دی جُرات توں کم باہر ہے مینوں انکار کرے۔'' دس پئی بھئی ایہناں دے پردے بڑے ڈوگھن۔ گھوڑی توں لتھا ہے تے نوکر نوں آکھیوس، ''ٹیر اگانہہ لئی آ۔ منگنا ساک تے پردے کیہے؟'' نوکر آکھیا، ''لے بھئی لِتراں دا ویلا آ گیا ہے۔ کِہیں دے ستراں نوں منڈی جاندا ہے سمیت گھوڑی دے۔'' ایہہ وڑ پیا۔ احمد یار بھیرے گیا ہویا ہے۔ ٹبر اوہدا کِدائیں مُکان گیا ہویا ہے۔ اوہا چھوہر بیٹھی ہے، پردے دار۔ اوہدیاں ہم عُمر پردے دار ویکھ کے بھجن لگیاں۔ احمد یار دی دِھی آکھیا، ''میتھوں وڈے پیو دیاں نیہے تے میتھوں ڈُوگھا پردہ وی نیہے، جیہڑا میرے متھے لگ سکدا ہے، بیٹھیاں رہوو، تُہاڈے متھے وی لگ سکدا ہے۔'' اوس گھوڑی بنھائی۔ پیون پیوایا۔ روٹی کھوا کے ماں آل بندہ گھلیا۔ اوہ آئی۔ ''رد بلائیں بھائیا۔'' ''خیر ہووی۔'' اندر وڑ کے چھوہر توں پُچھیا، ''کون ہے؟'' اوس آکھیا، ''مینوں کیہڑا پتہ ہے؟'' اوس بندہ چاڑھیا احمد یار آ گیا۔ ''السلام علیکم بھائی جان۔'' تھبا پا کے ملیا۔ اندر وڑ کے سوانی توں پُچھیا، ''کون ہے؟'' اوس آکھیا، ''مینوں کیہڑا پتہ۔'' اوس آکھیا، ''پراہنے آلی حد مُکی ہوئی ہے۔ چھوہر مینوں سدّیا ہے۔ میں تینوں سدّیا ہے۔ توں ہٹ کے ساتھوں پیا پُچھنا ہیں۔'' آکھیوس، ''بندے کوئی بڑے لگدن پر سیاپ نہیں پئی ہوندی، جیہڑے وچ لگے آئن گھر دے۔''

''اچھا بھائی کِدوں ٹُرے او؟'' اکھے، ''گھر آلوں۔'' ''کتھوں تائیں؟''

''ایتھوں تائیں۔'' اوہ نمانا ول مارے کہ پتہ لگے میئیں ہن، چودھری ہن، ملک ہن؛ کون ہن؟ ترائے راتیں ہو گئیاں۔ اوہنوں ناں سد دا پتہ کوئی نہ۔ فتح خان آکھیا، ''گل تیرے نال وکھریاں کرنی ہے۔'' اکھے، ''دس۔'' ''مینوں جانناں ہیں؟'' اکھے، ''نہیں، عقل ٹُڈ گیا ہے۔'' اوس آکھیا، ''میں فتح خان میکن ہاں۔'' ''سردار فتح خان میکن کوٹ بھائی خان دے آلا۔'' ''ہلا۔ توہیں سُنیا ہویا ہے؟ میں تینوں سُنیا ہویا ہی کوئی

نہ۔ اِنج اِنج میری شادی ہوئی۔ اِنج اِنج سبب بنیا۔ اوہ مرگئی۔ پُتر ہکو ہے۔ ساکاں دی بھُکھ کائی نہیں۔ تمنا لے کے ٹُریا ہاں بھئی جتھے دل وجے۔ دل وجیا ہے تیری ماڑی ویکھ کے۔ چھوہر ویکھ کے دل موہی گیا ہے۔ دیویں چاں تاں پُتر پرنا لواں۔ جے نہ دیویں تاں آپ پرنیونا ہیس، میں مُڑ نہیں ویکھنا۔ جانیں گاہل کڈھی ہے تاں جتنیاں مرضی کڈھ لے۔ جدوں رج رہسیں میں اُٹھی کے وگ ویساں۔'' اوس آکھیا، ''فتح خان تیرے آر منگنا کِسے نہیں تے میرے آر دیونا وی کِسے نہیں۔ پہلے منگی ہا، تو ہاں پرنائیں۔ بندے بندے توں نہ منگوائیں۔ میتھوں گڈھ گھتوا لے۔'' گڈھ گھت کے اوس دے چھڈی۔ بھرت اوس تے رِنج ہو گئے۔ میکن ایس تے رِنج ہو گئے بھئی ساتھوں نیہسوں لیا۔

مُبھارا پرنی گیا۔ ترائے سال لگھ گئے۔ نوکر ہک خاص ہائی۔ اوس فتح خان نوں آکھیا، ''پُتر تیرے اج تائیں ایس نال زبانی کلام وی نہیں کیتا۔ ایہدے ہتھ دا پانی وی نیہسوں پیتا۔ پُتر نوں پرنا، ہکو پُتر ہئی اوتر وگ ویسیں۔'' فتح خان اُٹھیا ہے تے آن کے نونہہ دے سِر اُتے ہتھ رکھ کے رو پیا ہے۔ اکھے، ''بچڑا! جیس اُمید تے میں تینوں لیاندا ہا توہیں پوری کر چھڈی ہے۔ سکیاں پتریریں ہوندیَن تے دُوئی راتیں پتہ لگ جاندا ہے۔ ترائے سال گُزر گئے توہیں اج تائیں جنایا ای نہیں۔ پیکیاں نوں وی نہیں آکھیا۔ پُتر میرے آکھن وچ نہیں۔ ایہہ کُنجیاں نی تے جتنے تائیں میں جیندا ہاں سرداری تیری ہے۔'' کجھ دناں بعد فتح خان مرگیا۔ ماں پیو اوہدا وی مر گیا۔ وقت مُبھارے دا آ گیا۔ جیہڑیاں اولیاں پیلیاں ہان سبھ اندر آ گئیاں۔ بھرِت نوں پُچھے وی کوئی نہ۔ زنا فنا ہوندا ہے۔

مُبھارے ٹھیکہ تاں چایا بار دا۔ رنجیت سنگھ دا زمانہ ہے۔ لکھ روپیہ گھاٹا پے گیا۔ لکھ ایہہ بھر وی ناہی سکدا۔ چڑھے ہرکارے تے اوہناں ایہنوں گرفتار کر لیا۔ رنجیت

سنگھ دے پیش ہویا۔ اوس آ کھیا، ''لکھ دے۔'' ایس آ کھیا، ''میں تاں دے نہیں سکدا۔'' اوس عُمر قید سزا سُنائی۔ عُمر قید اودوں زندگی بھر دی ہوندی ہائی۔ ثمن بُرج دے وچ بند کر چھڈیا۔ میکن خوش ہو گئے پتّی لا ولد گئی۔ بھرت بیٹھی۔ دُوئیاں سبھ اُڈ گئیاں۔ اوہ تاں شکارُو پنچھی جوں ہائن۔ چھ مہینے گُزر گئے مُبھارے نوں وچ قید دے۔ رنجیت سنگھ نوں خیال آیا۔ لکھ دی ڈھک اندر چاں واڑی تے روٹی میں پیا دیندا ہویوم۔ ایہہ مر جاوے میں لکھ وصول کِدوں کرنا ہیں؟۔ کاوڑ بادشاہواں دی، چڑھاوے دریاواں دے، بنھ نہیں پوندے۔ بادشاہ غُصے وچ آ گیا ہے۔ اوس حکم دتا ہے ہری سنگھ نلوا بُلاوَ۔ ایس ہری سنگھ نلوے کشمیر کولوں لے کے وزیرستان تائیں ملک فتح کیتا ہائی۔ ہری سنگھ آ گیا ہے۔ اکھے، ''سو سِنگھ دا دَل نال لے۔ کوٹ بھائی خان دے نوں پَو۔ اِیندی عورت نپ لئیں۔ مال لُٹ لئیں۔ زمیں فروخت کر دیویں۔ سارا سامان ایتھے لے آ۔ میں لکھ وصول کرنا ہیں۔''

موچی چھوکرا کوٹ بھائی خان دے دا کجھ پڑھ پیا ہا۔ اوہ اڑتلی لگا ہویا رنجیت سنگھ دی کچہری وچ۔ اوہ سُندا پیا ہا۔ پیو اوس نوں ملن گیا ہویا ہا لہور۔ اوس آ کھیا، ''ابا جی! اساں پیڑھیاں کھادھا ہے میکناں دا تے اج ستراں نوں ہتھ پیا پوندا ہے۔ سِکھ شرابی ہن۔ ایہناں دے ہتھیں اوہ آوسی پتہ نہیں کیہ کریسن۔ توں بھج تے بھرت نوں کڈھ۔'' اوس آ کھیا، ''بچیا! میں بُڈھا بندہ تے پدھ لہور دا ہویا۔'' اوس ماہری لے دِتی ہک بڑی ترکھی۔ موچی بُڈھڑا اوس تے چڑھ پیا ہے۔ جنگلاں دے زمانے ہائن۔ اگ اوس نوں اوتھوں لگی ہوئی ہا پر لہہ کے اوس پانی وی نہیں پیتا۔ کوٹ بھائی خان دے آ گیا۔ ''بچڑا بھرت! ایہہ ایہہ حکم نکل گئن۔ پرسوں دوپہراں دا وقت ہوسی۔ سو سِکھ دا دَل ایتھے آ جاسی۔ کائی شے ہتھیں لگدی ہا تے لَے کے نکل جا۔'' اوس آ کھیا، ''بابا! کم وڈُڑ کر آیوں تے مت بُری دِتیائی۔ اج میں نس جاواں تے اوس قبر آلے نوں اتنی

لعنت پوئی ہے جیویں مینہہ وسدا ہے بھئی لگدی بُوں کجھ ناہی۔ نہیں میں مُبھارے توں لُوڑی نہیں۔ وفا دا سواد تاں ہے مُبھارے دے نال قید ہوئی کھلوتی ہوواں تے مُبھارے دا تاں پتہ ہے تُہانوں، جیہڑا اوہدا میرے نال سلوک ہے۔ چنگا کیتا ہئی جیہڑا مینوں خبرایا ہئی۔'' اوس نوکراں نوں حکم دتا جو رعایا دا بند ہ پگڑے ول ہے ایتھے میرے بُوہے تے آ جاوے۔ آ گئے۔

دلی نوں گرمی کھلبلی، سُن کٹک طوفانی
کلوِل آئیاں ہن بیبیاں، مچھ چھوٹے پانی
ہُن سد امیراں نوں آکھدی، ملکہ زمانی
ہو تُسیں موروثی جدّ دے، اُمراء تورانی
لے منصب طرے ہنڈھاوندے، حُسن جوانی

اوس آکھیا، ''وقت ہے مصیبت دا میتھے آ گیا۔ سو سِکھ دا دَل پیا آوندا ہے۔ گھر میرے لگنا ہیں۔ خِدمت تُساں کرنی ہیں۔ ایہہ باگ ہے اساڈا۔ ایس دے وچ کائی کھوہ دی کمی ہے تاں اوہ کڈھو چاں۔ صفائیاں کرو چاں۔ سو پلنگھ نوار دا رکھ دیوو۔ گاوٗ تکیے لگ جاون۔ ساہمنے گھوڑے بجّھ جاون۔'' اسوار نوں گھوڑا ساہواں کھلا ہووے تے اوہدی خدمت ویکھے تاں اوہ تد خوش ہوندا ہے۔ آدم شروع ہو گیا۔

پرس دا روز ہے۔ دَل سکھاں دا آ گیا۔ اگوں تکیا ہے ہری سِنگھ آدم کھلا ہے۔ ہری سِنگھ آ کھیا، ''اوئے لڑنے کان؟'' اکھے، ''جی نہیں اسیں خدمت کرن کان کھڑے ہاں۔'' لہندیاں نوں سو خدمتاں شروع ہو گئیاں۔ اٹھ دیہاڑے گُزر گئن تاں آہدن: ہِک کھانا کھا رہن ہا تا دُوآ ایس قسم دا ہوندا ہا کہ ضرور کھاونا پوندا ہا۔ اٹھویں دن ہری سنگھ نلوے پُچھیا ہے، ''میں خدمت کرن آلے ویکھن لگاں انتظار وچ رہیا آں کہ جیہڑا خدمت کروا رہیا ہے، ایس گھر اپنے نوں اگ لا چھڈی ہے۔ بھئی کائی گل منواوٗ ہے،

ہُن تائیں میں خدمتاں کرواون آلا نہیں ڈٹھا۔'' اکھے،''مُبھارے دا پیو کِدے ہے؟'' اکھے،''مویاہویا ہیس۔'' ''ماں؟'' اکھے،''موئی ہوئی ہیس۔'' ''بھرا؟'' اکھے،''کوئی نہیں۔'' ''پُتر اوہدا خدمت کروا رہیا ہے؟'' اکھے،''پُتر کِدوں ہوونا ہے عورت نال تاں بولیا کدی نہیں۔'' ''خدمت کون کروا رہیا ہے؟'' اکھے،''اوہو عورت۔'' ''کون ہے؟'' اکھے،''بھرِت قوم دی ہے۔'' تاں آکھیوس،''میں کشمیر کولوں لے کے وزیرستان تائیں ملک لتاڑیا ہے۔ بڑے بڑے خانداناں دیاں لڑکیاں ڈٹھیّن، ایس مزاج دی پہلی عورت میں پیا ویکھدا ہاں کہ ایڈے بے وفا مرد دے نال اتنی وفا دا ثبوت دیونا۔ اوہ عارنہ سمجھے تاں میں دھرم دی دھی سدی بیٹھا ہاں۔ ایہو جیہی لڑکی نوں دِھی سدنا فخر ہے۔'' اوس نوں جا دسیانیں۔ اوس آکھیا،''میریاں اکھیں لوہ موئیّن کہ پیکے کیویں ہوندِن۔ ماں پیو مرگیا۔ بھرا ہا کوئی نہ۔ قوم وسار چھڈیا ہے۔ اوہ پیو بن کے پیا آوندا ہے بھاویں سِکھ ہے آوے۔'' ہری سنگھ نلوا وڑ پیا ہے۔ سو روپیہ تے پنجے کپڑے۔ ایہہ آکے سِر تے رکھے ہیس۔ ہتھ پھیریا ہیس۔ آکھیا ہیس،''بچیا! پنج سکے سِکھ آں۔ دِھیاں سدن دے عادی نہیں آں۔ ایس تیرے عمل اتنا متاثر کیتا ہے میں تینوں دھی سدّی بیٹھا آں۔ توں دِھی ہویوں تے مُبھارا جوائی بن گیا۔ کوئی راٹھ وی ہے جِدے موت داخطرہ ہوسوس پُتر نوں گھلیسی چاں۔ جوائی نوں نہ گھلیسی۔ دِھی رنڈِن نہ ہو جاوے۔ پُتر مراونا راٹھ منظور کریسی جوائی مراونا منظور نہ کریسی۔ میں چالھی سال خِدمت کیتی کھلا ہاں رنجیت سنگھ دی۔ میں جاندیاں اوس نوں آکھنا ہے مُبھارے دیاں پنشن وچ باہیں دے۔ بادشاہ ہے پتہ نہیں نہ دیسی، پر جتھے مُبھارا مرسی تینوں دس پوسی ہری سنگھ دا سِر نال لتھا پیا ہے۔ پر بچیا مُبھارا مرِی جاوے۔ میں وی مرِی جاواں پر تریئے دینہہ توں سُنے گی تخت لہور دا نلویاں تباہ کر چھڈیا ہے۔ میرا مرنا اجیہا مرنا نہیں تخت پنجاب دا اُڈ ویسی۔ میں ہُن جا رہیا آں۔'' اوہ اُٹھی اوس بانہہ چاں نپی۔''اگے رہیا ہیں افسر بن کے، اج

بنیا ہیں پیو۔ میریاں اکھیں سڑ گئیاں نی بھئی پکے دِھیاں تے رہندے کیویں،ہن تے دِھیاں وت خِدمتاں کیویں کریندیَن۔ اج دی رات رہو۔'' سِکھ روون کڈھ ڈڑھا ہے۔ نلوے آکھیا،''ارمان تاں بڑا پیا لگدا ہے۔ میں نلوے قوم دا سِکھ ہاں جیس پنڈ وچ ساڈی دِھی پرنی ہووے اوس پنڈ دا پانی اساتھے حرام ہے۔ میں دِھی سد کے تیری روٹی چاں کھاواں۔ ایہہ داغ میری قوم دے مگروں کدی وی نہیں لاہنا۔''

سِکھ چڑھ پیا ہے۔ باہر نکل کے اوس سِکھاں باقی دیاں نوں آکھیا ہے، ''تُساں وی کھادھا ہے میرے نال۔ ایہہ ایہہ گل میں کیتی آوناں۔ تُسیں کیہ کریسو؟'' اوہناں آکھیا،''تیری دِھی ہے تاں اساڈی وی دِھی ہے۔ جتھے مرسیں نال نہ مریے تاں سِکھ دے پُتر اسیں وی نہیں۔'' لہور وڑن لگے تاں آکھیوس،''ہر کوئی گھراں نوں چلے جاوَ۔ رنجیت سِنگھ بُلائے تاں جاونا ہیں۔'' تریئے دیہاڑے رنجیت سنگھ سُنیا ہیں بھئی پرس دے سِکھ آئے ہوئَن۔ اوہ حیران ہو گیا بھئی مینوں تاں گل ای نہ دسیانیں۔ بندہ گھلیا بھئی ہری سنگھ نوں آکھو، اپنی پلٹن لَے کے پیش ہووے۔ ہری سِنگھ اگے لگا ہویا ہے۔ تلواراں میاناں توں باہر ہن تے پلتھا کھیڈ دے آوندِن۔ بغیر حکم بادشاہ دے تلوار میان چوں کڈھنی ایہہ وڈا جُرم ہا۔ دربار سارا دھرڑا گیا ہے:

آئے کٹکاں دے دھرلاٹ، اُٹھ گرد چڑھی اے اسمان
تھر تھر کمبی اے صاحباں، چوطرفی کرے دھیان
اوس دوروں ڈِٹھا ہے آوندا، کوئی کھیوے دا سُلطان
اُٹھ پکڑ جگاوے یار نوں، سورے رب رحمان
اُٹھی اوئے مرزیا سُتیا، اج پاٹ گیائی اسمان
تینوں کٹک سیال دے ویڑھیا، کر لے کوئی سمان
جٹ اُٹھیا نعرہ مار کے، ہتھ پھدّھی تیر کمان

اگوں کیہر تڑٹے ویکھ کے، ہو کھلا حیران
جیس دِن اے مرزا ماریا، صبح دی ہو گئی شام
بدھے بھلے پریت دے ول ول غوطے کھان

دربار ہل گیا۔ رنجیت سنگھ آکھیا، ''او ہری سِنگھا۔'' اکھے، ''ہاں جی۔'' اکھے، ''تلواراں میاناں توں باہر کیوں نیں؟'' اوس آکھیا، ''ایہناں وچاریاں دا وقت آ گیا ہے مہاراجا۔ ہُن باہر ای رہن گیاں۔'' رنجیت سنگھ سمجھیا، ایہہ تاں ہوش وچ نہیں۔ رنجیت سنگھ پُچھیا، ''اچھا توں گیا سی کوٹ بھائی خان؟'' ''آہو۔'' ''بندے پھڑے؟'' اکھے، ''کوئی نہ۔'' ''مال مارے؟'' اکھے، ''کوئی نہ۔'' اکھے، ''زِویں فروخت؟'' اکھے، ''کجھ بھی نہ۔'' ''ایسا کیوں کیتا؟'' اوس آکھیا، ''ایس مُبھارے دی ہے جنی بھرت قوم دی۔ اوس اپنی میری خدمت کیتی ہے نا میں اوہنوں دِھی سد آیا ہاں۔ اگر توں ہوندا تو ہیں داج دینا سی۔ اینا فرق ہے تیرا میرا۔ چالھی سال تیری خدمت کیتی ہے۔ سینہ سپر کر کے توپاں اگے دھریا ہے۔ سانگاں دے اگے دھریا ہے۔ تلواراں دے اگے دھریا ہے۔ اج آخری دن ہے۔ مینوں پنشن دے وچ مُبھارے دیاں باہاں دے دے، نہیں تاں جتھے مُبھارا مرے گا۔ میں نال مراں گا۔'' مگروں سو سپاہی بولیا ہے، اوہناں آکھیا، ''مہاراجا! یک لکھ ای ہے نا تیرے اگے ایڈی چیز تاں کوئی نہیں۔ جتھے مرے گا مُبھارا ایس بے چارے نوں مرنا پیؤ گا۔ جتھے ایہہ مرے گا اسیں وی مراں گے۔'' رنجیت سِنگھ سمجھیا ایہہ تاں غدر پوندا ہے۔ رنجیت سنگھ آکھیا، ''کیوں ہے میں مُبھارا چھڈ دیاں تاں تیری پنشن آ گئی۔ اُلو دیا پٹھیا! تینوں اپنی قیمت دا پتہ ای کوئی نہیں۔ لکھ روپیہ تاں میں تیری جُتی دی نوک توں قُربان کرنا ہویا۔ ایہو کجھ ہے۔ لَے آؤ اکھے مُبھارے نوں۔''

مُبھارے نوں دس پئی ہے کہ رنجیت سنگھ تینوں یاد فرمایا ہے۔ نہواں تائیں خون سُک گیا ہے کہ موت ہے۔ ڈولاندا آوندا ہے۔ سلام کیتا ہیس۔ رنجیت سنگھ آکھیا، ''او

مُبھارے! ایہہ سو سِکھ میں بھیجیا سی کہ ایہدی تیویں پھڑنی، زویں فروخت کرنی، مال مارنے خورے تیری عورت ایہناں نال کیہ کیتا ہے کہ سِکھ ہو کے اوس موسّلی نوں دھی کہہ کے آئے نیں۔ جے ایہناں دی دِھی ہے تاں میری وی دِھی ہے۔ نلوے دا جوائی ہیں تے میرا وی جوائی ہیں۔ لکھ روپیہ ماف۔ قید رِہا۔ اک گھوڑا تے سروپا۔ جوائیاں نوں کچھ دینا پیندا ہے۔ ایہہ انعام ہے۔'' اوس ویلے مُبھارے اپنا ظُلم تے عورت دا صبر کنڈے تے دھریا ہے۔ ہنجوں ٹپن لگ پئین۔

ظُلم یزیدی تے صبر حُسینی، رب بہہ کے ویکھے اوہلے
جاں جاں ظُلم حسین تے آون تاں طبق زمین دا ڈولے
دھر کنڈا عدل انصاف دا، لا جبرائیل کھلوتا تولے
وسن تیر شبیر دے اوپر، پر حمد خدا دی بولے

اوس ویلے پچھتاء لگا کہ میرا پیو سڑدا قبر نوں وڑ گیا کہ ہِک واری نونہہ تے پُتر بولیندے میں ویکھاں ہاں۔ ہری سنگھ بولیا، ''مرد نہیں روندے جے۔ چل میرے گھر۔ میری تِیویں تینوں ویکھنا چاہوندی ہے۔ اوہ کہندی جوائی وِکھا'' اوہدے گھر جا وڑِن۔ ''ارے گورو دی سنگھنی! ایہہ مُبھارے خان جوائی تیرا'' اوہ اُٹھی ہے اوس ہتھ پھیریا۔ اکھے، ''سِکے ہتھ پھیرن ڈیہی ہوئی ہیں۔ جوائیاں نوں کجھ دینا پیندا ہے۔'' اوس ماریا ہتھ تے کنٹھا سونے دا تروڑ کے آکھیوس، ''ایہہ میری دِھی نوں دیویں۔'' ہری سنگھ اندر وڑ گیا ہے تے جِتنا داج مہاراجے کے دیندے ہائن اُتنا چاں کڈھیا ہے۔ اوٹھی تیار چاں کیتے۔ کوٹ بھائی خان دے دس پے گئی ہے مُبھارا بری ہو گیا ہے۔

آئیاں ڈھولاں دے مونہہ واگھاں وجن سا گھرو،
سُتیاں کلاں جگائیاں بیٹے لُطف دے

اگوں آدم اکٹھا ہویا۔ مُبھارا آ گیا ہے۔ اگوں آدم، بسم اللہ تے میں قُربان

جی۔ اوہ کِسے ال نہیں بھنویا بھئی میرے آل خط ای کِسے نہ لکھیا۔ مُلا قات وی کِسے نہیں کیتی۔ میں پَر اوس دے کیوں نہ پکڑاں جیس دیاں محنتاں ہن۔ مُبھارا سِدھا حویلی وچ چلا گیا۔ وچ حویلی دے وڑ کے اوس حال حال چاں گھتی۔ روون کڈھ ڈڑھا۔ بھرِت آ کھیا ہے، ''دیہاڑا خوشی دا ہے مُبھارے خان ایہہ کیہ؟''اوس آ کھیا، ''خوشی دا دیہاڑا ہے تیرے کان، جیس نوں ساری دنیا رحمتاں پئی گھتدی ہے۔ اوس قبر آلے آلوں مینوں اِتنیاں لعنتاں پیّاں پوندیاں ہن جیس دا انت تے شمار کوئی نہیں۔ اوہ بے چارا سڑدا قبر وچ وڑ گیا تے بھر تے! تیری قیمت دا مینوں پتہ جیہل وچ لگا۔'' بھرِت نوں پُتر ڈِھیہون لگ پئے۔''ک، پ'' آلے اوسے دی اولاد ہن۔

مُبھارے دے ہتھیں حکومت آ گئی تے بھ، خ کیاں میکناں تے ظلم کرنے شُروع کر دتے۔ جیہدی فطرت وچ ظلم ہے نا اوہ ہک لاہموں ٹلے تاں اوس دُوئی لاہے کڈھنا ہوندا ہے۔ اوہناں دے نوکراں نوں مروائے۔ اِتنے مالمے چاں لوائے جیہڑے اوہ ادا نہ کر سکن۔ اخیر بُدھ سِنگھ تھانیدار اوس لہوروں چاڑھیا تے پنجھی سپاہی بندوقاں آلے اوس دے نال۔ دھرنا دے کے آ بہہ گئن بھ، خ کے بُوہے تے۔ بھ، خ دے دو پُتر ہوئن ش خ تے خ خ۔ اوہ اندر وڑے پین۔ رعایا دے کئیں بندے نس گئن۔ مُبھارے خان حُکم دتا ہے ایہہ جیہڑے مکان ہین ایہناں دی لکڑ دا اسانوں حصہ نہیں ڈھیہا ہویا۔ مکان ڈھاہیو میں لکڑیں ونڈئین۔ ظلم دی انتہا ہے۔ ونگارے چڑھ گئن۔ جیہڑا محل ڈھاہن لگدِن پردے دار اُٹھی کے دُوجے محل وچ وڑ جاندِن۔ اوہ مُڑ اوس تے چڑھ جاندِن۔ ہکے واری ش، خ بولیا ہے۔ اکھے، ''خ خ۔'' اکھے، ''ش۔'' ''بھیڑیا! ایہہ زِندگی تاں کائی نہیں جیہڑی لئی بیٹھے ہاں۔'' اوس آ کھیا، ''ہے تاں کائی نہ۔'' ''اُٹھی مُبھارا وی مار گھتیے تے تھانیدار وی جیہڑی رب کرے۔'' سڑے ہوئے شریک توں رب امان دیوے۔ نوکر وی نال ہن تے نِکل آ ئن۔ اگا نہہ آ ئن تاں پلگھ

اُتے تھانیدار بیٹھا ہے کرسی اُتے مُبھارے خان بیٹھا ہے۔ تھانیدار آکھیا ہے، ''میں کراں کارروائی، مامِلا کیوں نہیں دیندے؟'' اوہناں آکھیا،''جی دیون نِکلے ہاں۔ ایہناں سپاہیاں نوں گھل اساڈے نال دیاں سامیاں نپ لے آون۔ ادھ جٹاں بھرنا ہے تے ادھ اساں۔'' اوس آکھیا سپاہیاں نوں، ''دوڑو۔'' پنجھی سپاہیاں کنڈ کیتی ہے۔ ش، خ ماری تلوار تھانیدار دا سِر اودے دُور جا پیا۔ مُبھارا بھج پیا ہے مگروں ماچھی بھج کے پیر تے تلوار ماری ہے اوہ ڈھٹھا ہے۔ اکھے،''دایا! سِر وڈھ۔'' اوس آکھیا، ''ڈھاہ دِتا ہے بھلکے رس جاؤ اساڈا وارث کاہیں بننا ہیں۔ سِر آپ وڈھو۔'' ہِک ہِک اوہناں ماری مُبھارا وی مر گیا۔ ایہہ کمزور ہائن اوس ویلے اودوں حکومت دا بندہ مری گیا۔ سنے ستریں سنے نوکراں نوکرِیں ایہہ نس گئے۔ جیس سجن دے بوہے اُتے جاون بھئی اسانوں رہائیوں۔ اوہ آکھن: واسطہ خُدا دا ہے نیں ایتھے کُھرے نہ لائیو:

اے راجا ہووی بخت زیادہ، نہ گیرد رب نوں بھاوے
اوہ قدیم کریم دا مالک، چاں اُلٹے رنگ وکھاوے
اوہ بادشاہاں نوں تختوں سٹے، تخت تے جٹ بہاوے
احمد یار قہار توں ڈریے، ان سہندے بھار چواوے

ستر نال ہن۔ اگانہہ رہن کوئی نہیں دیندا۔ ایس جگ وچ اوہ پھرن لگ پئے۔ بندہ بہائے کوئی نہ۔ بڑانے بھٹیاں دے آ گئن۔''راء زیادیا! اسانوں بہا۔'' زیادے، احمد دے بھٹی آکھیا،''میکناں او! مصیبت تاں تُساتھے وڈی آ گئی ہے پر نال عقل وی چھوڑ گیا نیں۔'' ''کیوں؟'' اوس آکھیا،''جیہناں بندیاں دے کول تُسیں پھردے ودے ہو، مگروں ہین تُہاڈے انعام نِکلے ہوئے پھدھاون کان، ایہناں بندیاں ہے تُسانوں پھدھاونا۔ تُسیں ہر بندے دا بُوہا ٹھوکری کھلے ہو۔ میں بہا نہیں سکدا جوں میں بسیویں تے بیٹھا ہاں۔ میں مرِیناں ہاں۔ ہِک بندہ تُسانوں بہا سکدا ہے جے چاں تُہانوں

بہائے۔ ترائے کوٹ ہیس۔ تریناں دی اِٹ اُڈ جاسی تاں تُہانوں کوئی پھدھیسی۔''
اکھے، ''کیہڑا؟'' اکھے، ''صاحب کوٹاں آلا بھٹی۔'' اکھے، ''اسیں اوہنوں جاندے نہیں
توں اسانوں بہا۔'' اوس آکھیا، ''میرا اوہ شریک ہے۔ اوس سمجھنا ہے مینوں اگ وچ پیا
وگیندا ہے۔'' اوتھوں اوہ ٹُر پئے۔ ٹھٹے شاہ جمال دے آلے سید پیر ہن۔ میئیں چوہڑ
شاہ، شاہ جمال دے نوں اکھیونیں، ''اسانوں تُوں بہا۔'' چُوہڑ شاہ لے کے کوٹ آ گیا۔
مہر میر داد گرواہ نوں نال لیا نیں۔ آ گئے۔ ''راء صاحب! ایہہ میکن ہن، ایہناں نوں
بہا۔'' اوس آکھیا، ''اوہے میکن ہن جیہناں تھانیدار تے مُبھارا ماریا ہے۔'' اکھے، ''ہا۔''
''سیّدا! تیرے نال نہ ہوندے تاں میں نپ کے پیش کراں ہا۔ مہاراجے دے مفرور
میں بہائیں۔ نکل جاؤ ایتھوں۔'' سید نوں وی بڑا شرم آیا۔ سید ٹھٹے ٹُر پیا۔ اوہ ویہت
نوں ٹُر پئے۔ جتھے اُنتر چک ہے، ایتھے پئے ویندے ہان، مگر اسوار۔ اکھے، ''راء
صاحب سدیندا ہے۔'' بھیں آئے ہین۔ اکھے، ''بہو۔'' اکھے، ''اگے تاں جواب دتا
ہئی۔'' اوس آکھیا، ''تہانوں جواب نہیں دتا۔''

ہووے ویری تے گھر آمِنت کرے، غصہ من تے وت لیاونا کیہ
گودھا رام مُلتان دی کار کرنی، چاونی پنڈ تے وت شرماونا کیہ

''گل ایہہ وے کہ جواب میں دتا ہے سیّد نوں۔ ایہہ نمانا ہے پیر۔ راٹھا چاری
دا ایہنوں پتہ کوئی نہیں۔ ایس سمجھیا ہے کہ مُرید آون تاں وت ٹُر پویندا ہے۔ ایس ہے
ہُن پھدِھیونا۔ ایس میرے مونہہ تے آکھنا ہائی کہ میں کوٹ بہائن۔ میں مخبر کڈھیا
ہے۔ بہو۔'' بہا لین۔

پیر بخش قُریشی رادھن آلا ایہہ مقتولاں دی دھڑ ہا۔ ایس جا کے رنجیت سنگھ نوں
خبرایا ہے کہ ٹھٹے شاہ جمال دے دا سید چُوہڑ شاہ بہاون آلا تے کوٹ سُلطان دے
بیٹھِن۔ سیّد نپی گیا۔ سیّد آکھے، ''جی آ میں بہائن۔'' سیّد ڈھکی گیا۔ راء صاحب آل

بندہ آ گیا۔ رنجیت سنگھ آہدا ای اوہ مفرور میرے تے آپ وی آ جا۔ راء صاحب چڑھیا ہے۔ میئیں گُل محمد کلیار دے کول گیا ہے، جیہدے ناں تے گُل دا کوٹ ہے۔ ایہنوں نال لیا ہیس۔ ایہہ لہور جا اپڑن۔ راء صاحب سلام کیتا ہے۔ ایہہ لہور آ لے سِکھ اوہنوں صاحبا سدیندے ہائن۔ رنجیت سنگھ آ کھیا، ''صاحبا'' اکھے، ''جی۔'' ''مفرور میرے ہن تیرے کول۔'' اکھے، ''جی کوئی نہیں۔'' اکھے، ''تیرے اُتے مرکھت ہے سیّد۔'' اوس آ کھیا، ''مونہہ تے لَے آوَ۔'' کڈھ لَے آندونیں۔ سید دا مونہہ ویکھ کے صاحب سمجھ گیا کہ ایہہ آہدا ہے تے چلیاں ہویاں آہدا ہے۔ راء صاحب آ کھیا، ''آل نبیؐ دی ہیں، اولادِ علی دی ہیں کلمہ پڑھیں نا، **لا اِلٰہ اِلا اللّٰہ مُحمد الرسول اللّٰہ**۔ بھئی کعبے ال مونہہ کر کے آ کھ۔ توہیں مینوں کیہ آ کھیا تے میں تینوں کیہ آ کھیا۔ جیہڑے ویلے میکناں دے توں نال آیا ہیں۔'' سیّد نوں موقع ملیا۔ اوس آ کھیا، ''میں تینوں آ کھیا بہا میکناں نوں۔ توہیں آ کھیا تیرے نال نہ ہوندے تاں میں پھدھ کے پیش کراں ہا۔ مہاراجے دے مفرور میں بہائیں۔'' تے رنجیت سنگھ ہسدا ہسدا اُتانا لگا گیا۔ ''اونجام سِنگھا!'' اکھے، ''جی۔'' ''میں نہیں کہندا سی کہ صاحبا میرے مفرور نہیں بٹھا سکدا۔'' صاحب نوں اجازت ڈِھی گئی۔ سیّد نوں وی چھوڑ دِتونیں۔ اُتوں پیر بخش قُریشی آ گیا۔ ''کیہ آ کھیا ہیس؟'' اکھے، ''اوس دے کول کوئی نہیں۔'' اوس آ کھیا، ''جی اوسے کول نیں۔'' اوس آ کھیا، ''نہیں صاحبا میرے اگے کُوڑ نہیں مار سکدا۔'' اوس آ کھیا، ''کُوڑا بندہ وتدا ساری بادشاہی تیری وچ ایہو ہِک ہے، جیہڑا اساں مارنا ہیں، اٹھویں پہرظاہرہو جاونا ہے، جیہڑا ایس مارنا ہے اوہ ساری حیاتی ظاہر ہوون نیہسوں دیونا۔'' رنجیت سِنگھ آ کھیا، ''نہیں ایویں آ کھنا ہیں توُں۔''

قُدرت اللہ تعالیٰ دی ایسی بنی ہے کہ ایہہ تھینہہ میکناں دا ایتھے بیٹھا ہے۔ بھیرے میانی دے پراچے شیخ ہوئن کھوجے۔ بہُت وڈے آدمی ہوئن۔ نظام دین تے

صدر دین دو بھرا ہوئن۔ صدر دِین، لہور مینجر ہا خزانے رنجیت سنگھ دے دا۔ نظام دین بھیرے کچہری لیندا ہا تے سرکاروں اوہنوں ہاتھی مِلیا ہویا ہا۔ بادشاہ خزانے دا حساب منگیا۔ صدر دین حساب دتا۔ ادھا خزانہ وچ نہیں۔ بادشاہ حکم دتا ایس لکایا ہے ڈھک چھڈو۔ ڈھکی گیا۔ نوکر نوں حکم دتا صدر دین، ''جا نظام دین بھرا نوں آکھ، ایہناں ہُن اساڈیاں نپیاں ہن رناں، ایہہ خزانہ اسیں پُورا کرنہیں سکدے۔ دوویں بھیناں وی مار گھت۔ اپنی سوانی نوں وی مارگھت تے اپنے بال مار کے میرے وی مار گھت۔ جِدے نسیندا ہئی نس جا۔ اساڈے کان اج قیامت آ گئی ہے۔ اسیں بچ سکدے نہیں۔'' نظام دین نوں پیغام ڈِھیہا ہے۔ نظام دین سوانیاں نوں آکھیا ہے، ''ایہہ مُصلے تے کروے پین۔ دو دو نفل نماز گُزار لوو۔ تُساڈی موت دا وقت ہے۔'' تلوار لَے کے نِکلیا ہے تاں بالاں حال حال چاں گھتی ہے۔ اللہ پاک پناہ دیوے اپنے ہتھیں بچے مارنے۔ اگوں صدر دِین دی سوانی بولی ہے۔ اوس آکھیا،''نظام دین اسانوں تاں مرینا ہیں اساڈی بے عِزتی نہ ہووے۔ جے ایہہ دودّھ پیونے بچے جوں مریسیں تاں قیامت دے روز خُدا اگے کیہ آکھسیں۔ اساں جوں اجے ایہناں دیاں منتاں وی ادا نہیں کیتیاں۔ اپنے ہتھیں کیوں مارُو ہیں؟'' اوس آکھیا، ''کیہ کراں؟'' اکھے، ''نس جاویے۔'' ''بھائے کون؟'' ''جیہڑے بھٹی میکن بہا لین اسانوں نہ بہیسن۔'' اوس ویلے کوٹ سلطان دے اُتے عروج ہویا ہے۔''اساں کوئی قتل وی کیتا ہویا ہے۔'' اوتھوں اوہناں اسواریاں لئیاں ہین تے اللہ تیری یاری۔ خضر آباد دے کول کھلا ہے خضر ے آلا۔ ایس دے کول ترائے راتیں اوہناں نوں ہو گئیَن۔ وناں دے وچ۔ ویکھو نا قدرت اللہ دی۔ اوہ پُچھن، ''میکن ایتھے ہن؟'' چھیڑو آکھن، ''میکن ایتھے ہین کوئی نہ۔'' ترییٔے دیہاڑے میکناں نوں پتہ لگا کہ اِنج اِنج بندے ہن تے شہزادے دِلی دے لگدِن۔ بندہ گھل کے پتہ کروایا۔ ایہہ تاں پراچے بیٹھن۔ راء صاحب کول آ گئے میکن۔

اوہناں آکھیا، ''اسیں آکھن جوگے تاں کجھ نہیں پر ایہہ پراچے اسیں تاں ایہناں دے راہکاں جوگے وی نہیں۔'' ایڈے وڈے آدمی ہوئن۔ راء صاحب آکھیا، ''کیوں او میکناں او! اُٹھ جُھون کے چاں لدیوے تے لدے کھلے اُتے ہک پرون ہور چاں سٹیوے اوہ بہہ رہسی۔ ایہا موت جیہڑی اگے چائی کھلا ہاں پر لائے اِنج آؤ بھٹیاں، میکنیں تے پراچیاں رلا کے لے آوو۔ ایہہ کوئی نہ آکھے کہ اوہ پراچیاں پیاں آوندیَن۔ دُوئی حویلی اوہناں نوں چاں دِتی۔

اوس ویلے رعایا تے برادری چاں اکٹھی کیتی بھئی گل سنو: سد میں نہیں گھلے۔ پُتر میتھے کوئی نہیں۔ ایہہ بھتریے ہوئے۔ بھلکے کائی بلا کوٹ تے وجے تُساں آکھنا ہے، اپنا ہاسو کوئی نہ اساڈے مروا گھتے ہیس۔ ہُن دسو کیہ کرنا ہے؟ اوس زمانے بھٹیاں دے راہک سوبھی وڈڑ ہوئن۔ سوبھیاں آکھیا، ''راء صاحب تک جوں آئے نی گوشت، دودھ تے پٹھا اساڈے ذمے چاں کر۔ بندے تیرے آوندے رہن اسیں دیندے رہسائیں۔'' کمی کوٹ دے بولن، ''راء صاحب! جیہڑا ہتھ دا کم تیتھوں ٹُکر وی نہ لینا تے اسیں کریسائیں۔'' راء صاحب آکھیا، ''مُڑ لپ آٹے دی اسیں وی دیندے رہسائیں۔'' اٹھویں دیہاڑے آہدن: کھلوار پک ویندا ہا۔ اوس زمانے چکیاں تے پیسدا ہا آٹا۔ راء صاحب چارے بھتریے سدِن۔ ''راء لطف۔'' اکھے، ''جی۔'' ''ایہناں بندیاں دے کول ہین گھوڑے۔ نینہاں اُتے توبرے بھروا کے رکھ چھڈ نے توبرا خالی نہیں ہوون دینا تے دوہاں حویلیاں دے وچ آٹا تیرے ذمے'' ''سردار بخش۔'' اکھے، ''جی۔'' ''اگلا پہارُو گُس جاوے حویلیاں دے اگے پہارُو بجھ جاوے، کِلا خالی نہیں ہوون دیونا۔'' ''راء مونیا۔'' اکھے، ''جی۔'' ''ڈلی ڈلائی لکڑ ایہہ تیرے ذِمے ہے دوواں حویلیاں وچ۔'' ''راء شہادت۔'' اکھے، ''جی۔'' ''بھائی تازہ دودھ تیرے ذِمے ہے۔'' ہر بندے دے کم ذِمے ہا۔ بندیاں دسیا ہُن پہارُواں دے گوشت کولوں نک وٹیندن۔

راء صاحب بندے چاڑھے۔ خان دے کوٹوں علیانیاں دے کولوں باز انوائے۔ پرندیاں دا گوشت شُروع ہو گیا۔

راء صاحب کوٹ دی گلی وچ وگیا آوندا ہے تاں اگوں ہِک پراچا چھوہُر اوس ڈلاکی جیہی چائی ہوئی۔ راء صاحب ڈلاکی کھس کے اودے وگائی تے چا کے اوہنوں چُمّن لگ پیا۔ ''راء مونیا بھیڑیا! ایہناں دے تاں نوکراں کدی ناہن لکڑیں چائیاں۔ کیوں ایہنوں لکڑ چوائی ہا؟'' اکھے، ''میں تاں ہوڑیندا رہیا ہاں تے آ کھیا ہیس، اگ پئی مردی ہے اساں دُھکھا رکھنی ہے۔'' اکھے، ''ہِک گل میں تُسانوں دساں۔'' اکھے، ''ہا۔'' اکھے، ''ایس بچے دا ڈلاک چاونا عرش معلیٰ تے منظور ہو گیا ہے۔ ایہناں دی کٹی گئی ہے۔ ایہناں دی مُصیبت ہُن کھچاں مارن لگ پئی ہے۔ جدوں ایتھے مُصیبت اپڑدی ہے تاں خُدا دا فضل شامل حال ہو جاندا ہے۔'' اوہا گل بنی ہے جیس دیہاڑے اوس ایتھے لکڑ چائی ہے، رنجیت سِنگھ حسابی ہور سدے ہوئے ہائن۔ اگلے حسابی گھتے ہائن۔ خزانہ پُورا نکلیا۔ پراچے چھُٹ گئے۔ اجے میکن بیٹھن جوں پراچے ہٹ گئے۔

سوتے دا وقت ہے جوں راء صاحب نوں دس پئی ہے کہ فلانی میکن نوں بھوآ لڑ گیا ہے۔ راء صاحب آیا ہے۔ اوہ وِلساندی بیٹھی ہے چُپ کر کے۔ ''بھین جی سُنیا ہے بھوآ لڑیا ہے۔'' اوس آ کھیا، ''وے صاحبیا! کوٹا ہویا سُلطانے دا مینوں وکھا کوٹا بھائی خانے دا۔ مینوں لڑن دے بھوئیں تاں لوک کوئی سونا ہائی۔ مینوں پُچھن کوئی نہیں آیا۔ پردیسی جوں ہویاسے۔'' اودوں ڈاکر نِکل گئیوس۔ راء صاحب آ کھیا، ''ش۔'' اکھے، ''جی۔'' اکھے، ''میں وی چوٹی گھری دا زور لایا ہے۔ میتھوں تُہاڈا گھر پُورا نہیں ناپیا ہوندا۔ میں تینوں پیش کریندا ہاں۔'' اوس آ کھیا، ''کر۔'' ش نوں نال چڑھا لیا ہیس تے توڑ لہور اپڑ گیا ہے۔ ''ایہہ جی ش، خ مُبھارے دا قاتل تے تھانیدار دا۔''

رنجیت سنگھ بولیا ہے۔ اوس آ کھیا ہے وزیراں نوں، ''میں تہانوں کہندا سی کہ

صاحبا میرے مفرور نہیں بٹھا سکدا۔ اوہی گل بنی۔'' ''ش۔'' اکھے،''جی۔'' ''تیرے نال میں اوہ کراں جیہڑی دنیا تے کدی کسے نال نہیں کیتی۔'' راء صاحب آ کھیا،''ایہہ نٹھا ہویا تاں کوئی نہ۔ ایہہ بے چارا بندیاں نوں لبھدا پھریا ہے کہ میں اوہدے ہتھوں پیش ہوواں جیہڑا مہاراجا دا بیلی ہووے۔ دُنیا ساری چاں آ کھیا ہے صاحبا تے مہاراجا بیلی ہن۔ ایہہ نمانا میرے کول آیا ہے بھئی مینوں پیش کر۔'' ''اچھا ایہہ بات ہے۔ سچ ش۔ بیلی تاں بیلی ای سہی۔ جیس طرح بیلی کہوے۔'' راء صاحب آ کھیا،''مہاراجا! ایہہ نمانے مُبھارے دے ظلماں توں اک کے گل پین۔ پھِٹ توں نیہنے ماریا۔ بندے چنگے ہے نی، جتھے لوڑ پیائی اوتھے کم آوسنی۔ تھکے ہوئے بندے ہن تے جیہڑی چٹی آہنا ہیں بھریسن تے چھڈ دے ایہناں نوں۔'' راء صاحب دے آکھن تے مہاراجے کجھ چٹی مار کے چھڈ دتے۔ ایہہ سدھے گھر وگ گئے۔ وسن کھٹن لگ پئے۔ ایڈا سیانا تے کجاک بندہ ہویا ہے بھٹی۔

چودھری بہاب للیرا

موہلا، قادر بخش دا بھٹی ہویا ہے کوٹ موہلے دے۔ راء موہلے مالا دیونا ہا۔ زمانہ ایسا ہویا ہے بھُکھ دا، مالا لبھے نہیں۔ سِکھ، سپاہی بھیجے۔ اوس زمانے جھنگ دا گورنر ہویا ہے مُولراج۔ ایہناں ٹھیکہ لیا ہویا رنجیت سنگھ توں بڑانے کولوں لگ کے بھکر، منکیرے تائیں، مُلتان وی وِچے۔ زمانہ رنجیت سنگھ دا ہا۔ سِکھ سپاہی بھیجن۔ ایہہ اوہناں نوں روپیہ دو دے کے ٹال مٹول۔ بد رُکی جیویں ایہہ گرداور ہوندِن، اوتھوں سِکھ بھیجیا بھئی موہلے توں مالا لے آ۔ سِکھ آ کے ڈیرے تے کھلا۔ ہزار ہزار گاہل کڈھے موہلے نوں۔ کِدے گیا موہلا؟ سوانی ہِک پانی بھرن لگھی ویندی ہائی۔ اوس آ کھیا، ''سردار جی! ہِک گل میری سُن۔ ایہہ موہلا مریلا سدِیندا ہئی۔ ہئی اوہ ایتھائیں تے اوہنوں مُونہہ تے گاہل نہ کڈھیں۔'' ایس آ کھیا، ''میں اوہدے مونہہ تے کڈھاں گا۔'' اوس آ کھیا، ''تُوں اوہدے مُونہہ تے گاہل چاں کڈھ۔ میں تیرے مونہہ اِچ کھنڈ گھتیساں۔'' اوہ گھڑی بھرن اگانہہ لگی گئی۔

راء موہلے نوں کسے دسیا بدرُکی سپاہی آیا کھلا ہئی ڈیرے تے۔ اوس گھنے تے بوٹے ماچھی نوں آ کھیا، ''ایتھوں منجی وی کائی چاپیوِ تے گھڑی پانی دی وی تے اوتھائیں جا بہیے۔'' یاں راء موہلا ڈیرے نوں وڑیا ہے۔ سِکھ آ کھیا ہے، ''موہلا ہیں تُوں؟''

اکھے، ''جی ہا۔'' اوس کاڑ گاہل کڈھی۔ ''مالا توں نہیں دیندا۔'' موہلے ماچھیاں نوں آ کھیا، ''کیوں کھلے ہو۔ مارو دِھی چودنوں۔'' تلواریں شپ شپ کرن لگ پیّاں۔ سِکھ اوہناں ڈھاہ لیا۔ سوانی پانی بھر کے آوندی پئی ہائی۔ اوس آ کھیا، ''دایا! ہِک واری سِر نہ وڈھیں۔'' اوہدے مونہہ اِچ اوس ہِک مٹی دا وگایا ہے۔ موہلے آ کھیا، ''ایہہ کیہ کیتا ہئی؟'' ''ایہدے نال میرا وعدہ ہا۔ میں آ کھیا ہا موہلے نوں مونہہ تے گاہل نہ کڈھیں۔ جے کڈھیائی تاں تیرے مونہہ چ کھنڈ گھتساں۔ کھنڈ میرے کول کائی ناہی۔'' سِکھ مری گیا۔ سِکھ چڑھائی کرن لگ پئے۔ کوٹ موہلے دا خالی ہو گیا۔ موہلا وی نس گیا۔ دُوئی خلقت وی نس گئی۔ سِکھ آوِن، پھیرے مرین، شے لبھے کائی نہ۔

مُولراج مجھیں دا بہُت شوقین ہا۔ جیہڑیاں مجھیں دا منگُو ہے نا سعی کے ہرلاں کول، ایہہ مُولراج دا ہے۔ اج وی اوہدے وچوں کٹّا نہیں دیندے۔ جیس ویلے مُولراج نوں انگریزاں قید کیتا ہے نا تاں منگُو اوہدا اِنج ٹُردا رہیا ہے۔ سعی کھلا ہا، بھرا نوں اوس آ کھیا ہے، ''مجھیں ول۔'' اوس آ کھیا، ''ایہہ مُولراج دیاں ہین۔ لہو دِیاں نھاتیاں ہوئیاں ہین۔'' اوس آ کھیا، ''ستارھاں پیڑھیاں اساڈیاں اگے وی مجھیں دے مگر موئیاں ہین۔ دو اسیں مر گیاسے تاں حد ہو جاسی۔'' مگروں سائیں کوئی نہ بنیا۔ میراثیاں آ کھیا ہویا ہے ایہہ عرشوں لتھیاں ہانیں۔ عرشوں اِنجیں لتھیاں ہان جیویں میں عرض کیتا ہے۔

مُولراج مجھیں دا شوقین ہا۔ جتھے چنگی مجھ سُنی سُوں جیویں لینی پئی سُوں، لئی ہے۔ اوہنوں دس پئی چودھری بہاب للیرے کول مجھ ہے رتی کیل۔ چِگھاراں آ لی سدیندن۔ ایس حُلیے دی ہے۔ اِنج مجھ ہے۔ مجھ کھا گئی اوس نوں شکل سُن کے۔ اوہ بندے گھلن لگ پیا، ''مجھ دے چاں۔ گھوڑیاں لئیں تاں دیناں ہاں۔ مجھیں لئیں تاں دیناں ہاں۔ بھوئیں لئیں تاں دیناں ہاں۔'' ایہہ ہور وٹاویاں مجھیں اوس شکل دیاں گھلے۔ اوہ واپس کر گھلے۔ ایہہ اوہ نہیں۔ حالاں کہ ڈِٹھی ہوئی کائی ناہس۔ نقش اوس اِنج پکائے

ہوئے ہان۔ بہاب آ کھیا، ''میں کوئی نہیں دیونی۔'' اوس جباب چاں دتا۔

ایہہ گل راء موہلے تے پہنچی۔ موہلے خیال کیتا بھئی پیو میرے دا بیلی ہا بہاب۔ جے ایہہ مجھ چاں دیوے شاید میں بچ جاواں۔ مالا اگے دیونا ہاس۔ حکومت دا بندہ مارلیوس۔ نٹھا ہویا جوں ہا گھوڑی تے چڑھیا ہے۔ سوتے ٹُھّی للیریاں دی آیا ہے۔ پُچھیا: چودھری بہاب؟ اوہناں آ کھیا، ''دوآ ہنے دے وچ مجھیں بہائی بیٹھا ہے۔'' چن نوں چودھویں ہوئی ہے۔ راء موہلا اودائیں ٹُر پیا ہے۔ اولی من تے کھلو کے سد مارلیس بھئی جے ہے تاں اگانہہ ٹھِل جاواں نہیں تاں ایویں پدّھ نہ کراں۔ ''چودھری بہاب ہیں؟'' پہلے سد تے چودھری بہاب آ کھیا ہے، ''کیہ کڑمیا! اگانہہ نہ آویں۔'' موہلے دے ہتھوں پیروں چھُٹ گیا۔ آہدن: مصیبت دے ویلے سجن چھوڑ ویندِن ایہہ حق ناہس۔ اگانہہ نہ آویں۔ ایہہ گل سُن بیٹھا ہے میری جیہڑا اگانہہ آون نہیں پیا دیندا۔ میرا کم کیہا کرنا سوں۔ موہلا اوتھائیں سِیپ گیا تے کھلو رہیا۔ انجیں دل اِچ غم۔ تاں جوں پیلی منی توں دھرک ماریا بندے کِسے۔ موہلا کھلو رہیا بھئی کوئی اگانہہ دا آوَ ہے چڑھائی لے جاواں۔ گل بھوں کیتیاں توڑا طبیعت ول ہو جاسی۔ لحظہ ہِک ہویا اوہ بندہ چڑھ آیا۔ ڈٹھا ہے تاں چودھری بہاب ہے۔ کوری دودھ دی سِر تے ہے، اُتے من رکھیا ہویا ہے۔ ''موہلا ایں؟'' اکھے، ''ہا۔'' اکھے، ''ایہلا کھا۔'' اوس آ کھیا، ''کم میرے دا پتہ ہئی؟'' اکھے، ''نہیں۔'' ''تینوں کاہیں دسیا ہے میں کھادھی ہوئی نہیں۔'' اوس آ کھیا، ''توں ہیں جم دا کڑما۔ توہیں کوئی پاڑن کیتا ہوونا ہے نہیں تاں ادھی راتیں مینوں بیلے چوں کیوں اُٹھاونا ہائیا تے میتھے ہان پراہنے۔ میں آ کھیا سُن ون نہ ہووے۔ ایہہ کوئی گند کر کے آیا ہے۔ اودائیں ڈکاوَس۔ چھوہر میرے اگے روٹی رکھی ہے۔ میں خیال کیتا ہے بھئی جیہڑے مُصیبتاں اِچ بندے آوندن نا، ایہناں نوں روٹی کوئی نہیں کھویندا۔ کم آ کھیا۔ اوہناں ولدا دے چھڈیا۔ اگانہہ ٹُردا رہیا۔'' راء موہلے

آ کھیا، ''کھادھی ہوئی وی کائی نہیں تے کھواہیں تاں کھاونی ہے۔'' اوس آ کھیا، ''کیہ گل ہے؟'' موہلے دسیا: انج انج سِکھ آ یا ہے۔ اوس گاہل کڈھی ہے۔ میں مرا گھتیا ہے۔ کوٹ موہلے دا خالی ہے۔ پیسے اگے دیونے ہان حکومت دے اُتوں بندہ مری گیا ہے۔ میں تیرا کم کیتا ہویا کوئی نہیں۔ پیو میرے دا بیلی ہاؤں۔ اوسے دی قبر چاں ویکھ۔ ایہہ مجھ مینوں دیویں تاں شاید میں بچ جاواں۔'' اوس آ کھیا، ''موہلیا! پتہ ہئی اوس مینوں زمین آ کھی ہے۔ مجھیں آ کھیَن۔ گھوڑیاں، سونا، چاندی۔ میں دِتی ہے؟'' اکھے، ''نہیں۔'' اکھے، ''مجھ مُڈھوں ہُن قیمت تے آئی ہے بھئی ترکڑ دے اُتے ہک لاہے موہلا، قادر بخش دا ہے۔ ہک لاہے رتی کیل مجھ ہے۔ موہلیا! جے انکار کراں تاں تیرے پیو دی قبر نوں پاڑ دیونا ہویا۔ ایہہ تاں ہک مجھ ہوئی۔ مینوں پُتر وی تیرے اُتوں کو ہاونے پوِن نا تاں میں ایس توں یالا نہ کراں۔ ایہو کم۔'' اکھے، ''ہا'' اکھے، ''ہُن اگانہہ ٹُر آ۔'' پار ٹپ گئے۔ گلاں باتاں ہونڈیاں رہیاں جیں ایلے پچھلی رات ہوئی نا، مجھیں چھیڑن لگے تاں پُتراں نوں بہاب سد کے آ کھیا ہے: رتی کیل مجھ ہے نا جیہڑی ایہہ بکھے اِچ ونگ کے لگے جویائے۔ ایہہ نہ نال لے جویائے۔ پچھلی راتیں اوہناں مجھیں چھیڑ لئیاں۔

فجر چودھری بہاب اُٹھیا ہے اوس مجھ نھوائی ہے۔ گانیاں پائیاں ہن۔ مکھن نال ماکھی ہے۔ مجھ تاں اگے بہوں سوہنی ہائی۔ تصویر چھپ گئی۔ مجھ بہاب چک لئی ہے۔ راء موہلا گھوڑی تے چڑھ بیٹھا ہے۔ سکو دی ماں ہوئی ہے جھنگ، دریا دے لہندیوں، دریا دے کنارے دے اُتے۔ اِتنا پیار مجھیں دا ہویا ہے جوں کچہری اوتھے بنائی ہوئی ہاس جوں مجھیں میری نظر ہیٹھ رہن۔ اگانہہ آئے ہین تاں سینکڑے مجھیں کھلیاں ہین۔ کُتو پٹھیاں دے لگن پئے۔ ایہناں آ کے مجھ چھڈ دتی۔ پچُھیا ہے، ''مُولراج؟'' اوہناں آ کھیا، ''نھاون لگھ گیا ہے۔'' نھا کے ہٹنا مجھیں نوں ہتھ پھیر کے کچہری لاونی۔ بہاب

آ کھیا، ''راء موہلیا! مجھ ہے دِپ گئی۔ ہُن تینوں چھوڑے یاں نہ چھوڑے۔ ہُن مجھ سانوں کوئی نہیں دیندا۔ توں اوڈِھر ہو جا۔ جے گل جھل لئیوس تاں حاضر ہو جاویں۔ نہ جھلیوس تاں دھروڑ جاویں۔'' راء موہلا اوڈِھر ہو کے بہہ رہیا۔ مُولراج نکلیا ہے نھا کے۔ چیرا موڈھے تے ہے۔ گلوں ننگا ہے۔ وال چوندے آوندن۔ جوں مجھیں دے وچ آیا ہے تاں تکیا ہیس تاں ''ہائیں! چودھری بہاب آلی مہیں کاہیں لیاندی ہے۔'' چودھری بہاب اُٹھیا ہے۔ اوس آ کھیا، ''جی میں آندی ہے۔'' اوس آ کھیا، ''چودھری بہاب ہیں؟'' اکھے ''جی ہاں۔'' اکھے، ''تینوں کوئی گرجھ پئی ہوونی ہے۔'' ''نہیں جی۔'' اکھے،''گرجھ توں سوا توں نہیں ڈِگدا۔ میں تینوں مہیں آ کھیاں۔ زمین آ کھی۔ ہور چیجاں تے توں نہیں سی دتی۔ جواب دے دتا۔ ہُن توڑ لے آیا ہیں۔ کم کراں گا توں گل کر۔'' اوس آ کھیا، ''جی اوہ موہلا، قادربخش دا۔'' مُولراج آ کھیا،''آہا۔ پاپی موہلا۔ فسادی موہلا۔ بڑا بُرا آدمی ہے۔ ہر صُبح نوں اوہدے خلاف میرے کول تن چار پرچے آوندن۔ نہ آپ وسدا ہے نہ چنھاں وسن دیندا ہے۔ اوس سِکھ ماریا ہے میرا۔'' اکھے، ''جی کوئی نیہسوں۔'' مؤلراج آ کھیا' ''نہیں' نہیں سِنگھنیاں سُونوں نہیں کھلو رہیاں۔ ہور جالین گیاں۔ اگر اوہ سنگھ نہ ماردا مہیں کاہیں دینی سی؟'' اِتن نوں موہلے آن کے سلام دتا۔''موہلا ہیں؟'' اکھے،''جی آں۔'' مُولراج آ کھیا،''میں تیرے نال اوہ کراں ہا، دُنیا تکے ہا، پر ایس مہیں دا مینوں بڑا شوق سی۔ اگر توں سِکھ نہ ماردا مہیں کاہیں دیونی سی۔'' بولیا ہے موہلا۔ اوس آ کھیا،''تہانوں مجھیں دا بڑا شوق ہے۔'' مولراج آ کھیا،''مینوں کیہ شوق سی۔ شوق سی میری ماں بیچاری نوں۔ مر چلی ہے۔ جیس وقت مجھیں اساڈیاں چھِڑن ہا۔ اپنے بھوچھن نال چھنڈدی سی تے چھنڈدی چلی جاندی سی دریا دے کنارے تک۔ بہاب آ کھیا،''پیاریاں تاں اساڈِیاں نوں وی ہین، پر اِنج دریا آل بُوٹاک اچ نہیں نِکلدیاں۔ چھیڑو اِنجیں ہٹن ای نہیں دیندے۔''مولراج کُدیا۔ اوس آ کھیا،

’’گاہلاں کڈھن ڈیہا ہیں۔‘‘ موہلے آکھیا ’’نہیں جی اپنی غریبی پیا جتیندا ہے۔ چنگا سلام ہے۔‘‘ جیس ویلے راہ دے وچ آئے موہلے آکھیا، ’’چاچا ایہہ کیہ کیتوئی؟‘‘ اوس آکھیا، ’’اِنجیں مجھ لے جاوے ہا۔ ہاں دی پیڑ اساں وی کڈھ چھوڑی ہے۔‘‘

فتح خاں موتیاں آلا

رنجیت سنگھ دا وزیر اعظم دھیان سِنگھ ہویا ہے۔ ایہدا پُتر ہیرا سِنگھ ہویا ہے۔ جیہڑی ہیرا منڈی ہے ایہدے ناں تے ہے۔ میں فوٹو وی ڈِٹھا ہے اِتنا خوبصورت ہا، جدوں بچپن وچ ہا تاں رنجیت سِنگھ کول سوئیندا ہا۔ اُنج وی داد کے بھرا ہن۔ ایہہ اوسے رنجیت سِنگھ دی وِڑھی دے وچوں ہین۔ فجر پنج سو روپے دیندا ہا رنجیت سِنگھ، ہیرے سِنگھ نوں۔ ایس دھیان سِنگھ دو پُتریلے بنائے ہوئے ہان۔ شیر خاں پٹھان جنڈاں آلا تھل توں تے فتح خاں ٹِوانا، ایہہ مِٹھیاں ٹوانیاں وِچوں ہے۔ دھیان سِنگھ دوواں نوں پُتر سدیندا ہا۔ مُڑ بیلپ دے ایہہ سِکھ اتنے ترکڑے ہوئن جوں ہیرا سنگھ نوں مہاراجے پوشاک دِتی ہے، اوہ پوشاک کر کے جیس ویلے ایہناں دے کول آیا ہے تاں دو واری فتح خاں موتیاں آلے دے موہوں نِکلیا ہے بھائی، پگ بھائی نوں بڑی ٹھیہڑی ہے۔ چِیرا بھائی نوں بڑا سوہنا پیا لگدا ہے- دھیان سِنگھ تکیا ہے۔ اوس آ کھیا، ''ہیرا سِنگھ! ایہدے دِل لگ گئی ہے۔ پوشاک اُتار دیس۔'' اوہ کجھ اجھکیا۔ اوہ وی گبھرو ہا نمانا۔ ایس دبا کے آ کھیا ہے، ''اُٹھی ائے! میں تینوں کہناں پوشاک بھائی نوں اُتار دے۔'' اوہ اندر وڑ گیا۔ اوس ہور کر کے اِنج کر کے سٹّی ہے۔ اوس آ کھیا، ''جتھے شیر خاں تے فتح خاں ہوون، اسیں تے مر جائیے۔'' دھیان سنگھ آ کھیا، ''قسم گورو دی توں مر وی

جاویں تاں مینوں ایہہ دو کافی ہن۔''

ایہہ فتح خاں موتیاں آلا ایس توں سدِیندا ہا، سّخی ایڈ ڑ ہویا ہے، رنجیت سنگھ ہِک واری دربار وچ موتی تقسیم کیتے، ایسے نوں ڈھیہے۔ ایس موتی وی راہ اللہ دے اُتے دے چھڈے ہان۔نہیں تاں موتی کِسے دے گھر پئے رہن کِسے نوں کیہ وے، موتیاں کیہ آ کھنا ہے؟ اکھے فلانا لکھ تے ٹھاتا ہویا ہے۔لکھ تے ٹھاتا ہویا اوہ سدِیندا ہا، جیہڑا لکھ تے ٹھا کے اللہ دے راہ اُتے دے چھڈے ہا تاں سدِیندا ہا لکھ تے ٹھاتا ہویا۔

رنجیت سِنگھ شادی کیتی سندھو والیاں سِکھاں آل۔ سوانی دا ناں جِند کور ہویا ہے۔ سندھو والیے طاقت پکڑن لگ پئے۔ ایس دھیان سِنگھ نوں حسد آیا۔ ایس ساک دیون اِچ ایہہ تاں ودھدے پین۔ اوس کائی کُوڑی یاں سچی تُہمت لا کے جِند کور مروا گھتی۔ اگوں زمانہ آ گیا کھڑک سنگھ دا۔ کھڑک سنگھ پہلی شادی کیتی جیس دے وچوں نونہال سنگھ ہا، کھڑک سنگھ دا پُتر۔ دوئی شادی کھڑک سنگھ سندھو والیاں آل کیتی۔ اوسے جِند کور دی بھتریئی ہوئی ہے چند کور۔ ایہہ وڈیرڑی عُمر دا ہا، اوہ نوجوان ہوئی ہے۔ ایہہ رکھدے ہان اک گڈویا۔ اسیں کروا سدیندے ہاں تے سِکھ گڈوی آہدن، جیہڑا مہاراجے نال رہے ہا دِن رات۔ اوہنوں گڈوی بھر دیونی استنجا وغیرہ واسطے۔ ایہہ گڈویا رکھدے ہان ستراں وچ نابالغ۔ طاقت مُڑ پکڑی اوہناں سندھو والیاں دربار وچ چند کور دے آون نال۔ سندھو والیے ودھدے جاون۔ اندروں ایہناں نوں حسد تاں ہا۔ کھڑک سنگھ دا گڈویا لگھ پیا ہے انارکلی دے بزار چوں۔ ہیرا سنگھ تے دھیان سنگھ پیو پُتر کھلے۔ ایہناں دوواں آ کھیا، ''او گڈویا! توں ہُن بالغ ہو گیا ہیں۔ توں ہُن مہاراجے کے گھروں نِکل آ۔ توں ہُن رہن دے قابل نہیں۔'' اوہ چُپ کر گیا۔ رات نوں اوس کھڑک سنگھ نوں آ کھیا، ''مہاراجیا! مینوں دھیان سِنگھ تے ہیرے سِنگھ اِنج آ کھیا ہے۔'' اوس آ کھیا، ''او! توں چُپ کر۔ توں میرے والاں نال رہویں گا۔'' ایہہ ایہناں

دی بہوں وڈی قسم ہا۔ فجر اوتھوں اوہ گڈویا پیا لگھدا ہے۔ ایہہ دوویں پیو پُتر کھلِن۔ دوکاندار آل مُونہہ کر کے گڈوے آ کھیا، ''مہاراجے کہہ دتا ہے کوئی ماں دیاں ٹنگاں مرائے پیا توں میرے والاں نال رہویں گا۔''ایہناں دوواں پیو پُتراں ہِک دُوئے آل تکیا، ایہہ تاں اسانوں گاہل کڈھ گیا ہے۔

صبح دا وقت ہے کھڑک سِنگھ تے گڈویا نکلے ہن قلعے وچوں۔ کھڑک سِنگھ پیشاب کرن بیٹھا گڈویا کول کھلا ہے۔ نو نہال سنگھ، کھڑک سنگھ دا پُتر گبھرو ہویا ہے۔ ایہہ قلعے چوں اِنج نِکلدا ہے پیا۔ اگوں ایہہ دوویں پیو پُتر۔ ایہناں آ کھیا نونہال سِنگھ نوں، ''پرسوں اساں اِنج اِنج آ کھیا سی تے ایس گڈوے اسانوں گاہل کڈھی ہے۔'' اوس آ کھیا، ''بڈھ دیو۔'' اوہ کھلا ہا جوں تلواریں شپ شپ کرن لگ پئیاں۔ اوہناں ڈھاہ دتا۔ اوہ مری گیا۔ کھڑک سِنگھ بھج کے اندر آ وڑیا۔ اندروں اوس کُنڈی چاں چاڑھی۔ ساری رات مہارانی چند کور سدیندی رہی، ''مہاراجا جی! بوہا کھولو۔'' فجر اوس حال حال چاں گھتی۔ جندرے بھن کے اندر وڑے تاں وکھیو نیں مویا پیا ہے۔ جیویں اوس آ کھیا ہا میرے والاں نال رہویں گا، اوہ مر گیا۔

جیس ویلے مر گیا تاں ہُن نونہال سِنگھ اگ لاونی ہائی تے چند کور وی نال ساڑنی ہانیں۔ ایہہ ایہناں دی رسم ہے۔ اوس دیہاڑے میاں گُل محمد کلیار، وٹے دا اوتھائیں لہور ہا۔ ایہہ گل میاں باز میراثی،میئیں گُل محمد دی زبانی کریندا ہا۔ کھڑک سِنگھ مر گیا۔ نونہال سنگھ اگ لاونی ہا چند کور نوں۔ اعلان ہو گیا بھئی مہاراجے دے نال ایس نوں جلاونا ہے۔ اوہ روون کڈھ ڈڑھی۔ اوس آ کھیا، ''اوہنوں رب ماریا ہے مینوں کیوں مریندے ہو؟'' حرکت وچ ہیرے سِنگھ ہوراں دی ہائی کہ مرے، سڑے تاں سندھو والیے گھٹِدن۔ وچوں ساک ترُٹ جاوے۔ اِنج پئے لگھدن بھرا اوس دے گُلاب سِنگھ تے دوئے دا ناں وی کُجھ تاں ہا۔ اوہ لگھن تاں دھیان سِنگھ آ کھیا، ''اچھا بھئی مہاراجا

وی مر چلیا۔ ایکھن ہُن رانی کیہ کرے گی۔ نال جرے گی کہ نہیں؟'' اوہ سُندے آوندِن۔ رانی نوں اکھیو نیں،''سڑ توں نال۔'' اوہ نکلے نہیں۔ پوشاکاں تبدیل کرکر باہر سٹے۔ اوہ خیرات ہائی فقیر لوک چا لین۔ مُڑ پوشاک کرے۔ مُڑ شیشیاں اگے پھرے۔ مڑ روندی اوہ پوشاک لاہ کے ہور کرے۔ آدم باہر کھلا ہے۔ بہان دے اُتے لاش پئی ہے کھڑک سنگھ دی۔ نال جلنا ہاس۔ اِنتظاراں ہر ہک نوں۔ آخرکار اوہ نِکلی ہے۔ اوس نوں ڈولی دے وچ چایا نیں۔ ڈولی دے وچ بہُت سارے روپے رکھے نیں، جیہڑے اوس اپنے اُتوں وار کے سٹنے ہان تے خلقت چاونے ہان۔ اگے بہان چڑھیا ہویا سمادھ اوس دے پچھے ڈولی چوَیں ہوئی ہے۔ میاں گُل محمد کلیار آہدا ہے: جیس ویلے چند کور نیوندی ہائی نا اِنج روپے چاون کان، زُلفاں اوس دیاں اڈیاں ہائن جیویں چوگردوں چن چودھویں دا بدلاں وچ آویندا ہے، اِنج گھیرا گھتدے ہان وال۔ جیس ویلے اتیھے کر کے روپے سٹیندی ہائی تے وال ہٹدے ہائن تاں اِنج لگدا ہا جیویں کالے بدل چوں چن نِکلیا ہے۔ اڈی خوبصورت ہا۔ مگروں باہمن ڈھولکا وگائن۔''راجا راج کرے پرجا سُکھ وسے۔'' پرجا رعیت نوں سدیندن۔ اوہ رووے وی تے آکھے، ''نہ راجا راج کرے نہ پرجا سُکھ وسے۔ اسیں رب دے مارے نہیں پئے مردے چوڑ سنگھ دے مارے پئے مردے ہاں۔'' نونہال سِنگھ نوں چوڑ سِنگھ سدّے۔ جیس ویلے چِخہ دے اُتے آن کے کھلاری نیں نال مُردہ پیا ہویا کھڑک سِنگھ دا۔ تیل وگایا نیں بالن تے۔ اوس ویلے اِنج پھریا ہے نونہال سنگھ۔ طواف کیتا سوں۔ چکر لا کے سلام کیتا ہے نونہال سِنگھ،''ماتا جی سلام ہے۔'' قانون ایہناں دا اِنج ہا کہ اوس مُندری سٹنی ہا تے الیس اگ لاونی ہا۔ تریئی واری جے مُندری نہ سٹے ہا تاں اوس نوں اپنے دھرم وچوں کڈھ کے چوہڑیاں دے پیش کر دیندے ہائن۔ اوس اِنج چکر کڈھیا ہے تے''ماتا جی سلام ہے۔'' اوس آکھیا،''نہ توُں میرا پُتر ہیں تے نہ میں تیری ماتا تے ایہہ یاد

رکھیں راج تو ہیں وی نہیں کرنا تے چوڑ سِنگھا توں ایڈا ظُلم کر رہیا ہیں میرے نال۔ اوہ رب دا ماریا مر گیا ہے تے مینوں ڈِھنگی مریندے ہو۔'' ''نونہال سِنگھ مُڑ چکر کڈھیا، ''ماتا جی سلام ہے۔'' اوس مُڑ ایہا گل آکھی، ''میں رب دی ماری نہیں پئی مردی۔ تو ہیں چوڑ سِنگھ دی ماری پئی مردی ہاں۔ راج تو ہیں وی کوئی نہیں کرنا۔'' مُڑ جیس ایلے تریئے پھیرے تے آیا ہے تاں بھرا دوویں ساہویں آ چند کور نوں کھلِن۔ رو کے آکھیا نیں: چند کور! جیس ایلے توں چوہڑیاں نوں پیش کیتی جاویں گی۔ اساڈے کیہ حال ہون گے۔ اِنج بھراواں آل ڈِٹھا ہیس۔ رو کے مُندری سٹی ہیس۔ مُندری دا سٹنا اوس اگ لائی۔ میاں گُل محمد کلیار آکھدا ہا: کائی اکھ ناہی جیہدے وچ ہنج نہیں آئی۔ کوئی ایڈا غم دا دیہاڑا اوہ ہا نا کیا ہندو، کیا مُسلمان ہر ہِک ڈھاہیں مار کے روندا کھلا ہے۔ ایڈا ظُلم ہویا ہے۔ اگ اِنج بھڑکی ہے۔ ڈھیر سارے پدّھ دے اُتے چھجا قلعے دا ہا، اوس چھجے دے ہیٹھ جا کے کُرسی گھتی نیں، نونہال سِنگھ دی، گرمی دی وجہ توں۔ ایتھوں ہِک ولوہنا اُٹھیا ہے۔ ولوہنے لمب کڈھ کے اوتھے چھجے نوں اگ لا چھڈی ہے۔ کوئی امکان نہ اوتھے چھجے نوں اگ لگن دا۔ میاں گُل محمد کلیار آہدا ہا: اوس دیہاڑے اساں قُدرت خدا دی ڈِٹھی ہے۔ چھجے نوں اگ لگ گئی ہے۔ ہِک بورا اوتھوں ڈھٹھا ہے سِلھاں دا، ہیٹھ بیٹھے دی جِند نِکل گئی ہے۔ اجے چند کور سڑدی پئی ہے تاں نونہال سِنگھ مر گیا۔ گھبرا گیا ہے۔ گھبرا گیا ہے۔

اوس ویلے ہیرا سِنگھ مہاراجے کی فوج لے کے جموں وِچوں ٹکے اُگاڑن گیا ہویا ہے۔ سندھو والیاں دی فوج ایتھے ہے لہور وچ۔ ایہناں سمجھیا کہ جے آکھیے نا مر گیا ہے تاں مت سندھو والیے تخت نوں جُٹ ہو جاون۔ گھبرا گیا ہے۔ بیٹھا اوتھائیں مر گیا ہا۔ اوتھوں راتو رات ہاتھی بھیجیا نیں بھکھر منکیرے۔ شیر سنگھ رنجیت سنگھ دا پُتر اوتھے ہا۔ راتو رات لیاندا نیں ہاتھی تے۔ فجر اعلان کیتا گیا ہے کہ نونہال سنگھ مر گیا

ہے ہُن شیر سنگھ دربار لاونا ہے پہلا۔ شیر سِنگھ دا پہلا دربار پیا لگدا ہے شالامار باغ وچ۔ ایتھوں ایہہ تریئیں نِکلن قلعے چوں۔ قلعے وچوں نِکل کے گھوڑیاں تے اسوار ہو کے دوویں پُتر پیلے دھیان سِنگھ دے نال۔ ہن شیر خاں وی تے فتح خاں موتیاں آلا وی۔ تراہے اِنج گھوڑے جولے ٹوریندے ویندِن تے ایہہ تکی جاندن شالا مار باغ نوں۔ دربار لگنا ہے۔ ایہہ آدھی راہ دی وچ پہنچن جاں ہِکے واری توپاں دی دھڑل، دھڑل، دھڑل ہوون لگ پئی ہے۔ جاں توپاں چھٹیاں ہن تاں راساں چھک کے کھلو رہیا ہے دھیان سنگھ ''ایہہ کیہ ہو گیا ہے؟'' ایہناں دوواں آکھیا کہ مہاراجے نوں فوج شلکاں وکھا رہی ہو سی۔ چاند ماری کر رہن۔ اوس آکھیا، ''بے وقوفو! میں وزیر اعظم ہاں۔ میرے حکم دے سوا توپاں کیوں چھٹنا ہا۔ اج اساڈی فوج ایتھے نہیں۔ سندھو والیے وج نہ گئے ہوون۔'' وِچ دربار دے اوہناں توپاں چلاونیاں شروع کر دتیاں۔ شیر سنگھ مری گیا تے اوتھوں بھج پئے دھیان سِنگھ آل۔ جیس ویلے اگوں بندے پھٹن تاں اوہناں تکیا ہے کہ گُلاب سِنگھ ہوریں بھجدے آوندن دھیان سِنگھ آل۔ اوہناں اوتھوں للکریا ہے: پھُپھی اساڈی جِند کور کتھے ماری سی؟ ایس آکھیا، ''مہاراجا تاں کم آ ای گیا نا۔'' خوشامد کیتیوس۔ اوہناں آکھیا، ''مہاراجے دیا پُترا! اسیں پچھنے ہاں اساڈی پھُپھی کتھے ماری سی؟'' اکھے، ''ایتھے ای ماری سی۔'' ہوش اُڈ گئی۔ تلواریں شپ شپ کرن لگ پئیاں۔ فتح خاں آکھیا، ''شیر خاں ونجن کریے۔'' شیر خاں پٹھان آکھیا، ''اج تائیں پیو سدیا سے۔ پیواں مرِیندیاں نوں چھوڑ کے بھجنا تاں حرام دیاں دا کم ہویا۔'' شیر خاں دھرّک چاں ماریا تے اوتھے لڑ کے مری گیا۔

فتح خاں اوتھوں ٹُر سٹی ہے تے ایہہ امیر دے کوٹ آ رُکیا ہے۔ ''راء امیر بیٹھا ہے؟'' اکھے، ''بیٹھا ہاں۔'' اوس آکھیا، ''ایہہ ایہہ گل ہے۔ مینوں پچھوں سِکھاں چکیا ہویا ہے۔ میں بھکھا وی ہاں نالے مینوں کائی شے کھوا۔ نالے مینوں اپنے علاقے وچوں

وی کڈھ۔'' اوس سیویاں بنوایاں ہن۔ اتنے تائیں راء امیر دا گھوڑا تیار ہو گیا۔ ایہہ نال چڑھ بیٹھا ہے۔ دریا ویہت آلا ٹپ کے جیس ویلے تیتی لغاریاں دے کول گئن تاں اوس ویلے اوس آ کھیا، ''رب خوش رکھی۔ میں اپنے علاقے وچ آ گیا ہاں تے توں وگ جا۔'' راء امیر آ کھیا، ''ایس گھوڑی دے میں ترپ سُنے ہوئن۔ دو ترپ وکھینا ہیں؟'' فتح خاں موتیاں آلے آ کھیا، ''میں ایہنوں ترپ تے اُٹھیساں تاں ایس مینوں مٹھّیاں ٹوانیاں تیکر ہَنے وچ تھاہرن نہیں دیونا۔'' راء امیر آ کھیا، ''سٹ پَئی پوندی سوں۔ ترائے دریا راوی، چھاں تے ویہت جھاگی کھلی ہے۔ اجے ہَنّے دے وچ تھاہرن نیہسوں دیونا۔'' اوس ویلے اوس ترپ تے اُٹھائی۔ راء امیر آہدا ہا: میں بڑا پچھتانا۔ جتنے تائیں میری نظر پوندی رہی ہے ترپ توں ترپ۔ گھوڑی اوس توں ڈکی نہیں گئی۔ اوہ مُٹھیں جا اپڑیا۔

جموں دے وچوں فوج لے کے ہیرا سِنگھ لہور آ گیا۔ ترائے دیہاڑے تلوار چلی۔ بُڑے پٹ دِتے سندھو والیاں دے۔ بڑے بندے مارے ہیرے سِنگھ۔ ہُن ہیرا سنگھ نک تے رومال رکھ کے لاشاں پھُرلوائے۔ ہِک بھرا دی لاش تاں مینوں لبھی جے فتح خاں تیری لاش وی لبھدی تاں میں مِشرُو دے کفن پوائیں ہا۔ تیرے جنازے کرائیں ہا۔ تیری قبر بنھائیں ہا۔ رووے۔ اوہنوں کسے دسیا، اوہ مُٹھیں گیا بیٹھا ہئی۔ اوس اوتھوں بندہ گھلیا مُولراج آل کہ حملہ کرنا ہئی مٹھّیاں تے اوہ پھدھ کے میرے پیش کرنا ہئی۔ ایہہ ماتحت ہان مُولراج کے لہور دے۔ اوس ویلے مُولراج چھیڑاں سدیاں۔ راء صاحب آل وی بندہ آیا۔ مہر باقر بھروانے آل وی بندہ آیا۔ انجیں آر ول ول بندیاں آل بھئی آوَ۔

ایہہ چھیڑاں لئے کے آئے۔ راء صاحب دے نال دو ماچھی ہن۔ دایا حاکما تے دایا رنگا۔ دوویں بھرا ہوئن۔ مُولراج نوں مہر باقر بھروانا آہدا کھلا ہے: ویکھ لے

میریاں چھیڑاں وی۔ ون ون دے جوان ہین تے راء صاحب دو چُھٹے ماچھی لے آندِن۔ ایہناں نوں دینہہ نوں وی کجھ نہیں دسیندا۔ ایہناں لڑنا کیہ ہے تے بندوقاں کیہ مارنیاں نیں؟ راء صاحب نوں کسے دسیا مہر باقر اِنج اِنج آہدا کھلا ہے۔ اُتوں مُولراج آ گیا۔ اوس آ کھیا،''راء صاحب! ایہناں ماچھیاں کیہ کرنا ہے۔ اکھیں چوں جوں دِسدا کُجھ نیہنے۔ ایہہ کیہ ٹپّکاں وگیسن؟'' گل اگے وی سُنی بیٹھے ہان۔ راء صاحب آ کھیا،''جی ایکھن اگانہہ لڑائی پوسی یاں نہ پوسی۔ ایہہ پپل ہے تیرا۔ آہدِن: ادھواڑ وچ چھاں ہوئی ہے اوس دی، کچہری آلے پپل دی۔ مُولراج ایتھائیں کچہری لیندا ہا۔ ایہدے اُتے تاں بنھیے سانگ۔ سانگ دے اُتے چاں مودھا لوٹا رکھیے۔ ایتھائیں توپکیاں دے نشانے دا پتہ لگ جاسی۔ میرے پُتر ہین، توں آہدا ہیں شے کائی نہیں۔ میرے گھر اِچ ترکہ ایہو کجھ ہے۔'' مُولراج آ کھیا،''بالکل ٹھیک ہے۔'' سانگ دے اُتے لوٹا رکھی گیا۔ چوٹی پپل دی دے اُتے سانگ بجھ گئی۔ مہر باقر نوں آ کھیا ہے مُولراج،''وگاوَ ٹپّکاں۔'' اِتنیاں ٹپّکاں وگیاں ہن کہ پپل دُھوڑ تے دُھوں وِچ نظر ناہی آوندا۔ لوٹا کھلا۔ اوس ویلے اوہ ہس پیا۔ مُولراج آ کھیا،''ایہہ برکت تاں وکھ لئی ہے ہُن توں اپنے ماچھیاں نوں آ کھ راء صاحب۔'' راء صاحب آ کھیا،''اُٹھیئو او دایا۔ وگائیو۔'' حاکما بولیا۔ اوس آ کھیا،''راء صاحب! لوٹا تاں انجیں سمجھو کہ کھلا ای کوئی نہیں۔ ایہہ میں پہلی نال ڈھاہنا ہے پر مہر باقر کیاں نوں آ کھ اوہ وی وگائن۔ نظر نہ لگے۔ لوٹا میں ڈھاہ لیساں۔'' راء صاحب آ کھیا،''میرا ناں کاہیں لینا ہیں۔ اُٹھی اُتانہہ۔'' اکھے، ''رنگیا! اُٹھینا ہیں میرے نال؟'' اکھے،''اُٹھینا۔'' اکھے،''پہلے توں وگا۔'' رنگا جیس ایلے جُڑیا ہے ٹپّک تے، بولیا ہے حاکما، اوس آ کھیا،''ٹپّکاں پئیاں وگدیاں ہن مُقابلے تے جے چُک گیائی تاں میں تینوں وگا چھڈنی ہے۔'' اوس وگائی ہے ٹپّک لوٹے دی وکھی وچ آئی ہے۔ تھلے آلے بیری پھری ہے سانگ تے۔ پھر دی پئی نوں حاکے

وگائی ہے اوس چالئی ہے۔ اوس ویلے مُولراج انعام دِتن۔

جھنگوں ٹُر کے مِٹھیاں جا ویڑھ دتا نیں۔ اگوں فتح خاں سگھر کیتا ہے بھئی میں لڑساں۔ فتح خاں بیلی ہا راء صاحب دا۔ سوتے کول راء صاحب بندہ گھلیا ہے بھئی جیس تمبو وچ میں ہاں نا ایہدے وچ آ کے میری گل سُن جا۔ فتح خان آیا ہے۔ ''دس۔'' راء صاحب آ کھیا، ''لڑنا ہیں؟'' اکھے، ''ہاں لڑنا ہیں۔'' اوس آ کھیا، ''مُڑ ایہہ بندے مُکا لیسیں لہور دی طاقت ختم۔'' اوس آ کھیا، ''نہیں پِچھے ہور وی نیں۔'' اوس آ کھیا، ''مُڑ اوہ آ جا سن۔ توں مُکا لیسیں۔ پِچھے اوہناں دی طاقت ختم ہو جا سی۔ بھیڑیا۔

بادشاہاں دے نال دلیری، پیش نہ ویسیا

توں ساری قوم تباہ کراوَ ہیں۔ نس جا یاں پیش ہوجا۔ لڑنہیں۔'' چُپ کر کے اُٹھی گیا۔ راء صاحب آ کھیا، ''گل میری دِل لگ گئی ہیسوں۔ نس جا سی۔'' فجر ہُم ہُم ہوئی ہے جوں نس گیا ہے۔

سِکھالی مگروں بھج پئی۔ کتیں دے دیہاڑے ہوئن۔ سخی بہوں ہویا ہے۔ نال اِک پرہائیں ہاس گھوڑی تے چڑھیا ہویا۔ نُور پورتھل آ بھنویا ہے پیسے لین کان۔ گُھنڈ کر کے وگیا آوندا ہے۔ تھلو چن ہک چرخی لے کے کتدی بیٹھی ہے۔ پیتاں دی راکھی بیٹھی ہے۔ اوس آ کھیا، ''وے! سردار فتح خاں ہیں موتیاں آلا؟'' اکھے، ''جی ہاں۔'' اکھے، ''گُھنڈ کر کے لگھیا ویندا ہیں۔ میرے تاں بال ترنجھے دیہاڑے دے بھُکھے بیٹھن۔ سخی مرد ہیں خُدا دا رب دے ناں تے دے۔'' ہنجوں ٹپیاں ہیس۔ میریا اللہ زندگی اچ پہلا سوالی ہے جیہنوں آ کھنا ہے کہ میرے کول تاں شے کائی نہیں۔ میں تاں زِندگی اچ ایہہ لفظ آ کھے ناہن۔ پرہائیں آل پرتیا ہے، ''کائی شے کول ہئی؟'' اوس آ کھیا، ''اگانہہ ٹُریں نا پنج دے پنج کول ہین۔'' ''پنج ہین؟'' اکھے، ''پنجے دے چھڈ۔'' اکھے، ''اسیں؟'' اکھے، ''خدا جوں ہے۔'' اوہ کھلو رہیا ایہہ ٹُردا رہیا ہے، جیہڑے ایلے

نُور پور تھل آ وڑِن تاں اوہناں نوں پتہ لگا ہے کہ ایہہ تاں بے خرچ ہے ملنی دا ناں کر کے جی ایہہ تُہاڈے ودے ہان ترِنی دے، کوئی پنج دے جاوے کوئی دو۔ رومال اوس ویلے ہوئَن لمے بُجھکیاں آ لے، اوہدے وچ گھتدا رہیا ہے روک روپے ہان۔ اوتھوں نِکلن تے ہِک جنڈ ہیٹھ بہہ کے آ کھیا ہیس، ''گِن کھاں کتنے ہین؟'' اکھے، ''چار سو۔'' اوس آ کھیا، ''نہیں گُھتھا ہیں مُڑ گِن۔'' مُڑ آ کھیوس، ''گُھتھا ہیں۔'' مُڑ آپ وِیہاں وِیہاں دیاں پا لیاں لائیوس۔ چار سو نِکلیا۔ اکھے، ''پنجواں سو کِدے ہے؟'' ''پنجواں کیہا؟'' اکھے، ''جد میں رب دے راہ تے ہِک دیواں مینوں خدا سو دیندا ہے۔ اج میں پنج دتے ہین پنجواں سو وچ نہیں۔'' اوس پیر چاں نپے۔ اکھے، ''ہِک میں بچا لیا ہائی توڑا ملاحی سہی پر خدا تے تیرے سودے دا مینوں پتہ نہ۔'' اوس آ کھیا، ''جا سُورا سو گھٹا چھڈ یا ہئی۔'' ایہہ وت بنوں کوہاٹ آ لے قلعے نوں جا وڑِن۔ مگروں سِکھاں جا کے اوتھے ماریا ہے تے سِر آ کے مِٹھیں سٹیا نیں۔

سخی سوداگر

آہدن: ہِک سوداگر ہویا ہے۔ اوس نوں پُتر ڈھییہا۔ اوس دا ناں اوس سخی سوداگر رکھیا۔ مُڑ اوہنوں پڑھنے پایا۔ جیہڑے ویلے اوہ نوجوان ہو گیا تاں سخی دے پیو دے دِل وچ ایہہ رہے لڑکا میرا خوبصورت ہے۔ لائق وی ہے۔ میں شادی ایہدی کراں، جیہڑا گھرانہ میرے آر ہووے، رجیا کجیا، لڑکی ایس آر ہووے۔ ڈھیر بھنویا۔ کدائیں لڑکی اوس آر نہ ہووے گھرانہ وڈا ہووے۔ کدائیں لڑکی ہووے گھرانہ نہ ہووے۔ ہمیشاں اوہنوں تاڑ رہے۔ سوداگری تے اوہ گیا۔ ہُنر پور ٹھگ بازاں دا ہویا ہے کوئی شہر۔ اوہدے وِچ جا اُتریا۔ اوتھوں دے سوداگراں دے نال مِلیا۔ سودے سُوتر کیتے۔ اوہناں روٹی آکھی۔ اوہ گھر لے گئے۔ اگانہہ تکیا ہے۔

ہِک لڑکی گھر اوس دے، کائی صورت دی تصویر

بھئی پنج وقت نماز۔ قُرآن دی منزل۔ نظر نیویں کر کے ٹُرنا۔ ہولوں بولنا۔ سوداگر سخی دے پیو نوں اوہ بہوں پسند آئی۔ گھرانہ وی اوہو جیہا ہے۔ لڑکی وی اوہو جیہی ہے۔ اوس ساک چاں منگیا۔ اوہناں آکھیا، ''دو بندے اساڈے گھر نہیں۔ توں مُڑ آویں۔'' کُجھ ہاں ہو گئی۔ گھر آیا ہے۔ سخی وی بیٹھا ہے۔ سوانی نوں آکھیا ہیس، ایہہ ایہہ گل ہے۔ ایسا ساک ہے تے فلانی تاریخ نوں میں جاونا ہے۔ دُعا کریں اُمید ہے

مینوں ساک ڈِھی جاسی۔ اوہ وگ گیا۔

سخی دے دِل چ آئی بھئی ایہو کُجھ اِنسان دی عُمر ہے۔ ہُن پرناوَ ہین۔ بھلکے میں وی پیو آر ہو جاونا ہے تے اج تائیں پیر میں کوئی نہ پکڑیا بھئی میں راہ اللہ رسولؐ دا سِکھاں۔ کیوں نہیں کہ میں کوئی پیر پکڑاں۔ پیو اوہدا اودے گیا۔ سخی ٹُر پیا پیر پکڑن۔ جیہڑا پیر سُنے اوہدے کول اٹھ پہر رہے۔ اوہنوں تاڑے۔ بندہ عِلم آلا ہا۔ کِتھائیں پیر جال لائی بیٹھے ہوون رناں نوں، کِتھائیں پیر تعویذاں دے پُتر دیندے بیٹھے ہوون۔ اوہنوں نفرت آوے۔ ایہہ پیری کائی نہیں۔ ڈھیر بھنویا۔ اوس نوں ایہہ یقین ہو گیا کہ پیر کامل لبھنا ای کوئی نہیں۔ کِسے بندے اگے جُھکھیا۔ اوس آکھیا، ''نہیں جیہڑے ایلے دُنیا ہِک جیہی ہو جاونی ہے، دُنیا ختم ہو جاونی ہے۔ اوہ ڈھکی پہاڑ دی ویہدا پیا ہیں؟'' اکھے، ''ہاں۔'' ایہدے پَیلے پاسے فقیر ہے۔ اوس نوں جا پرکھ۔'' اگانہہ گیا ہے لنگر پکدے پین۔ اِنجیں معلوم کیتا ہے کہ ڈھکی پہاڑ دی وی نُور ہے۔ یقین آ گیا ہے کہ پیر کامل ہے۔ اٹھ دیہاڑے رہیا۔ اوہنوں پرکھیندا رہیا۔ عورت نوں اوتھے آون دا حکم نہیں۔

ایس آکھیا، ''مینوں مُرید کرو۔'' اوس آکھیا، ''بچیا! نوے ہزار دا پَینڈا ہے پُل صراط۔ میں تاں اپنا بھار چا کے لگھ پواں تاں لکھ شیرینی ہے۔ میں دُوئے دا بھار کیویں اُٹھائیں؟ بڑے بڑے پیر بیٹھے نی دُنیا دے وِچ، پکڑ کوئی۔ میں نہیں کرنا۔'' ایہہ روون کڈھ ڈڑھا ہے۔ ایس آکھیا، ''گل سُن۔ اِتنا علاقہ بھَیں کے آیا بیٹھا ہاں۔ تیرے اُتے دِل یقین کیتا ہے۔ دِن قیامت دے میں تیرا دامن گیر ہوساں کہ خُداوندا! مینوں رب رسولؐ دا راہ ایس نہ دسیا۔'' فقیر آکھیا، ''بچیا! مڑ تیرے جیہا اگے آیا کوئی نہیں۔ پیر وی مُرید کولوں دُنیا منگدا ہے۔ مُرید وی جا کے پیر کولوں دُنیا منگدا ہے۔ ہِک توں بندہ آیا ہیں جیس رب رسولؐ دا راہ پُچھیا ہے۔ میں مُرید تینوں کریناں

پر شرطاں وِچ ہے نی۔'' ''کیہڑی؟'' اکھے،''بارھاں سال تائیں چو تا قائم کرنا ہئی۔ نماز پڑھنی ہئی۔ اِسم ذات یاد کرنا۔ ایہہ ذِکر ہئی۔نفی پکاونا ہئی۔'' نفی اثبات کلمے نوں سدیندن۔ اِسم ذات خُدا دا اللہ ای ہے۔ دُوئیاں سبھ صفتاں سُوں۔ خیال آیا ہے پیو میرا گڈھیں گھتاون گیا ہویا ہے۔ ایہہ آہدا ہے: بارھاں سال دا چو تا قائم کر۔ میں وی ایہنوں ڈھیر تنگ کیتا ہے۔ چلو بارھاں سال تائیں شادی نہ کریساں۔ مُرید ہو گیا۔

اوتھوں ایہہ ٹُر پیا ہے۔ دُعائیں منگدا آیا ہے شالا میرا پیو جباب لَے کے آوے۔ گھر آیا۔ ماں توں پُچھیا،''پیو؟'' اوس آکھیا،''بچیا! اوہ اجے تائیں کوئی نہیں آیا۔'' دُوآ دیہاڑا ہویا تاں پیو آ گیا۔ ویڑھے وِچ وڑدیاں ای اوس آکھیا،''او نوکراں او! مُبھارک ہے نیں۔ سردار تُہاڈے دی فلانے دینہہ دی گڈّھ گھتا کے میں آیا کھلا ہاں، جیہڑا خرچ باب ہا اوہ میں حق مہر تائیں تار کے آیا کھلا ہاں۔'' اوہ ڈھول چھکیندے لگے آئے۔ دھریساں وگن لگ پئیاں۔ ایہہ حیران بھی، میں ہُن کیہ کراں۔ گڈھیں نیڑے آوندیاں جاندیاں۔ ایہہ خیال کرے بھئی میں شادی کراں، اودوں پیر آلوں کُوڑا ہوندا ہاں۔ نہ کراں، جباب دیواں تاں پیو آلوں کُوڑا ہوندا ہاں۔ اخیر ایہہ صلاح بنائی بھئی پرنا لَے آوندا ہاں۔ سیج آلی راتیں نس ویساں۔ مُڑ میری ہو کے بیٹھی رہسی۔ بارھاں سال کٹ کے آوڑساں۔ جنج چڑھی۔ ہُنر پور ٹھگ بازاں دے جا ڈُھکی۔ اوہناں داج دان دِتے۔ کُڑی پرنا کے گھر لیاندی۔ ایس فقیری لباس اگے بنا کے رکھیا ہویا ہا۔ رات سیج دی ہے ایہہ فقیری لباس پیندا تے اللہ تیری یاری۔ وَہندا رہیا۔ فجر نوکرِیں آئیاں۔ کُڑی نوں آکھیا،''گرم پانی تیار ہے۔ اُٹھی نھا۔'' اوس آکھیا، ''ساری رات خُدا دی کوئی کھڑک آیا ہے، میں اُٹھی بیٹھی ہاں بھئی مت اِنج نہ جانے گدھی نال میری شادی ہوئی ہے۔ میں خاوند ڈِٹھا ہی نہیں۔ میں نھاونا کیہ ہے؟'' سارے شہر چ گل ہُم ہُم ہو پئی۔ سوداگر دا لڑکا بیمار ہا نس گیا ہے۔ سس، سوہرے اوہدا

ناں ''کڑمی'' چاں رکھیا بھئی پُتر دا مُونہہ پئے ویہدے ہاسے، کڑمی آئی ہے تاں اوہ وی ویندا رہیا ہے۔ مگروں اوہدے پیکے آئے۔ کُڑی ساری گل سُنائی۔ اوہ لڑ بھِڑ کے، حساب کر کے لَے کے وَہندے رہے۔

سخی سوداگر جیس شہر چ جاوے عورتاں مگر ٹُر پون۔ ایہہ آٹا شاٹا، ٹُکر شُکر منگ کے جنگل اِچ جا رہے یاں کسے گُستان چ۔ ابادی اِچ رہے ہی نہیں۔ بارھاں سال کٹ کے ایہہ پیر کول گیا۔ پیر نوں جا کے آکھیا، ''میں آیا بیٹھاں ہاں بارھاں سال کٹ کے۔'' اوس آکھیا، ''وضُو کر۔'' وضُو کیتا ہے۔ پیر مراقبے اِچ بہہ رہیا۔ مراقبے اِچ پیر نوں اواز آیا، ایہہ اِنج ہے جیویں ماں دے عُذر چوں اج نِکلیا ہے۔ ہٹ کے پیر ہتھ پھیریا، ''شابش بچیا۔'' پیر دے اگے رو پیا۔ ایس آکھیا، ''جی بھار مینوں ایڈا چاں چویوئے۔ میں اِنج پرنی کے آیوم تے نس آیوم۔ بھین بھرا میرا کوئی نہیں۔ ماں پیو بُڈھا ہے۔ اوس عورت گلی گلی دے وِچ میری عِزت دھریکی ہوونی ہے۔ میں تاں گھر جاون جوگا وی کُجھ نہیں۔'' اوس آکھیا، ''بچیا! گل سُن جیہڑا اللہ واسطے اِنج کریندا ہے نا خُدا اوس دی بے عِزتی کدی نہیں کیتی۔ تُوں ایہہ یقین رکھ تیری عورت بدماشی نہیں کیتی ہوونی۔ خُدا خود حافظ ہوندا ہے اپنے پیاریاں دا۔ کِسے پیارے دی رب ایہہ بے عِزتی نہیں کرائی۔''

سوداگر اُٹھیا ہے اوتھوں۔ دِل اِچ ایہہ وے گھر میں کوئی نہیں جاونا، جتھے ساہ مُک گئے۔ دُنیا چ پھردا رہساں۔ کیوں کہ میں جاونا ہے تاں میں ایہہ گل سُننی ہے کہ عورت تیری ایہہ کار کیتی ہے۔ ٹُر پیا۔ ٹُردا ٹُردا پِندا منگدا ہِک شہر چ آ وڑیا ہے۔ گرمی دا موسم ہے۔ ہاں بڑا کاہلا پیا ہے۔ سیک ہے۔ کِسے شخص نوں آکھیا ہے بھئی میں نھاونا ہا۔ دِل ہا نھاون کان تے کائی چھاں وی ہوندی۔ اوس آکھیا، ''چھائیں وی گھراں چ ہوئیاں۔ تینوں کاہیں نھاون دیونا ہے۔ اِنج لہندے لمے آلی چُنڈ تے نِکل جا۔ باگ

آلا کُھو ہئی۔ باگ ٹھُکّا ہویا ہے۔ کُھو وَہندا ہے۔ اوتھے نھا وی سکدا ہیں تے چھاں وی ہئی۔'' اگانہہ گیا ہے تاں دُھپ ایسی ہائی جُوں پہلیاں چھاؤں دے ہیٹھ ہی جا کے بہہ رہیا ہے۔ لڑکا ہِک لگھیا ویندا ہا۔ اوس نوں آکھیا ہے، ''پانی دا ہِک لوٹا دے۔'' اوس آن دِتا۔ ایس گودڑی وِچھائی۔ جمیل اُتے اِنج (ہتھ دا اشارہ) مودھی کیتی ہے۔ کئیں ٹکر باجرے دے ہین۔ کئیں ٹکر سوانک دے نیں۔ کئیں منڈوہے دے۔ کوئی کنک دا۔ ایہہ اوہناں دے نال سُرک کے کھاون لگ پیا ہے۔ خیال آیا ہے ایہہ حالت میری ماں ویکھے اوہدا کلیئا پھٹ جاونا ہے، پر حمد ہے اللہ تعالیٰ دی۔ کم چنگے اِچ لگا ہویا ہاں۔

ایہہ سَیں گیا ہے۔ کھڑک سوٹے دا سُندا رہیا ہے بھئی کائی عورت اولوں دے اُتے کپڑے دھو رہی ہے۔ سیں کے ایہہ اُٹھیا ہے۔ جُوں تکیا ہے نا کہ عورت اِتنی خوبصورت ہے ویہدیاں نال ہی فقیری گُھرل ہو گئی۔ ایہہ لاحول ولا پڑھن لگ پیا۔ ہور جیہڑا کُجھ پیر سمجھایا ہا۔ جُوں سیت ہے تاں دِل دھرکیندا جاندا ہے۔ آکھیوس: چلو مُڑ توبہ کر لیسائیں۔ میں بولیناں ہاں ایس نوں۔ عورت کپڑے شپڑے سارے سُکنے گھتے ہین۔ آپ نھاون دی تیاری اِچ اوتھے آ بیٹھی ہے۔ ادھڑونجا اوس کیتا ہویا ہے ہِک چادر دا۔ فقیر لگا آیا ہے۔ آ کے دُوئے لاہے اولوں دے اوہ وی بہہ رہیا ہے۔ عورت خیال کیتا ہے، بیگانا مرد ہے اوس اِنج (سِر دا اشارہ) ہیٹھاں جھٹکا لیا ہے۔ زُلفاں جیہڑیاں ہین اوہناں چوگردوں ول لیا ہے جیویں چن چودھویں دا بدل ہیٹھ آویندا ہے۔ مُونہہ وی اوس لُکا لیا۔ ایہہ بہہ رہیا ہے۔ ایہہ لگ پیا ریت مارن دنداں دے اُتے کُھچ کُھچ۔ وجہ کیہ ہے عورت تنگ آ کے مینوں بُلائے نا تاں مُڑ میں بولیساں۔ کائی گل کریسی تاں میں ولدا دیساں ایس نوں۔ عورت خیال کیتا ہے پتہ نہیں کِتنے تائیں ایہہ بیٹھا رہسی۔ بیگانا مرد ہے میں کیوں بُلائیں۔ اِتنے تائیں پَیراں دی میل میں لاہ لئیں۔ اوس ہِک سَرُچّا بنایا ہے۔ اوہ رگڑا مَلن لگ پئی ہے تاں فقیر بولیا ہے۔ اوس

آکھیا:

تروڑ پَیر پکھاوسی، مت نیور گھس جا

جیس کنتھ دی تُوں ہیں کامنی، اوہدے کیکن رہے وِہا

عورت نوں خیال آیا ہے فقیر اللہ دا ہے۔ مت میرے حق اِچ دُعا چاں کرے۔ میرا گھر آباد ہو جاوے۔ عورت اِنج کر کے وال پچھانہہ سٹے ہین۔ اوس آکھیا:

کنتھ میرا مُسافری، پنج کھٹے دس کھا

بیل وانگوں اوہ پیٹ بھرے، اوہدیاں سُتیاں رَین وِہا

مینوں تاں اوس پچُھیا ای کدی نہیں۔ فقیر سمجھیا ہے گھروں تھڑ ّکی ہوئی ہے۔ ایہہ آوندی ہے۔ فقیر آکھیا ہے:

سونے وِچ مڑھاوساں، رُپا مُول نہ انگ

گدھے کنتھ نوں چھوڑ دے، چل ہمارے سنگ

اوس آکھیا، ''فقیرا! میں سمجھیا ہا فقیر اللہ دا ہیں۔ مینوں ایہہ پتہ نہ شیطان وِلھیٹیا ہویا ہیں۔

من مُنڈیا تے مُونہہ ملوانا، دِلوں خورندہ ہے راگ دا

بافندہ بردہ کُسریاں، کیہ رستہ جانے باگ دا

میں تینوں فقیر سمجھ کے آکھیا ہا، میرے حق اِچ دُعا کریسیں۔ توں آپ تیار ہویا بیٹھا ہیں۔''

جل وِچ ڈِیوا جے بلے، دھرت اپُٹھی ہو

ماں اسانوں وت جائے، میں تاں تُمہاری ہو

فقیر بولیا ہے:

دھرم شرم گوا کے، ہُن پنچھی بھئے اُڑند

اُٹھ کُڑیئے وکھا چاں، کتھے ہمارا رند

''میں تاں اپنا ایمان ونجائی بیٹھا ہاں۔ میں ہُن وینداں۔ مینوں راہ دس چاں۔'' وجہ کیہ ہے بھئی ایہہ اُٹھیسی میں ایہدا جُثہ ویکھساں۔ عورت آکھیا ہے:

ہتھ کراں میرے کُجھ دسیون، اُٹھ کھلواں تاں سارا انگ
جتھے سکولی لڑکے کھیڈ دِن، اوہ تُمہارا ہے رند

نہ اُٹھی کے وکھینی ہاں نہ ہتھ اُتانہہ کرینی ہاں۔ ہتھ اُتانہہ کراں سِینہ ننگا ہوندا ہے۔

ایہہ ٹُر پیا ہے۔ نک وڈھیکُن آوندا ویندا ہے۔ جا بُریا! بارھاں سال خُدا تے نیک چاڑھی رکھی ہا۔ ہِکو لحظہ اِمتحان دا آیا ہئی۔ ہر شے کھڑا بیٹھا ہیں۔ ٹُر پیا ہے۔ لڑکے سکولی کھیڈ دے ودِن۔ اوہناں نوں سلام دِتا ہے۔ پُچھیا ہے، ''ایس شہر دا ناں کیہ ہے؟'' اوہناں آکھیا، ''ہُنر پور ٹھگ بازاں دا۔'' ''او تیرا بھلا ہووے ایہہ تاں میرا ساہورا شہر ہے۔'' اوہناں آکھیا، ''سِر گکڑ آر مُنیا ہویا ہے۔ سوہریا تُوں اساڈا جوائی کِدوں ہیں؟'' اوس آکھیا، ''نہیں میں سخی سوداگر ہاں۔'' '' اوہ نسوکل جیہڑا نس گیا ہا۔'' اکھے، ''ہا۔'' ''ایہہ تیرا سالا کھلا ہے۔'' سالا اگانہہ ہویا ہے۔ مِلیا، ''چل بھائیا گھر چلیے۔'' ٹُر پئے۔ راہ دے وِچ سالے نوں پکا کے تکیا ہے۔ تھُن اوہدے وڈے۔ نک بھرڑِکن۔ اکھیں جیویں کدھاں وِچ گُھکے ہوندِن۔ متھا کوئی نہ۔ کالے رنگ دا۔ ٹھڈھا ساہ بھریوس، آکھیوس:

کالے کالے کیبرے کالے جیس کے نین
جیسا دیکھیا سالا، تیسی سالے کی بھین

کُڑی دے وی ڈِنگ نِکلے ہوونے ہین ایسے آر۔ لڑکا کھلو رہیا۔ اوس آکھیا:

اُچیا لمیّا گھبرُو آ دِسنا ہیں نین مِلُوک
آپو اپنی ذاتیں نیں تے قادر دے ہتھ ڈور

ایہہ ضروری نہیں۔ ایہہ ہِک ہتھ ہے تے پنج انگلیں ہین۔ آپو آپ شکل ہے۔ ایں ہتھ پھیریا بھئی دانا تاں معلوم ہوندے او۔ ایہہ گھر لئے گیا ہے۔ اگانہہ گیا ہے تاں سس چرخہ پئی کتدی ہے۔ سوہرا وان بیٹھا وٹیندا ہے۔ لڑکے آکھیا، ''ایہہ سخی سوداگر جوائی ہے اساڈا۔'' سوہرے ہتھ پھیریا۔ سس ارک پھیری ہے تے ہُونگ وی نِکل گئی۔ سسوں کاوڑیاں ہوئیاں ہوون نا تاں ارک پھیریندِ یاں ہین پونی آلی۔

خیر بہہ رہیا۔ ڈھیر ڈِھل ہوئی تاں تکیا ہے اوہو عورت جیہدے نال جھگڑا لائی رکھیا ہا۔ کپڑے شپڑے سُکے تاں اوہ آ گئی۔ ویڑھے آلِیاں آکھیا، ''مُبھارک ہووی اج تاں آیا بیٹھا ہے۔'' جُوں اوس بھئیں کے تکیا تاں اوس آکھیا، ''ایہہ تاں اوہو حضرت ہے جیہڑا ہُن تائیں گُھلدا رہیا۔'' ہس پئی۔ ایس وی پکا کے تکی کہ ایہہ تاں عورت ہے میری۔ رات ہو گئی۔ ایہہ بیٹھا مکان دے وِچ۔ بھُکھ وڈی وڈھیا ہویا۔ دِل وِچ آکھے اتنا زور نہ لین ہا۔ کوئی ٹُکر دے چھوڑین ہا بھئی کھانے پئے پکیندِن۔ تاں جے عورت ایہدی روٹی لَے کے آ گئی۔ تکیا ہے تاں منڈوہے دا مَن ہے اُتے ساگ رکھیا ہویا ہے۔ جیویں نقشے اُتے نُون (ن) چھکی کھلوتی ہوندی ہے۔اوس آکھیا، ''ایہہ لا۔'' ایس آکھیا، ''بارھاں سال دے بعد آیا ہاں۔ تیرے پیکے ایڈے نلجّے ہین جوں ایہہ روٹی میرے کان۔'' اوہ رو پئی۔ اوس آکھیا، ''بھِرا وڈے وکھرے ہو گئے۔ قرضے اِتنے اسا تھے ہو گئے، جائیداد اساڈی چلی گئی۔ دیہاڑے نہ رہے۔ ایہہ پرایا مکان ہے، جیس وِچ اسیں رہے ہوئے ہاں۔ جیس ویلے دا تُوں آیا ہیں پیو میرا شہر اِچ بھجّن لگا ہویا ہے۔ ایہہ کِدوں پڑوپی منڈوہے دے آٹے دی جھلی سُوں جیہڑی تیری روٹی پکائی ہے تے اساں ساگ تے گُزارہ کیتا ہے۔ بھیڑیا، بارھاں سالاں دے بعد جوں آیا ہاوَں۔ کھٹ کے میری تلی تے رکھیا کیہ ہئی جوں ہُن اُلاہمے دینا ہیں۔'' سوداگر آکھیا، ''روٹی اُٹھا لَے۔ تیرے ہتھ دی میں اوس دیہنہ کھاوساں جیس دیہنہ کھٹ کے تیری تلی تے

رکھساں۔ میرے واسطے حرام ہے۔ میں نہیں کھاونی۔'' ہِکو جیڑیاں نوں سدّ لے آندوس اوہناں مِنتاں ماجرے کیتے۔ اوس آکھیا، ''تُسیں لئے آؤ کھا لیساں۔ میں ایس دے ہتھ دی کھاونی ہے جیس دیہاڑے کھٹ کے ایہدی تلی تے رکھنا ہے۔''

دوویں پئے آپو آپ منجیاں تے۔ بُڑھڑ ہِک آن کے بُوہے دے وِچ بہہ رہی بھئی ایہہ بارھاں سال دے بعد کُڑی گھبرُو لاثانی ہین۔ بہوں رات گُزر گئی۔ نہ سوداگر اوس نوں بُلایا نہ اوس، اوس نوں بُلایا۔ بُڑھڑ باہروں بولی:

نہ کھٹ بولے نہ زیور کا چھنکار
میں جانی ہاں تُسیں دوویں جنے پنوار

سوداگر آکھیا، ''توہیں حِصہ ونڈنا ہے تاں لگھ آ۔ مال اساڈا ہے تے دِھی آوے دھیان تیرا ہے۔'' ''ہائے ہائے کیڈا بے حیا ہے۔'' اوہ وگ گئی۔

فجر سوداگر ٹُر پیا۔ عورت مِنتاں کرن لگ پئی۔ جنڈ ہِکس دے ہیٹھ آ کے کھلو رہے، ''اگے ویکھیا ہویا تینوں نہ۔ ویکھیا تے بے صبری ہو گئی۔ نہ ونج۔''

دُعا سلام دیونے، میرے یار پورایت نوں
مکھاں دِیاں جا کے مِلیاں، بھٹھ راوی دے دیس نوں

سوداگر آکھیا، ''نہیں میں ویندا ہاں۔'' ''ویندا ہیں؟'' اکھے، ''ہا۔'' ''آویں کدوں؟'' اکھے، ''اجو کے دیہاڑے۔'' اوس آکھیا، ''ہِک اجوکا دیہاڑا ہوندا ہے اٹھواں دیہاڑا۔ ہِک ہوندا ہے سال نوں۔ توں کدوں آویں؟'' اوس آکھیا، ''میں سال نوں آوساں۔'' ''کیہڑے ویلے؟'' اکھے، ''اج دے دیہاڑے دوپہر نہ ڈھلن دیساں۔ میں آ جاساں۔'' اوس آکھیا، ''ہُن میری وی سُن لا۔ اج دے دیہاڑے توں نہ آویں۔ میں جانسا ہیں مرگیا ہے۔ میں جلدی چِخہ دے وِچ سڑ کے مر جاساوَں۔ ایہہ گل یاد رکھیں تے ہُن اللہ نوں سونپیا ہیں۔ جا۔'' سوداگر داڑھی تے ہتھ ماریا ہے۔ اوس

آکھیا، ''سچ دی لکھی ہے۔ دینہہ میں ڈھلن نہ دیساں۔'' ''جا۔''، اوس آکھیا۔

جا جانا ہیں جانی ہور بنائے نی
ساڈی لگی پریت دے گھاٹے کیہڑے آئے نی
اُٹھاں وانگوں بھار چوائے نی

اوس ویلے شاہیاں چھوٹیاں ہوئیاں ہین۔ ہِک نگری دے وِچ آ کے اعلان کیتا ہے کہ میں تعلیم دے سکنا ہاں۔ جے کِسے پڑھنا ہووے۔ اوس شہر دے بادشاہ سدیا ہے۔ اوس آکھیا، ''میرے دو لڑکے ہین۔ ایہناں نوں پڑھا۔ اِتنی تنخواہ۔ منجی کپڑا بِسترا مکان نوکر ایہہ میرے ذمے ہے۔'' ہور وی پڑھاون لگ پئے۔ اوہ وی پیسے دیون لگ پئے۔ عِزت ایس دی اِتنی بادشاہ دے دربار وچ، آوے سَنے بادشاہ ہر کوئی اُٹھی کھلووے، اُستاد آ گیا ہے۔ ایہناں خوشیاں دے وِچ آ کے اوہ یاد ای نہ رہے۔ بیٹھا ہے مدرسے دے وِچ تاں تلاں ہا نال۔ عورتاں ساریاں کپڑے دھوون لگ پئیاں۔ ایس پُچھیا، ''مائی، اج سارا شہر کپڑے دھوندا ہے۔ کیہ وجہ ہے؟'' اوہناں آکھیا، ''پرسوں لوہی ہے۔'' ایہہ لوہی دا کارا کر آیا ہا بھئی لوہی آلے دیہاڑے میں آ جاساں۔ دوپہر نہ ڈھلن دیساں۔ ''لوہی پرسوں ہے؟'' اکھے، ''ہا۔'' جوں دھیان ماریا ہے پدھ نوں:

کئیں ہزار کوہاں دا پَینڈا، گھوڑا پل وِچ جاندا
چوتھا طبق زمیں دا آکھن، ہیگا مُلک دیاں دا

ایس یقین کیتا ہے کہ میں اپڑ سگدا ہی نہیں تے اوہ سڑ کے مر جاسی۔ ایس روونا شُروع کر دِتا ہے۔ بھنے لڑکے اُستاد جی کیہ ہے نیں؟ ہِک ہِک دھپھ ماری ہے۔ ہے تُساڈی ایسی تیسی۔ گل بادشاہ تے پُہنچی بھئی اُستاد مردا ہے رو رو کے تے گل وی نہیں دسیندا۔

بادشاہ بُلایا ہے۔ بادشاہ آکھیا، ''مرض ہئی تاں علاج کریناں۔ کسے تینوں دُکھ

دِتا ہے تاں اوہنوں سزا کریناں۔ کائی شے کھڑی ہا تاں میں گھروں پُوری کریناں۔ کسے عورت تے دِل ہئی تاں دس چاں۔ میں اپنا ترلا کریساں۔'' سوداگر رو پیا ہے۔ اوس آکھیا،''ایہناں گلاں وِچوں گل کائی نہیں۔ توں بن کے پُچھنا پیا ہیں پیو۔ میرا حق ہے دسنا۔'' اوس ساری کہانی سُنائی۔ ایہہ ایہہ کار میرے نال ہے تے اوس سڑ کے مر جاونا ہے۔ اوس آکھیا،''اُستاد، دِل تاں اِنج پیا آہدا ہے بھئی میں جلاد نوں حکم دیواں۔ تینوں پَیراں آلوں ٹکن لگے۔ او ظالما! توہیں کیہ اُستاد بننا ہیں جیہدی اپنی ایہہ حالت ہے، پر مینوں اوس لڑکی دا ارمان پیا لگد ہے۔ اوہ نہ جل کے مر جاوے۔''

بادشاہ اکٹھ کیتا ہے۔ اوس آکھیا،''بھئی ہُنر پور ٹھگ بازاں دا کوئی جاندے ہو؟'' اوہناں آکھیا،''جی اسیں تاں ناں اج پئے سُندے ہاں۔'' بادشاہ آکھیا،''ایتھے اوٹھی لتھے پَین۔'' اوس ویلے ایہہ اوٹھی خانہ بدوش سدیندے ہائن بھئی گھر موڈھے تے۔ ''ایہناں دے سارے مرداں نوں لے آوَ۔ گرفتار کرو۔'' اوٹھی آ گئے۔ آدھی اسمان دی تائیں ڈھاہنگے ہتھ اِچ تے پلیاں دے اُتے دھودھو اڑانگڑے پئے ہوئے۔ وحشی لوگ ہان۔ بادشاہ پُچھیا،''بھئی دیس پردیس پھردے ہو۔ ہُنر پور ٹھگ بازاں دا کوئی جاندے ہو؟'' اوہناں آکھیا،''جی کئیں واری بھار اوتھوں لدے ہین۔ کئیں واری بھار اوتھے سٹے ہین۔ اساڈے بال وی جاندِن۔'' بادشاہ آکھیا،''شاباش۔ کسے دا ایا اُٹھ وی ہے نیں بھئی جیہڑا ایس نوں پرسوں تائیں دوپہریں ہُنر پور ٹھگ بازاں دے سٹے تے اُٹھ دی قیمت جیہڑی ہے میں دیناں۔'' اوہناں آکھیا،''جی کوئی نہیں۔'' بادشاہ حکم دِتا، ایہناں ساریاں نوں ڈھکو جیہل اِچ۔ مال ایہناں دا خزانے داخل کرو۔ اوٹھیاں آکھیا،''وجہ؟'' اکھے،''وجہ ایہہ وے بھئی تُسیں اوہ بندے ہو نہ کسے دا جنازہ پڑھنا نہ کسے دا فَیتا آکھنا۔ کوئی راہ اُتے بھار سٹی کھلا ہووے تاں تُساں چوایا کدی نہیں۔ کم دا رُکھ تُساں چھوڑیا کدی نہیں۔ تُہاڈے دُنیا وِچ رہن دا فائدہ تاں کوئی نہیں۔ جیس ویلے

ہر شے ڈھکن لگے اوس ویلے ہِک بُڈھا جیہا اوٹھی بولیا۔ اوس آکھیا، ''جی میرا ماہرا ہے۔ پُتر میتھے کوئی نہیں۔ میں پُتر بنا کے اوہنوں سانبھیا ہویا ہے۔ مر اوس اُنج وی جاونا ہے جے تُسیں ڈھکو تاں۔توڑا ایہدے کم آ جاوے۔ مُونہہ منگی رقم میں لے لیساں۔ پرسوں دوپہراں تائیں ایہنوں ہُنر پور ٹھگ بازاں دے نہ سٹے موت سزا میںنوں۔'' بادشاہ آکھیا، ''اُٹھّ لے آ۔'' جیہڑے ویلے اُٹھّ آن کے کچہری چ کھلاریا ہے۔ ہر اِنسان دے مُونہوں حمد خُدا دی نِکلی ہے۔ واہ میریا اللہ جے جانورنوں وی جے صُورت دیون تے آویں تاں کیہڑی گل ہے۔ جیہڑی رقم منگی اوٹھی اوس دے چھڈی۔

اُٹھ اوس بہایا ہے۔ ایس ماری پلاکی۔ اُٹھ دے اُتے چڑھ گیا ہے۔ اوٹھّی ایہدا کُھرڑا نپ کے ماریا۔ کنڈ آ لگی۔ بادشاہ آکھیا، ''اُستاد نال ایہہ کیہ کیتا ہئی؟'' اوس آکھیا، ''اُستاد تاں ہے پر آپ بے اُستادا ہے۔ ونجنا ایس اوتھے ہے۔ نہ میتھوں راہ پُچھیا ہے نہ اُٹھ دی چال پُچھی سوں۔ اِنج چڑھیا ہے جیویں ایتھے دوپرا کرنا ہے۔'' بادشاہ آکھیا، ''ہلا دس۔'' اوس آکھیا، ''جی دو کُپیاں شراب برانڈی ہووے۔ دو سیخاں کباب مچھی ہووے۔ ایہہ چڑھ بہے۔ جیس ویلے میرے اُٹھ رفتار پُوری کرنی ہے۔ ایہدیاں اکھیں چوں پانی نہیں کھلوونا۔ کھوپے دار عینک ایہدیاں اکھیں تے ہووے۔ گلے بند ایس دا کوٹ ہووے۔ جراباں ایہدے پیریں ہوون۔ ایہہ پہاڑ دی لیہہ لے لوے۔ اُٹھ میرے دا جیس ویلے قدم ڈِھلا ہوون لگے ایہہ ہِک کباب چھک کے شراب چ سے کے اُٹھ آل کرے۔ اُٹھ میرا ہِلّیا ہویا ہے لے لیسی۔ جیہڑے ویلے جانے پسلیاں آلوں ساہ پیا نِکلدا ہے۔ ہِک کباب چھک کے شراب چ سے کے آپ کھا چھوڑے۔ جیس ویلے ایہہ دوویں چیزاں مُک جاون۔ ایہہ کھبے پاسے بھئیں آوے۔ جیہڑے ایلے اُٹھ میرا کھلو جاوے۔ ایہہ یقین کرے کہ میں ہُنر پور اِچ پہنچ گیا ہاں۔''

اوس ویلے ہر چیز دِتی گئی۔ ایہہ چڑھ بیٹھا۔ اُٹھ جیہڑے ایلے رفتار پُوری کیتی ہے۔ سوداگر اِنجیں جاندا ہے کہ درخت میرے آل بھجدے آوندِن۔ جیہڑے ویلے اُٹھ دا قدم ڈِھلا ہوون لگے۔ ایہہ ہِک کباب اوس نوں کھوا چھڈے۔ ہِک آپ کھا چھڈے۔ پہاڑ مُک گیا ہے۔ ایہہ کھبے پاسے بھَیں آیا ہے۔ تکیا ہے تاں شہر دا نام نشان وی کوئی نہ۔ دِل اِچ گاہلیں کڈھدا ہے۔ بڑا دھوکھا کیتا ہیس۔ کُھوہ وَہندا ہے۔ اوس دے اُتے آن کے اُٹھ ڈکیا ہیس۔ اوتھی آکھیا ہا جیس ایلے لہن لگیں اُٹھ نوں ہُش ہُش نہ کرے۔ کھلے اُٹھ توں کِسے بندے نوں آکھے، مینوں چا کے لہا۔ کیوں، اُٹھ آ گا نِواونا ہے پچھوئیں جِند نِکل جاونی ہے۔ مت اُٹھ ایہدے اُتے نہ ڈھے۔ ایہہ آپ نہ مر جاوے۔

اوہ کُھوہ تے آیا ہے۔ گدھیال نوں بُجھایا ہے۔ سلام دیون کان ارادہ کیتا ہے۔ رگاں آکھیا پرسوں دِیاں اسیں بند ہاں۔ اوس نوں اشارہ کیتا ہے۔ مینوں پانی پیوا۔ اوس لوٹا پانی دا بھر دِتا ہے۔ ایس دو گُھٹ بھرے، رگاں تر ہوئیاں۔ ''سلاما لیکم۔'' ''ولیکم۔'' اوس آکھیا، ''ہُن پور ٹھگ بازاں دا ایتھوں کِتنا پدھ ہے؟'' اوس آکھیا، ''ایہہ باگ ویہدا پیا ہیں۔'' اکھے، ''ہا۔'' ایہہ باگ آلا کُھوہ اوسے شہر دا ہے مگر باگ دے شہر کھلا ہے۔'' اوس ویلے یاد آیا ہے ایہہ اوہا ٹھاہر ہے جتھے میں سوانی نال جھگڑا کیتا ہا۔ ایس آکھیا، ''ہُن ہِک گل کر۔ مینوں چا کے لہا۔'' جٹ اوّل سوال مندا نہیں جے منے تاں اپنا گویڑ وچ لیندا ہے۔ جٹ نپیاں مُہاراں ''ہُش ہُش۔'' اوس نمانے مسیں پَیر رکاباں چوں چھکے۔ اُٹھ آ گا نِوایا۔ پچھوں سوداگر کُھلّے آر چِی کے دور جا ڈھٹھا۔ اُٹھ ڈھٹھا مر گیا۔ ''ہُن ہِک گل میری من۔ دَہ روپے لے لے۔ میتھوں رلکیندا نہیں۔ ایس شہر اِچ جا دس سخی سوداگر آ گیا ہے۔ سوداگراں دے گھر دس۔'' اوس آکھیا، ''میں اِنجیں چاں کراں ہا۔ ایہہ ڈھگے کھلو جاونے ہین۔'' اوس آکھیا، ''گادھی تے مینوں چاں بہا۔

تُوں جا۔'' دَہ چھک لَے۔ جا کے اوس بہایا۔ اکھے، ''باہری نوں رولی آویں۔ آندری نوں ٹٹا پوچھل دیویں۔'' اوہ وگ گیا۔ گھر جا کے سوانی نوں آکھیوس، ''ایہہ دَہ روپے نی۔ ہِک روگھل جھل گئی ہا تے ڈِھی یہاوے دِیئے، میں ساری رات دا ماریا ہویا ہوں تے ایہہ بُو ہابھنوا تے میں سَونا ہاں۔''

گادھی دے اُتے اوہ بیٹھا۔ اوہدا شہر آل مُونہہ۔ ویکھے جِدے ہِندو سڑدے ہان مخلوقاں اودے بھجدیَن۔ ایہہ حیران ہے کہ میں کیہ کراں۔ تاں جوں ہِک ماچھی اِنج لگھ پیا۔ اوہنوں ایس سدیا۔ ایس آکھیا، ''ایہہ کیہ ہوندا ہے پیا۔ آدم ہِکے اُرانہہ بھجدا ہے ہِکے پرانہہ۔'' اوس آکھیا، ''بھائیا! کیہ پُچھنا ہیں؟ سوداگراں دا ایہہ شہر ہا تے کوئی بندہ ایسا نہیں کہ جیس اوہناں دا نمک نہیں کھادھا۔ میں خاص کر کے نوکر ہاں۔ دیہاڑے اوہناں دے رہے نہ ایدوں ہِک ڈِھی دا چُڈ آیا۔ اوس آ کے اوہناں تھوں ساک چاں منگیا۔ اوہناں نِمانیاں دِتا۔ پہلی راتیں اوہ عینگرنس گیا۔ بارھاں سال کٹ کے پَر آ وڑیا۔ سوانی ایہہ ایہہ بُلارا چاں کیتا۔ سال دا کارا کر کے لوہی دا وہ وگ گیا۔ اوہ عورت آہدی ہے۔ اوہ مر گیا ہے میں سڑنا ہے۔ کئیں تماش بین ہین کئیں روکن آلے ہین۔ میں اوہناں دا جدّی ہاں۔ سمجھیں تاں میری وی اوہ ڈِھی ہے، پر جمدیوں لا اصیل بڑی ہائی، پر ضدل وی بڑی ہائی۔ اوہ آہدی ہے، میں سڑنا ہے۔ ایس شہر اساڈے نوں اگ لگنا ہے۔ مُسلمان دا فرزند پچھہ پیا چڑھدا ہے۔ میں تاں مُونہہ کیتی ویناں۔'' سوداگر بولیا، ''اوہناں نوں دس جوں سخی سوداگر آ گیا ہے۔'' ''کوڑ ماراں؟'' اکھے، ''نہیں۔'' اکھے، ''میں سخی ہا۔'' ''تُوں سخی ہیں؟'' ''سو روپیہ لَے لَے تے اوہناں نوں خبرا۔'' اوس کڈھ کے ماریا اُلتھّا۔ ایہہ گادھی دے ہیٹھ آ ڈھٹھا۔ آکھیوس، ''گندیا! اِنج وی کدی کِسے کیتی ہے۔ چڑھ میرے موڈھیاں تے۔'' سوداگر نوں ماچھی موڈھیاں تے چڑھا لیا تے بھج وگیا۔

اودوں دوپہر ہوئے کھلے ہان۔ سوداگر دی لڑکی پِچّھے دے وِچ بہہ کے تیل وگا کے اوس اگ جاں لائی۔ ماچھی بھجدا آوندا ہے تے آہدا ہے، کیہ سخی سوداگر آ گیا۔ اگ نہ لیائے۔ اوتھے گھماٹ ہین۔ آدم دے رُواٹ ہین۔ سُندا کوئی نہیں۔ ماچھی بار بار آہدا آوندا ہے۔ کیہ سخی آ گیا۔ اوہدی آواز کِسے نہیں سُنی۔ جیہڑی نمانی دا اوس ویلے سارا وجود کن بنیا ہویا ہا۔ اوہدے کناں تے آواز آیا ہے:

آکھ گیوں بھئی جھبدے آوساں، تے گھنیاں نی مُدتاں لائیاں

ہائے میں توہاں مار مُکائی ہاں، دیسوں دُور کرائی ہاں

دوویں مِل گئے۔ سوداگر اوہنوں لے کے اپنے گھر آیا ہے۔ تکیا ہے ماں تے پیو کُبے ہو گئے ہین۔ رو رو کے بُرا حال۔ لوگ زکوٰۃ دیندِن تاں اوہناں دا گُزارہ ہے۔ ماں مُصلّے تے بیٹھی ہے۔ اوس مگروں آ کے تھبا بھریا ہے۔ اوس آکھیا، ''کنڈ ٹھر گئی ہے سخی تاں نُونہہ؟'' اکھے، ''اماں میں سخی ہاں۔'' اللہ دی حِکمت اوس نوں روون آیا ہے۔ چِھلکے موتیے دے پٹّی گئے۔ اوہ مِل گئے۔

چار سیانے

جیہڑا زمانہ ہویا ہے نا مُغلاں کولوں لگ کے سِکھاں تائیں، ایتھوں تائیں دا پتہ ہے، پگ رکھدے ہائن سردار دے سر اُتے۔ ساری قوم رعایا رل کے۔ پگ آلا سردار ہوندا ہا۔ ہر کم دا ذمہ وار ہوندا ہا۔ برادری وچ وی اوہدی سرداری منی ویندی ہائی۔ ہر گُھوہ توں پنج مرلے اوس دے نِکلدے ہائن۔ خرچ وی اوسے دے ذمے ہوندا ہا۔ ڈیرا وی اوہو پکیندا ہا۔

ہک زمیندار ہا۔ چار پُتر ہان اوس دے۔ اوہ زمیندار مر گیا۔ جیس ویلے چالھیا ہویا، قوم ساری اکٹھی ہوئی۔ وڈے نوں اکھیونیں، ''سِر اُتے پگ رکھ۔'' اوس آکھیا، ''پگ عمر دے لحاظ نال نہیں، پگ دا حقدار اوہ ہوندا ہے، جیہڑا خرچائیں ہووے، نیک ہووے، برادری دا خدمتگار ہووے تے رعایا دا وفادار ہووے۔ پگ دے قابل ہے اساڈا نِکڑا بھرا۔'' پرھیں نِکڑے نوں آکھیا، ''تُوں پگ رکھ۔'' اوس آکھیا، ''میرا ہک پیو مویا ہے تے ترائے بیٹھن۔ مینوں انج حیا آوندا ہے کہ ترئیں وڈیاں بھراواں دے ہوندیاں میں سِر اُتے پگ رکھاں۔'' اج اوہ زمانہ ہے جوں پگ دے مگر بھرا، بھرا دا سِر کپیندِن۔

اخیر لوکاں آکھیا، ''فلانا ستھی ہے، اوس تے ستھ لے جاویے۔'' ضامن لے

دے لیونیں بھئی جیہدے سِر اُتے اوہ پگ رکھے، اوہ قبول کرے۔ اوہ جوں چارے ناہن رکھدے۔ اوہ چارے بھرا ٹُرپین۔ جیس ویلے بارنوں وڑن تاں وڈا بولیا ہے، ''مارکا! ایہہ زناور ہے، ہکلا ٹپیا کھلوتا، نال بندہ کوئی نہیں۔'' کُھرا ویکھ کے اوس توں نِکڑے آکھیا، ''ڈاچی ہے۔'' تریا بولیا، ''ہِک اکھوں کانی ہے۔'' چوتھے آکھیا، ''اُتے ماکھی لدیا ہویا ہے۔'' تھوڑی جیہی ڈِھل پچھوں وڈے ہِک کُھرا ویکھ کے آکھیا، ''زنانہ ہے'' دُوئے آکھیا، ''پاولیانی ہے۔'' تریئے آکھیا، ''رُٹھی ہوئی ہے۔'' چوتھے آکھیا، ''پیر بھارا سوں۔''

اِتنے تائیں مگروں ہِک ڈنڈ کے آلا آن رلیا۔ ''کیہ مارکا! ایتھوں کوئی زناور لگھدا ڈِٹھانیں؟'' اکھے، ''ڈاچی ہا؟'' ''ہا۔'' ''کانی ہے؟'' ''ہا۔'' ماکھی لدیا ہویا سوں؟'' اکھے، ''ہا۔'' ''اسانوں تاں کوئی پتہ نہیں۔'' اوس آکھیا، ''بندے دے بچے بنو تے مینوں ڈاچی دیوو۔'' اکھے، ''فلانا ستھی سُنیا ہویا ای؟'' ''ہا۔'' ''اسیں وی ستھ لئی وینے ہاں توں وی لگا آ۔ ڈاچی اسانوں پَے گئی تاں لَے لویں۔'' ہُن اوہ پنج ہو گئے۔ جھٹ ہویا تاں مگروں ترائے ڈنڈکیاں آلے جنے آن رلے۔ ''کیہ مارکا، ایتھوں کوئی بندہ لگھدا ڈِٹھا ہے نیں؟'' ''زنانی ہے؟'' ''ہا۔'' اکھے، ''اسانوں تاں کوئی پتہ نہیں۔'' اوہناں آکھیا، ''اسانوں باہیں دیوو۔'' اکھے، ''آہے ڈاچی آلا وی ہے، تُسیں وی لگے آؤ۔ اوتھے ستھی کول گل کر لینے ہاں۔ اسانوں گھتیوس تاں لے لویائے۔'' ہُن ایہہ اٹھ جنے ہو گئے۔

ٹُردے ٹُردے جیہڑے ویلے ستھی دے شہر وچ آئن تاں اگوں ہِک مائی مِلی۔ اوس توں پُچھیونیں، ''فلانا ستھی؟'' اوس آکھیا، ''اوہ تاں سال دا مر گیا ہویا ہے۔'' ''بیڑا بُڈ گیا۔'' اوہناں آکھیا، ''اُڈ گیوسے۔'' حیران کھلوتے۔ کواری جیہی ہِک چھوہر لگھی، سِر دے اُتے گھڑے۔ اوس پُچھیا، ''کیوں کھلے او؟'' اوہناں دسیا، ''فلانے

ستھی تے ستھ آندی ہائی پر ایتھے آن کے سُنیا ہے اوہ سال دا مر گیا ہے۔'' ''اوس آکھیا،''مر کوئی نہیں گیا۔ اوہ ڈیرے اُتے سُتا پیا ہے پر تریئے سال دا انھا ہو گیا ہے۔'' خیر اوہناں آکھیا،''مُڑ گل تاں سُن سکدا ہے۔''

اگانہہ گئے تاں ہوا تر کھی گھلی ہوئی ہے۔ ستھی دیاں لتاں اودائیں ہوا آل ہن۔ مجھلا ستھی دا گل آیا پیا ہے۔ اوہناں ہِک دُوئے نوں آکھیا،''ایہہ فیصلہ لِکھی پیا نیں۔ پڑھ آپ لوو۔ ایس کیہڑی ستھ بھنّی ہے؟ جیہنوں اِتنا ہوش وی نہیں۔'' بُلارے تے اوہ جاگ پیا۔ اوس پہلے لڑ گُنجیا تے آکھیوس،''مارکا! ستویں پیڑھی میرے نانکے عیال ہائن۔ اوہ خُون جدوں چھکے تاں ہوش نہیں رہندا۔ ویکھدا جوں پیا ہام، تیز ہوا آل سیانا بندہ تاں لتاں نہیں کریندا۔ تُہاڈی ستھ نہ بھنّاں تاں جیویں تُہاڈا دِل ہووے اُنج کر لیائے۔'' اوہناں آکھیا،''پہلے تاں توں اپنی مُکا۔ ہِک مائی مِلی ہے تے اوس آکھیا ہے کہ توں سال دا مر گیا ہیں۔ ہِک چھوہر مِلی ہے تے اوس آکھیا کہ تُوں ترئیے سال دا انّھا ہیں۔ مریا وی کوئی نیہوں۔ ایہہ کیہ وٹ ہے؟'' ستھی آکھیا، ''اوہناں سچ آکھیا ہے۔ جیہڑی پہلی مِلی ہے اوہ میری سوانی ہے تے میں سال دا اوس کان مر گیا ہاں۔ جیہڑی چھوہر ملی ہے اوہ میری دِھی ہے۔ ترئیے سال دی جوان ہے۔ اوس وی ٹھیک آکھیا ہے کہ میرا پیو انّھا ہو گیا ہے۔''

چنگا، ہُن ایس ڈاچی آلے دی سُن۔ ڈاچی آلے آکھیا،''میں ایہناں توں پُچھیا ہے زناور کر کے۔ ایہناں آکھیا ہے ڈاچی ہے۔ کانی ہے۔ ماکھی لدیا ہویا سوں۔ ہُن آہدن کہ پتہ کوئی نہیں۔'' اوس اوہناں چواہاں بھراواں آل مُونہہ کیتا۔ وڈے آکھیا،''ایس پُچھیا ہے زناور ٹپیا ہے۔ میں آکھیا جی ڈاچی ہے۔ کیوں جو اوس دا مُوتر کُھر یاں اُتے ہا۔'' دُوئے آکھیا،''ڈاچی نال مرداواں کُھرا کوئی نہ۔ میں ایس توں آکھیا ہکلی ہے۔'' ترئیے بھرا آکھیا،''میں آکھیا جی کانی ہے۔ کیوں جوں ہِک پاسوں

رُکھاں نوں چڑدی ہے تے دُوئے پاسے مُونہہ نہیں مریندی۔'' چوتھے آکھیا، ''جی میں آکھیا، ماکھی لدیا ہویا سوں کیوں جو جیہناں جھاڑیاں نوں کھنّ کے لگھدی ہے اوتھے ماکھی دیاں مکھیاں میں ڈِٹھیَن۔'' ستھی ڈاچی آلے نوں آکھیا، ''تُوں وگ جا۔ ڈاچی ایہناں کول کائی نہیں۔ ایویں ڈھوڈھ نہ ونجا۔''

ہُن واری سوانی آلے بیلیاں دی آگئی۔ ستھی آکھیا، ''ہلا بھئی تُسیں گل کرو۔'' اوہناں گل کیتی اساں پُچھیا ہے کہ ایتھوں کوئی بندہ لگھیا ہے۔ ایہناں آکھیا ہے۔ زنانی ہے۔ پاولیانی ہے۔ رُٹھی ہوئی ہے تے پَیر بھارا سوں۔ ہُن آہدن پتہ نہیں۔ پہلے آکھیا، ''جی میں آکھیا ہے کہ زنانہ کُھرا ہے۔'' دُوئے آکھیا، ''جی میں آکھیا ہے کہ پاولیانی ہے کیوں جوں ہِک قدم لمّا پٹیندی ہے تے دُوآ نِکّا۔ ایہہ تانے دی ہِلّی ہوئی ہوونی ہے۔'' ترِیئے آکھیا، ''ہے جی، رُٹھی ہوئی۔ اگانہہ بھجدی ہے تے کُھرے پِچھانہہ مُڑ دِن۔ مگروں بھیں بھیں کے ویکھدی ہے بھئی پچھوں کوئی آوندا تاں نہیں پیا۔'' چوتھا بولیا، ''جی، جِتھے پیشاب کیتا سوں اوتھے دوواں ہتھاں دِیاں تلیاں دے نِشان لگے کھلوتے ہائن۔ ٹیک نال اُٹھی ہے۔ جیس توں میں آکھیا پَیر بھارا سوں۔''

ہلا ہُن اساڈی سُن۔ اسیں چاروں بھرا ہاں۔ پیو فوت ہو گیا ہے۔ پگ اُتے اساڈا جھیڑا ہے۔ چواہاں وِچوں کوئی وی سِر اُتے نہیں رکھدا۔ ایہہ ہُن تو ہیں رکھنی ہے ضامن اساں پہلے لئے دِتے ہوئن۔'' ستھی اُٹھی کے گھر لگا گیا۔ اوہدی صلاحُو ہائن، اوہا دِھی تے اوہا سوانی۔ اوس آکھیا، ''جیہڑے ایہہ چار پراہنے آئے بیٹھن، ایہہ چارے میتھوں دانا ہن۔ دانا دی ستھ بھننی اوکھی ہوندی ہے۔ بے دانا اپنیاں گلاں وچ پھس ویندا ہے۔ ایہہ تاں چاروں وکیل ہن تے میتھوں ودھیک ہن۔ دسو ہُن کیہ کراں؟'' دِھی تے سوانی آکھیا، ''سوکھی گل ہے۔ چاروں ہن امیر بندے۔ چواہاں نوں ہِک ہِک نوکر تے ہِک ہِک کمرہ آپو آپ دے، رات دے رہن واسطے۔ وت ایہناں

چواہاں توں پُچھ تُہاڈی رات کیویں ٹپدی ہے؟ ایہناں دِیاں گلاں وِچوں پتہ لگ جاسی کہ پگ دے قابِل کیہڑا ہے؟''

ستھی اوہناں نوں رات رہائی۔ چواہاں نوں چارے کمرے تے چارے نوکر دِتے۔ وڈے توں نوکر پُچھیا، ''گھر دے پئے پُچھدن تُہاڈی رات کیویں ٹپدی ہے؟'' اوس آکھیا، ''میں کوئی ان نہیں کھا سکدا سوائے کنک دے۔'' کنک اودوں اوکھی ہوندی ہا۔ کُھوہاں دے زمانے ہوئن تے کنکاں بندیاں تے گھٹ ہوندیاں ہائن۔ خیر، اوہناں کنک دی روٹی دِوا گھلی۔ جدوں اوہ روٹی کھا رہیا تاں نوکر پُچھیا، ''کنک دی ہے؟'' اکھے، ''ہے تاں کنک دی پر چھڑگاہ گدھڑیاں دا گھتی رکھیا نیں، وِچوں مُوتر دی ہواڑھ آوندی ہائی۔'' اوس جا کے ساری گل ستھی نوں دسی۔ ستھی آکھیا، ''اوس بھڑوے توں کوئی پُچھے اساتھے تھی کنک دی ہا۔ اسیں دانداں دا گاہ کیویں گھتیے ہا۔ اوس گل ٹھیک کیتی ہے۔''

دُوئے بھرا کولوں نوکر پُچھیا، ''تُہاڈی رات کیویں لگھدی ہے؟'' اوس ولدا دتا، ''تِر وس مجھ ہووے رتّی کیل۔ تر یئے سال دی سُوئی ہووے اوہدا لوٹا دودھ دا نہ ہووے تاں مینوں نیندر نہیں آوندی۔'' اوہناں اوہدی مرضی دا دودھ دِوا گھلیا۔ نوکر دودھ پیوا کے پُچھیا، ''تِروس دا ہے؟'' اکھے، ''ہے تاں تِروس دا، بنی ہوئی نہ ہوندی تاں نارے دا ساء نہ آوے ہا۔'' نوکر جا کے ستھی نوں دسیا۔ اوس آکھیا، ''واقعی تر یئے مہینے دی بنی ہوئی ہے۔''

تریئے بھرا کولوں نوکر پُچھیا، ''تُہاڈی رات کیویں لگھدی ہے؟'' اکھے، ''لپ شراب دی نہ ہووے تاں مینوں نیندر نہیں آوندی۔'' اوہناں شراب دِوا گھلی۔ جدوں شراب پی رہیا تاں نوکر پُچھیا، ''کیہو جیہی ہے؟'' آکھیوس، ''شراب تاں ہائی پر بناون ویلے ہیٹھ ہڈی دُھکھدی رہی ہائی۔ سواد نہیں آیا۔''

نوکر سبھ توں نِکڑے توں پُچھیا، ''تُہاڈی رات کیویں لگھدی ہے؟'' اوس آکھیا، ''زنانی بانہہ سِر ہیٹھ ہووے تاں مینوں نیندر آوندی ہے۔'' اوہناں کنجری گھلی۔ جیس ویلے کنجری بُوہیوں وڑی تاں اوس آکھیا، ''اندر نہ وڑیں خُدا ویہدا پیا ہے۔ جدوں تائیں بچپنا رہیا ہے اماں دی بانہہ سِر ہیٹھ رہی ہے۔ جدوں کی شادی ہوئی ہے اپنی سوانی دی بانہہ میرے سِر ہیٹھ ہوندی ہے۔ غیر سوانی ولوں تاں اج تائیں اکھ چا کے نہیں ویکھی۔'' اوس ویلے نوکر گھر گیا تے اوس ساری گل سُنائی۔ فجر نوں ستھی ڈیرے اُتے آیا۔ اوس آکھیا، ''میری نظروچ پگ دے قابل ایہہ نِکڑا نیں۔'' ترییں بھرا اُٹھے اوہناں نِکڑے نوں ہاں نال چاں لایا تے اکھیو نیں، ''ایہہ بھیڑا بنھدا نہ، اساڈی نظر وچ وی ایہو ہا۔''